

e - ISSN: 2149-6838

Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi

UEYD

International Journal of Economics and Innovation

Yıl / Year
2016

Cilt/Vol: 2 Sayı/No: 2

Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi, 2 (2) 2016.

International Journal of Economics and Innovation, 2 (2) 2016.

---

e-ISSN: 2149-6838

Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi

UEYD

International Journal of Economics and Innovation

Yıl / Year: 2016

Cilt / Vol: 2

Sayı / No: 2

Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi
International Journal of Economics and Innovation

Editör / Editor

Seyfettin ARTAN

Editör Yardımcısı / Editorial Assistant

Selim Koray DEMİREL

Yayın Kurulu / Editorial Board

Seyfettin ARTAN (Editör / Editor)

Kader TAN ŞAHİN (Bölüm Editörü / Section Editor)

Mehmet TUNÇER Bölüm Editörü / Section Editor)

Cemalettin KALAYCI (Bölüm Editörü / Section Editor)

Müslüme NARİN (Bölüm Editörü / Section Editor)

Pınar HAYALOĞLU (Bölüm Editörü / Section Editor)

Hasan Çebi BAL (Bölüm Editörü / Section Editor)

Szabolcs PASZTOR (Bölüm Editörü / Section Editor)

Ayça EMİNOĞLU (Bölüm Editörü / Section Editor)

İletişim / Contact

Doç. Dr. Seyfettin Artan

Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü 61080 Trabzon

Tel / Phone: +904623773466; Faks / Fax: +904623257281

e-mail: ekonomiveyenilikdergisi@gmail.com

Url: <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/ueyd>

Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Dergide yer alan yazılar dergi editörünün izni olmadan kısmen ya da tamamen çoğaltılamaz, yayınlanamaz. Dergide yer alan yazıların sorumluluğu yazar/yazarlarına aittir.

Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi

International Journal of Economics and Innovation

İçindekiler / Contents

Ali GENÇ, Müslüme NARİN

Türkiye'de Mobil Numara Taşınabilirliği Uygulamasının Fiyat ve Rekabet Üzerine Etkileri: Panel Veri Analizi /The Effect of Mobile Number Portability Implementation on Prices and Competition in Turkey: A Panel Data Analysis.....91-116

Cem IŞIK, Zennube IŞIK, Leyla TIRAK

Turizm Amaçlı Konaklama İşletmelerinde Duygusal Emek ile Bireysel Yenilikçilik İlişkisi: Palandöken Örneği / The Relationship between Emotional Labor and Individual Innovativeness at Accommodation Business in Tourism: Palandöken Example.....117-133

Arzu KURŞUN, Cemil RAKICI

Sosyal Refah Devletin Tarihi Süreci ve Günümüz Bazı Refah Devletlerinin Değerlendirilmesi / The Historical Process of Social Welfare State and Evaluation of Some Modern Welfare States.....135-156

Ahmet EFE

Yenilikçi Paradigmalar Işığında Türkiye'de Bölgesel Kalkınmacılık Krizi / Analysis of Crises of New Regional Development Approaches in Turkey on the context of New Paradigms.....157-180

Can USTA

Türkiye'de Enerji Tüketimi Ekonomik Büyüme İlişkisinin Bölgesel Analizi / Regional Analysis of Relationship between Energy Consumption and Economic Growth in Turkey.....181-201

Türkiye'de Mobil Numara Taşınabilirliği Uygulamasının Fiyat ve Rekabet Üzerine Etkileri: Panel Veri Analizi*

Ali GENÇ¹

Müslüme NARİN²

ÖZ: Mobil Numara Taşınabilirliği (MNT) uygulaması, abonelerin numarasını değiştirmeden hizmet alınan operatörün değiştirilmesidir. Bu çalışmada Türkiye'de MNT uygulamasının fiyat ve rekabet özelinde ekonomik etkileri incelenmiştir. MNT, 09 Kasım 2008'de BTK tarafından uygulanmaya konulmuştur. MNT'nin Türkiye'de fiyat ve piyasa rekabeti üzerindeki etkisinin ekonometrik analiz olarak araştırıldığı ilk çalışmadır. Çalışmada Türkiye mobil telekomünikasyon sektörüne ait 2008 yılından 2015 yılına kadar olan çeyreklik veriler kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre; Türkiye'de MNT uygulamasıyla fiyatlar düşmüş ve piyasa rekabeti artmıştır. Ayrıca, pazar payı düşük olan operatörlerin MNT uygulamasına daha fazla tepki verdiği sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye'de beklenen ölçüde pazar paylarında değişme yaşanmamış olmakla birlikte rekabet artmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mobil numara taşınabilirliği (MNT), Mobil telekomünikasyon, Fiyat ve piyasa rekabeti, Düzenleme, Panel veri

JEL Sınıflandırması: D21, D4, D43

The Effect of Mobile Number Portability Implementation on Prices and Competition in Turkey: A Panel Data Analysis

ABSTRACT: Mobile Number Portability (MNP) allows subscribers to change the carrier without changing their phone number. In this study, the economic effect of MNP on market price and competition in Turkey is examined. MNP in Turkey was implemented in 09 November 2008 by Information Technologies and Communications Authority. This is the first study that examines the effects of MNP by econometric analysis on price and market competition in Turkey. In the study, the quarterly data from the Turkish mobile telecommunication sector between 2008 and 2015 are used. According to the results; the prices have decreased and market competition has increased by MNP in Turkey. Furthermore, market followers seem to respond more than incumbents do when MNP is introduced. Expected change in market shares has not been practiced; however, the market competition has increased in Turkey.

Keywords: Mobile number portability (MNP), Mobile telecommunications, Price and market competition, Regulation, Panel data

JEL Classification Codes: D21, D4, D43

* Bu çalışma, Ali GENÇ'in "Türkiye'de Mobil Numara Taşınabilirliği Uygulamasının Ekonomik Etkileri" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹ Uzm. Yrd., Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, ali.genc@btk.gov.tr

² Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, muslume@gazi.edu.tr

1. Giriş

Mobil telekomünikasyon sektörü, 1990'lardan itibaren mobil telefonlar ve yeni operatörlerin piyasa girmesiyle birlikte hızlı bir gelişme göstermiştir. Sektörün gelişmesi, mobil telekomünikasyon firmaları arasında rekabetin yaşanmasına sebep olmuştur. Rekabetle mobil kullanıcı sayısı artmış ve firmalar arasında taşınmalar ortaya çıkmıştır.

Mevcut operatörün piyasa gücünü azaltmak, rekabeti arttırmak için düzenleyici kurum ve kuruluşlar Mobil Numara Taşınabilirliği (MNT) uygulamasını hayata geçirmişlerdir. MNT uygulaması ile telefon numarası değişmeden başka bir operatöre taşınabilmektedir. MNT, dünya mobil telekomünikasyon sektöründe yaygın olarak kullanılan bir uygulamadır. 1998 yılında Singapur ile başlayan uygulama 2015 yılı itibariyle 70'i aşkın ülkede uygulanmıştır (ITU, 2015a). Türkiye'de ise Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu (BTK) tarafından hazırlanan yönetmelikler ışığında uygulama Kasım 2008'de fiilen başlamıştır (Yıldız, 2013: 1).

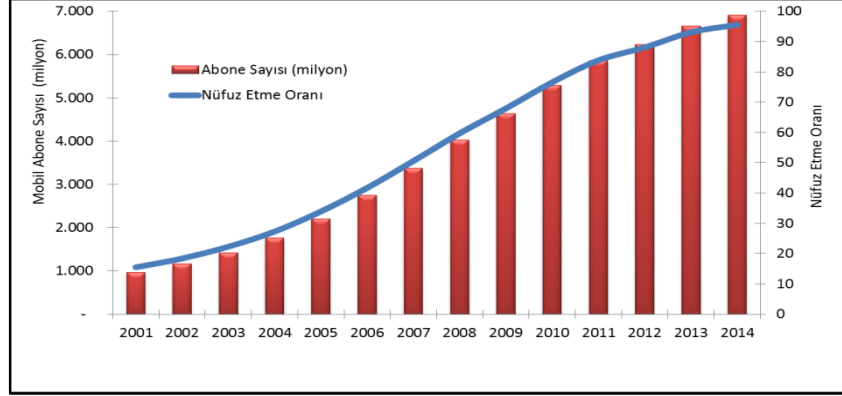
MNT uygulamasının önemine rağmen, bu alanda yapılan ampirik çalışma sayısı sınırlı kalmıştır. Bu kapsamda çalışmanın amacı, Türkiye'de MNT uygulamasının fiyat ve rekabet özelinde ekonomik etkilerinin incelenmesidir.

Mobil telekomünikasyon sektörünü analiz etmek amacıyla ilk bölümde telekomünikasyon sektörünün genel yapısı, Türkiye'de mobil telekomünikasyon sektörü, BTK ve Türkiye'de faaliyet gösteren mobil telekomünikasyon firmaları incelenmiştir. İzleyen bölümde, MNT kapsamı, uygulamadan beklenen etkiler, uygulamanın maliyeti ortaya konularak dünya ve Türkiye uygulamaları araştırılmıştır.

Son bölümde ise yapılan çalışmada kullanılan teorik model ve buna ilişkin literatür taraması yapılmıştır. Bu çerçevede, Türkiye mobil telekomünikasyon firmalarına ait 2008-2015 dönemi çeyrek verileri kullanılarak MNT uygulamasının etkileri tespit edilmiştir. Uygulamanın fiyat ve rekabet üzerine olan ekonomik etkileri panel veri analizi ile ortaya konmuştur. Çalışmada elde edilen bulgular, önceki çalışmalara paralel sonuçlar vermiş, MNT uygulamasından sonra fiyatların düştüğü tespit edilmiştir.

2. Mobil Telekomünikasyon Sektörü

Telekomünikasyon sektörü son 15 yılda çok hızlı bir gelişme göstermiştir. Sektörün gelişimiyle, dünya piyasasındaki rekabet, ekonomik verimlilik, insan kaynaklarının verimli kullanılışı gibi geniş yelpazedeki kullanım alanları ile önemli görevler üstlenilmiştir. Mobil abone sayısında çok hızlı bir artış gerçekleşmiştir. Dünya genelinde 2001 yılında 962 milyon olan mobil abone sayısının 2014 yılında 6,96 milyara ve teknolojinin nüfuz etme oranının ise %15,5'ten %95,5'e çıktığı Şekil 1'de görülmektedir (ITU, 2015b).

Şekil 1: Küresel mobil abone sayısı ve nüfuz etme oranı

Kaynak: ITU, 2015b.

2.1. Sektörün Yapısı

Telekomünikasyon hizmetlerinin 1980'li yıllara kadar, tekeli bir yapıda olduğu görülmektedir. Birkaç istisna dışında, devlet eliyle kontrol edilen bu tekeller ile sektördeki fiyat ve kalitenin belirlenmesi ve hizmetin ülke genelinde yayılması amaçlanmıştır. Buna örnek olarak Türkiye'de Türk Telekom, İsveç'te Telia verilebilir (Ariöz, 2015: 18).

Deneyimlerin olumlu sonuçlanması, devlet müdahalesiyle teknolojik gelişmelerin takibinin zorlaşması, rekabet eksikliğinden düşen maliyetlerin fiyatlara yansıtılmaması gibi nedenlerle sektörde serbestleşmeye gidilmiştir (Geradin, 2000). Serbestleşme, pazarın yeni hizmet türlerine açılması ve düzenleyici ortamın oluşturulması ile tekeli firmaların özel haklarının ortadan kaldırılması olarak tanımlanabilir (Borissova, 2001).

1990'larda, 2G'nin (ikinci nesil telefon teknolojisi) yayılmasıyla, operatörler arasındaki rekabeti artırmak amacıyla ülkeler mobil piyasasına girişlere izin vermeye başlamıştır. Böylece, az sayıda operatörün bulunduğu bu piyasada oligopolistik yapı oluşmuştur. Oligopolistik yapı sergileyen mobil telekomünikasyon piyasasının en önemli özelliği, piyasaya giriş ve çıkış engelini bulunması, eksik bilgi, numara değiştirme maliyetleri ve eksik rekabetin olmasıdır.

Piyasaya giriş ve çıkış maliyetlerinin yüksek olması, bu piyasada önemli ölçüde giriş engeli yaratmakta ve yeni firmaların piyasaya girmesinin önündeki en büyük sorunu oluşturmaktadır. Bu yapısal özelliğinden dolayı, piyasa tekeli bir yapı sergilemektedir. Sektördeki mevcut firmaların önemli maliyet avantajının olması, ölçek ekonomisinden yararlanması ve ürün farklılaştırmasına gitmesi, giriş engeline örnek olarak verilebilir. Kaynak tahsisi, patent, kamudan alınan özel izinler ve yönetsel yetkinlikler de giriş engeli oluşturmaktadır. Ayrıca, yeni firmalar reklam gibi ek maliyetleri de üstlenmek durumundadırlar. Lisans

ücretlerinden dolayı ücretler ne kadar düşük olursa olsun, piyasadan çıkışın maliyeti de oldukça yüksek olmaktadır. İkinci bir durum ise eksik bilgidir. Telekomünikasyon sektöründe tarife ve fiyatlandırmalardaki çeşitlilik, tüketicinin hizmet ve servis konusunda kararını zorlaştırmaktadır. Ayrıca, numara değiştirme maliyetleri, potansiyel olarak piyasanın bozulmasına neden olmaktadır. Numara değiştirme maliyetleri ile birlikte operatör değiştirme işlemleri ve araştırma maliyetleri de bulunmaktadır (Santos, 2011: 10).

Tartışılması gereken son bir konu ise rekabettir. Genel kanıya göre piyasada rekabetçi bir yapının oluşması için 4-5 oyuncunun olması yeterli görülmektedir. Bunun yanında bazı düzenleyici kuruluşlar buna karşı çıkmaktadır. Bu kuruluşlara göre, az sayıdaki operatör ve oligopolistik yapı piyasa rekabetini oluşturamamaktadır. Bununla birlikte oligopol piyasasında genel eğilim, rekabet yerine anlaşma yoluna gitmektir. Oligopolcüler, üretim ve fiyatlar için anlaşma eğilimi gösterirler. Dolayısıyla piyasada ürünün miktarı ve fiyatı, tekel durumundaki fiyat ve miktara doğru eğilim gösterir. Bu durum, tüketici refahında azalmaya ve genel olarak ekonomide Pareto optimaliteden uzaklaşmaya yol açmasından dolayı genellikle rekabet yasalarına aykırıdır (Fuentelsaz, Maicas ve Polo, 2012: 94-96).

Avrupa'da 79 mobil telekomünikasyon operatörü bulunmaktadır. Genel itibariyle oligopolistik yapıda olan sektörde Avrupa Komisyonu, piyasa gücünün kötüye kullanımını engellemek için arabağlantı, ulusal dolaşım gibi çeşitli düzenleyici yaptırımlar uygulamaktadır (Badulescu, 2011: 16). Tablo 1'de Avrupa'da faaliyet gösteren bazı ülkelerin mobil telekomünikasyon operatörleri yer almaktadır. Görüldüğü üzere çeşitli ülkelerde sektör, az sayıda firma ile temsil edilmektedir. Sonuç olarak sektörün karakteristik olarak oligopolistik yapıda olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 1: Telekomünikasyon Sektöründe Oligopolistik Yapı: Ülke Örnekleri

Arnavutluk	AMC, Vodafone	İtalya	TİM, Vento, 3, Vodafone	İngiltere	O2, Vodafone, T-Mobil, Orange, 3
Çek Cumhuriyeti	O ₂ , T-Movel, Vodafone, U: fon	Hollanda	KPN, T-Mobil, Vodafone	Malta	Vai o Mobil, Vodafone
Almanya	T-Movel, Vodafone, E-Mais, O ₂	KKTC	KKTC Cell, KKTC Telsim	Türkiye	Vodafone, Turkcell, Avea
Yunanistan	Cosmote, Vento, Q-Telecom, Vodafone	Romanya	Orange, Cosmote, Mobil de Zapp, Vodafone	İrlanda	O2, Meteoro, 3, Mobilde Tesco, Vodafone
Macaristan	T-Movel, Pannon, Vodafone	İspanya	Movistar, Orange, Yoigo, Vodafone	Portekiz	Vodafone (Telecel), TMN, Optimus

Kaynak: Badulescu, 2011: 16.

2.2. Türkiye’de Mobil Telekomünikasyon Sektörü

2.2.1. Sektörün Yapısı

Türkiye’de mobil telekomünikasyon hizmetleri, 1994 yılında Turkcell ve Telsim’in kurulmasıyla başlamıştır. İki şirketin Türk Telekom A.Ş. ile olan kâr ortaklığı 1998 yılına kadar devam etmiştir. Operatörler ile Ulaştırma Bakanlığı (Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı) arasında imzalanan imtiyaz sözleşmeleriyle, operatörlere lisans verilmeye başlanmıştır. 1994 yılında 175 bin abone varken, rekabetin artışı ve telefon cihazlarındaki fiyat düşüşleri gibi gelişmelerle 1998’den sonra mobil abone sayısı hızla artmaya başlamıştır (Atiyas ve Doğan, 2007: 505). 2015 yılının sonuna gelindiğinde abone sayısı 73.639.261 ulaşmıştır (BTK, 2016a).

Piyasada iki firmanın bulunduğu dönemde, Turkcell’in piyasaya önce girmiş olması ve Telsim’in kâr anlaşmasını ihlal etmesiyle, Turkcell liderliğini hep korumuştur. Abone sayısıyla Turkcell’in pazar payı 1994 yılında %78 iken, 2015 yılına gelindiğinde %46 civarına düşmüştür (Tablo 2).

Tablo 2: Türkiye mobil telekomünikasyon pazar payları (1994-2010)

	Turkcell	Telsim	Aria	Aycell	Avea		Turkcell	Telsim ³	Avea
1994	78,0	22,0	-	-	-	2005	63,0	20,5	16,5
1995	68,0	32,0	-	-	-	2006	60,0	22,5	17,5
1996	80,0	20,0	-	-	-	2007	58,0	26,0	16,0
1997	76,9	23,1	-	-	-	2008	56,0	25,0	19,0
1998	68,5	31,5	-	-	-	2009	56,0	25,0	19,0
1999	69,2	30,8	-	-	-	2010	54,2	27,0	18,8
2000	69,0	31,0	-	-	-	2011	52,9	27,6	19,5
2001	67,0	29,2	2,7	1,1	-	2012	51,9	28,2	19,9
2002	67,3	25,4	5,1	2,1	-	2013	50,5	28,6	20,9
2003	67,9	19,1	-	-	12,5	2014	48,2	29,1	22,7
2004	67,0	19,0	-	-	14,0	2015	46,2	30,4	23,4

Kaynak: 1994-2005 dönemine ait veriler Atiyas ve Doğan, 2007: 507’den, 2006-2015 dönemin ait veriler ise BTK pazar verileri raporlarından (üç aylık pazar verileri raporları) derlenmiştir.

2000 yılından sonra Aria ve Aycell’in piyasaya girmesiyle birlikte iki firmanın bulunduğu düopol piyasası döneminden dört firmanın yer aldığı oligopol piyasası dönemine geçilmiştir. Bu firmaların mobil piyasasına geç girmeleri, piyasaya yeni girişi kolaylaştırabilecek uygulamaların eksikliği ve ulusal dolaşım serbestiyeti düzenlemelerindeki eksiklikler gibi nedenler, piyasada rekabetin oluşmasını engellemiştir. Aria ile Aycell, 2004 yılında Avea adıyla birleşmiş ve üç firmanın olduğu mobil telekomünikasyon piyasası oluşmuştur (Atiyas ve Doğan, 2007: 507).

³ Telsim, 2005 yılından itibaren Vodafone A.Ş. olarak hizmet vermeye başlamıştır.

Mobil piyasadaki önemli gelişmelerden biri de Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu tarafından el konulan Telsim Telekomünikasyon A.Ş.'nin 2005 yılında Vodafone Telekomünikasyon A.Ş.'ye satılması ve Vodafone olarak yoluna devam etmesidir (Vodafone, 2015). Bu gelişme ile birlikte Türkiye'de hizmet veren mobil telekomünikasyon firmaları Turkcell İletişim Hizmetleri A.Ş., Vodafone Telekomünikasyon A.Ş. ve Avea İletişim Hizmetleri A.Ş.'den oluşmaktadır.

MNT uygulamasının başladığı 2008 yılında, toplam mobil abone sayısı 65,8 milyondan, sırasıyla 2010 ve 2011 yıllarında 61,76 milyon ve 61,72 milyona kadar düşmüştür. Ancak MNT uygulamasının başladığı 2008'in dördüncü çeyreğinde, toplam mobil abone sayısı en yüksek seviyeye çıkmıştır. Bu tarihten itibaren 2011'in ilk çeyreğine kadar numara taşımalarıyla anlamlı şekilde azalmıştır. 2015 yılının sonuna gelindiğinde toplam abone sayısı 73,64'e çıkmıştır. Bunlardan 34,01 milyonu Turkcell abonesi, 22,37 milyonu Vodafone abonesi ve 17,26 milyonu ise Avea abonesidir (BTK, 2016a).

2.2.2. Düzenleyici kurum ve kuruluşlar

Genel itibariyle oligopolistik yapıda olan mobil telekomünikasyon sektörünün işleyişinde çeşitli düzenlemelere ihtiyaç duyulmaktadır. Sunulan hizmetlerin tanımlanması ve operatörler arasındaki ilişkilerin belirlenmesi önem kazanmaktadır. İlişkilerin eksik tanımlanması, müşterilerin olumsuz etkilenmesine sebep olabilmektedir. Yaşanan veya yaşanabilecek en önemli sorunlardan bazıları, eksik hizmet sunumu ve piyasa gücünün kötüye kullanılmasıdır.

Bu sorunların yaşanmaması ve rekabetin sağlanarak müşterinin korunması amacıyla çeşitli denetleyici ve düzenleyici kurumlar bulunmaktadır. Türkiye'de telekomünikasyon sektörünün denetlenmesi ve düzenlenmesi amacıyla BTK kurulmuş, rekabetin artırılması amacıyla Rekabet Kurumu görevlendirilmiştir.

Ekim 2005'te başlayan Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) üyelik görüşmelerinin bir gerekliliği olarak elektronik iletişim alanında düzenleyici kuruluşlara ihtiyaç duyulmuştur. Son yıllarda yapılan düzenleme ile ilgili gelişmelerin büyük kısmı AB müzakere sürecinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda, mobil telekomünikasyonun gelişiminde önemli rol oynayan uygulamalardan bir tanesi arabağlantı düzenlemesidir. Erişim ve Arabağlantı Yönetmeliği⁴ ile tarafların arabağlantı ve erişim için anlaşmaya varamaması durumunda BTK, araya girmeyi taahhüt etmekte ve anlaşma şartlarını uygulamaktadır. Yönetmeliğe göre, BTK rekabete aykırı bir durum tespit ettiğinde bütün operatörlere çeşitli yaptırımlar uygulayabilmektedir. Rekabeti Koruma Kanunu⁵ gereği, Türkiye'de Rekabet Kurumu, telekomünikasyon sektöründe mevcut operatörlerin durumu kötüye kullanması ile ilgili önemli kararlar almıştır. BTK ile Rekabet Kurumu arasındaki

⁴ 14 Haziran 2007 tarih ve 26552 sayılı Erişim ve Arabağlantı Yönetmeliği

⁵ 4054 Sayılı Rekabetin Korunması Hakkında Kanun (13/12/1994 tarih ve 22140 sayılı Resmi Gazetede yayınlanmıştır.)

bazı yetkilendirmelerle ilgili kanunlarda karışıklıklar bulunmaktadır. Karışıklık durumlarında genel eğilim, BTK tarafından yapılan rekabetle ilgili düzenlemelere Rekabet Kurumunun dâhil olmamasıdır (Atiyas ve Doğan, 2007: 504).

BTK ve özellikle Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığının (UDHB) rekabet konularına bakışı çok farklı olmuştur. Kablolu telekomünikasyon sektöründe, bakanlık çok kararlı davranmamıştır. Türk Telekom'un özelleştirilmesinden beklenen kazancın yüksek olması, rekabetin başlamasını yavaşlatmıştır. Buna karşılık, UDHB ve BTK, mobil telekomünikasyonda çok daha istekli davranmışlardır. Türk Telekom'un mobil pazara yeni giriş yapıyor olması ve UDHB'nin Türk Telekom'a olan korumacı yaklaşımı, Türk Telekom'un pazara girişini kolaylaştırmıştır.

3. Mobil Numara Taşınabilirliği

Numara taşınabilirliği, abonelerin telefon numarasını değiştirmeden, aynı ya da benzer hizmeti başka bir servis ve hizmet sağlayıcısından alabilmesidir (BTK, 2016b; Kandemir, 2002). AB'ye göre numara taşınabilirliği, rekabetçi telekomünikasyon sektöründe, tüketici tercihi ve etkili rekabeti sağlayan önemli unsurlardandır (European Parliament, 2002: 12). Sağladığı birçok faydanın yanı sıra MNT nedeniyle çeşitli maliyetler de bulunmaktadır.

3.1. MNT'nin Faydaları

MNT'nin birçok faydası bulunmaktadır. Bunlar; fiyatların düşmesi, hizmet kalitesinin artması, piyasa girişlerinin kolaylaşması, maliyetlerin düşmesi şeklinde özetlenebilir.

Numara değiştirme maliyetleri ile birlikte yeni numaranın iletilmesi, eski numaraların yeni SIM (Subscriber Identity Module) karta taşınması, yeni kartvizit basılması ve eski numaranın aranmasından doğan kayıp çağrılar gibi dezavantajlardan kaçınılmış olmaktadır. MNT ile numarasını taşıyanlar, tercihlerine uygun servis ve hizmetleri istedikleri operatörden maliyet ödemedi alabilmektedir. MNT ile numara değiştirerek fayda sağlayan tüketicilerle birlikte, rekabetin artmasıyla hizmet ve servis kalitesindeki artış ve fiyatların düşmesinden faydalanan numara taşımayan aboneler de bulunmaktadır. Bunlara ek olarak, numaraların değişmemesi ile erişilemeyen kişilerden kurtulma sağlanmış olmaktadır. Böylelikle telefon rehberinin güncellenme ihtiyacı ortadan kalkmaktadır. Son olarak, MNT ile kullanıcının numarası üzerindeki mülkiyet hakkı güçlenmektedir. Aksi durumda numarasını değiştirmek zorunda bırakılan kullanıcı eksik mülkiyet hakkına sahiptir. Numara taşıma ile numara üzerindeki mülkiyet hakkı herkese verilmiş olmaktadır (Buehler, Dewenter ve Haucap, 2006: 386):

MNT'nin beklenen etkilerinin ölçülmesi amacıyla çeşitli çalışmalar yapılmıştır. MNT'nin operatör değiştirme ve fiyatlar üzerindeki etkilerinin incelenmesi için Lyons (2006: 27)'un 38 ülkenin verilerini kullanarak panel regresyon yöntemiyle

yaptığı çalışmada şu bulgulara ulaşılmıştır: Operatör değiştirme oranı, MNT'nin etkin⁶ işletildiği ülkelerde, etkin olmayanlara⁷ veya hiç uygulanmayan ülkelere kıyasla daha yüksek bulunmuştur. MNT'nin operatör değiştirme üzerindeki etkisi de uzun dönemde daha yüksek olmaktadır. MNT'nin etkin olduğu ülkelerde, uygulamanın fiyatları düşürdüğü saptanmıştır. Bu çalışmada, MNT'nin etkin uygulandığı ülkelerde fiyatlarda kısa dönemde %6,6 oranında; uzun dönemde daha yüksek olup %12 oranında düşeceği şeklinde hesaplanmıştır. Numara taşıma süresi kısaltıkça fiyatlardaki düşme oranı fazla olmaktadır. Taşıma süresi 5 gün veya daha az olan ülkelerde fiyatların düşmesi ve numara taşıma oranı yükselmiştir.

3.2. Numara Değiştirme ve MNT Maliyetleri

Mobil telekomünikasyon aboneleri, operatör değiştirmede farklı numara değiştirme maliyetleri ile karşılaşmaktadırlar. Yapılan sözleşmelerde erken iptal cezasından dolayı oluşan sözleşmeye bağlı iç maliyetler olmakla birlikte, numara değiştirme ile oluşan operatör değiştirme gibi dış maliyetler de olabilmektedir. MNT ile en azından numara değiştirme maliyetleri ortadan kaldırılmaktadır (Buehler, Dewenter ve Haucap, 2006: 389).

MNT düzenlemesinin hayata geçirilebilmesi için mobil telekomünikasyon firmaları ve abonelerin çeşitli maliyetleri karşılaması gerekmektedir. Bu maliyetler, doğrudan ve dolaylı maliyetler olarak ikiye ayrılır. MNT sisteminin kurulması için olan doğrudan maliyetler, sistemin kurulumu ve işletilmesi, bireysel numaraların taşınması ve ek taşınma maliyetleri şeklinde özetlenmiştir (Buehler, Dewenter ve Haucap, 2006: 389-390).

Maliyetlerin büyük kısmı firmalar tarafından karşılanırsa da, dolaylı maliyet olarak abonelere de çeşitli maliyetler gelmektedir. Dolaylı maliyetlerin en önemlisi aranan numaranın şebekesinin bilinmemesidir. Abonenin şebeke içi ve şebekeler arası aramayı ayıramaması yüksek faturalarla karşılaşabilmesine neden olabilmektedir (Srinuan ve Bohlin, 2009). Ayrıca, MNT'nin uygulamaya geçilmesi aşamasında, firmaların eksik bilgiye sahip olması gibi ek maliyetler de ortaya çıkabilmektedir.

3.3. Dünyada MNT Uygulamaları

MNT uygulaması ilk olarak 1998 yılında Singapur'da gerçekleşmiştir. Ardından hızlı bir şekilde tüm dünyaya yayılmıştır. AB, Temmuz 2003'e kadar uygulamanın hayata geçirilmesini üyelerine mecbur kılmıştır (Cho, Ferreira ve Telang, 2013). Avrupa ülkelerinde olduğu gibi diğer ülkelerde de hızla yayılmıştır. Günümüzde dünyanın birçok ülkesinde MNT uygulamasına geçilmiş olup, Tablo 3'te bu ülkeler ve MNT başlangıç tarihleri yer almaktadır.

⁶ Numara taşıma süresi 5 gün veya daha kısa olan ülkeler

⁷ Numara taşıma süresi 5 günden uzun olan ülkeler

Tablo 3: Ülkelere göre MNT başlangıç tarihleri

Tarih	Ülke
1998	Singapur (1 Nisan 1998)
1999	İngiltere, Hollanda (1 Ocak 1999), Hong Kong (1 Mart 1999)
2000	İsviçre, İspanya
2001	Danimarka, Avustralya, Norveç, İsveç
2002	Almanya, Belçika, İtalya, Portekiz
2003	Finlandiya, Fransa, Lüksemburg, İrlanda
2004	Yunanistan, Avusturya, Slovenya, Güney Kıbrıs, Polonya, Macaristan, ABD, Güney Kore, Tayvan, İzlanda
2005	Estonya, Malta, Letonya
2006	Çek Cumhuriyeti, Japonya, Güney Afrika, Slovakya, Hırvatistan, Polonya
2007	Kanada, Pakistan, İsrail
2008	Brezilya, Türkiye , Meksika, Malezya, Bulgaristan, Makedonya, Romanya, Mısır
2009	Çin, Dominik, Ekvador
2010	Arjantin, Peru, Tayland, Arnavutluk
2011	Kolombiya, Hindistan, Gana, Bahreyn
2012	Şili, Belarus
2013	Moldova, Rusya, Kuveyt, Nijerya
2014	Honduras, Ermenistan, Azerbaycan

Kaynak: ITU, 2015a.

MNT, genellikle mobil telekomünikasyonda belirli gelişmişliğe ulaşmış ülkelerde uygulanmıştır. Bu ülkeleri gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler takip etmiş ve etmektedir. Yeni gelişen ülkelerdeki kullanıcı profili ise göreceli olarak düşük gelir grubunda olduğundan genellikle mobil telekomünikasyon harcamalarını en aza indirmeye çalışmaktadırlar. Bu ülkelerde şebeke içi görüşme yapabilmek için birden fazla SIM kartı kullanma yoluna gitmektedirler (Yıldız, 2013: 47). Aile, arkadaş veya meslek grubu tarife paketleri kullanıcı açısından konuşmaları ucuzlattığı için yaygınlaşmaktadır. Diğer taraftan, yüksek müşteri grubu ise yüksek hizmet kalitesi beklentisinde olmaktadır. Yüksek hizmet kalitesi arayan ve başka amaçlar için numarasını kullanan aboneler için MNT daha önemli olmaktadır. Ancak, MNT'nin diğer faydaları da düşünüldüğünde tüm kullanıcılar için faydalı olduğu değerlendirilmektedir.

AB üyesi tüm ülkelerde MNT uygulaması bulunmaktadır. Uygulama etkinliği kapsamında taşıma süreleri azaltılmaya çalışılmaktadır. Taşıma süreleri ortalama 3-5 gün olmasına karşın, bazı ülkelerde süre daha kısa olmakta, bazı ülkelerde ise süre uzayabilmektedir. Örneğin İrlanda'da bir güne kadar düşerken, Yunanistan'da 12 güne kadar çıkabilmektedir. 2009 yılına gelindiğinde taşıma süreleri ortalama olarak 4,3 gün olarak gerçekleşmiştir. Numara taşınabilirliği mobilde birlikte sabit ve internette (VOIP vs.) de yaygınlaştırılmaya çalışılmaktadır (Sánchez ve Asimakopoulos, 2012: 189).

MNT uygulamasının AB üyesi ülkelerde hızla yayılmasıyla birlikte, ülkelerin piyasa yapılarında rekabetçi sonuçlar görülmeye başlanmıştır. Bunun sonucu

olarak MNT uygulamasının AB üyesi ülkelerde zorunlu hale getirildiği düşünülmektedir.

3.4. Türkiye’de MNT Uygulaması

Türkiye’de MNT ile ilgili çalışmalara 2005 yılında başlanmış ve iki yılda uygulamanın hukuki altyapısı hazırlanmıştır. Yapılan çalışmaların sonucunda 01.02.2007 tarihinde Numara Taşınabilirliği Yönetmeliği⁸ yürürlüğe girmiştir (Güngör ve Tözer, 2009: 164). Merkezi Referans Veri Tabanının (MRVT) 6 aylık test sürecinin bitiminde 09.11.2008 tarihinde MNT uygulaması resmen başlamıştır (Yıldız, 2013:1).

Genellikle pazar payı küçük mobil operatörler MNT’ye sıcak bakarken, mevcut operatörler söz konusu uygulamayı istememektedir. Bunun en önemli nedenlerinden biri, mevcut operatörün konumunu muhafaza etmek istemesidir. Türkiye’de de aynı durum gerçekleşmiş, Turkcell, Numara Taşınabilirliği Yönetmeliğine yönelik Danıştay’a dava açmıştır. Danıştay, yürütmenin durdurulmasını reddetmekle birlikte dava⁹ devam etmektedir (Güngör ve Evren, 2010: 30).

Numara Taşınabilirliği Yönetmeliğine göre Türkiye’de taşıma işlemi en fazla altı günde tamamlanmalıdır. Daha önce de ifade edildiği üzere MNT’nin başarısı açısından taşıma süresinin düşürülmesi önemli etkenlerdendir. Türkiye’de fiili abone taşıma süresi, en yüksek 3,67 ve en düşük 3,03 gün şeklinde gerçekleşmiştir (Yıldız, 2013: 79).

MNT uygulamasının başladığı 2008 tarihinden itibaren 2016 yılına kadar numara taşıma sayıları hızla artmıştır. 2008 yılında toplam taşınan numara sayısı yaklaşık 653 bin iken, 9 Şubat 2016 tarihi itibarıyla toplam yaklaşık 91 milyona ulaşmıştır.

MNT uygulamasının başlangıcından itibaren Şubat 2013’e kadar gerçekleşen numara taşıma bilgileri Tablo 4’te gösterilmektedir. İlgili tarih aralığında mevcut operatör olan Turkcell 5.215.658 abone kaybederken, Avea 2.602.495 ve Vodafone 2.613.163 abone kazanmıştır.

Tablo 4: Numara taşıma sayıları (2008 - 2013)

Kasım 2008 – Şubat 2013	Gelen	Giden	Net
Turkcell	17 479 202	22 694 860	-5 215 658
Avea	16 879 305	14 276 810	2 602 495
Vodafone	18 891 108	16 277 945	2 613 163
Toplam	53 249 615	53 249 615	0

Kaynak: Yıldız, 2013: 81.

⁸ 01.02.2007 tarih ve 26421 sayılı Resmi Gazete

⁹ Turkcell İletişim Hizmetleri A.Ş. tarafından 01.02.2007 tarih ve 26421 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan Numara Taşınabilirliği Yönetmeliğinin yürütmesinin durdurulması ve iptali talebiyle BTK aleyhine açılan davada Danıştay 13 üncü Dairesi, 12.11.2007 tarih ve E.2007/4817 sayı ile “yürütmenin durdurulması hakkındaki istemin reddine” karar vermiştir.

Ocak 2009 - Şubat 2013 döneminde yapılan incelemelerde bazı numaraların birden çok defa taşındıkları gözlenmiştir. Söz konusu tarihler arasında 27.197.601 numara taşınmıştır. Bu numaralardan 13 milyona yakını bir kez taşınırken 8 milyona yakını ise iki kez taşınmıştır. On ve üzeri taşınan numara sayısı ise 50 bine yaklaşmıştır. Bir numara ise 167 kez numarasını taşımıştır (Yıldız, 2013: 81).

4. Teorik Model ve Literatür Taraması, Veri Çalışması, Sonuç ve Tartışma

4.1. Literatür Taraması

Numara değiştirme ile ilgili yapılan çalışmalar, iki farklı ekseninde yoğunlaşmıştır. İlki numara değiştirme maliyetlerinin fiyat üzerindeki etkisini incelemeye odaklanmıştır. Numara değiştirmede genel kanı, maliyet artışlarının fiyat artışlarını tetiklediği ve bunun fiyat rekabetini olumsuz etkilediği üzerine kuruludur. Bazı araştırmacılar, numara değiştirme maliyetlerinin bireysel etkilerini ölçmek için rassal fayda modelini (random utility model) kullanmışlardır (Chen ve Hitt, 2002; Lee, Kim, Lee ve Park, 2006; Shum, 2004). Diğerleri ise numara değiştirme maliyetlerini hesaplamak için toplu veriler veya daha detaylı teorik modeller kullanmışlardır (Shy, 2002). Ayrıca yapılan diğer bazı çalışmalarda ise marka bağlılığı ve bireysel tercihler üzerinde durulmuştur (Chen ve Hitt, 2002).

Bilgi sistemleri sektörlerinde numara değiştirme maliyetleri, teknoloji ve internet servisleri gibi yeni servislere uyum kapsamında değerlendirilmiştir. Chen ve Forman (2006: 21), büyük ölçekli araştırmalar yaparak, değiştirme maliyetlerinin yeni bilgi teknolojilerine uyumu olumsuz etkilediğine ulaşmışlardır.

Numara değiştirme ile ilgili yapılan ikinci tür çalışmalarda, MNT uygulaması kapsamında değiştirme maliyetleri ve ağ üzerindeki etkilerinin incelenmesidir. Mobil telefonlarla ilgili yapılan önceki çalışmalarda operatör bazlı kod taşıma (Gans ve King, 2000) ve Avrupa genelinde MNT'nin farklılıkları araştırılmıştır (Buehler, Dewenter ve Haucap, 2006). MNT uygulaması ile ilgili önceki çalışmalarda (Ahn, Han ve Lee, 2006; Park, 2011; Shi, Zhou ve Liu, 2010; Shy, 2002) ülke bazında incelenirken; sonraki çalışmalarda (Cho, Ferreira ve Telang, 2013) genellikle ülkeler arasındaki etkiler şeklinde incelenmiştir. Lyons (2006), MNT'nin ortalama fiyatları düşürdüğünü ve taşıma süresinin beş günün altına düşmesi halinde müşteri kaybının artacağını bulmuştur. Sánchez ve Asimakopoulos ise müşteri kayıp oranının taşıma süresi ve taşıma ücretleri ile ters orantılı olduğunu göstermişlerdir (Sánchez ve Asimakopoulos, 2012). Böylelikle MNT ile belirli koşullar altında hedeflenen sonuçlara ulaşıldığı tespit edilmiştir. Bu iki çalışmada da belirli bir ülkede farklı operatörlerin MNT'ye etkileri incelenmemiştir. Wei ve Zhu (2012), MNT'nin piyasa yoğunluğu ve rekabet üzerindeki etkilerini incelemiştir. Ulaşılan sonuçlara göre; MNT ile küçük operatörlerin piyasa paylarında artışlar yaşanırken ve sözleşmeli müşteri oranları ile birlikte fiyat aralıkları da artmaktadır.

Türkiye'de MNT'nin fiyat ve rekabet üzerindeki etkisinin ekonometrik analiz olarak araştırıldığı bir çalışma bulunmamaktadır. Ancak MNT ile ilgili Türkiye için yapılan çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmaların birinde, Türkiye mobil telekomünikasyon sektöründe yapılan düzenlemeler ile rekabet arasındaki ilişki ulusal dolaşım, arabağlantı düzenlemeleri ve MNT kapsamında incelenmiştir. Sektöre operatörlerin sırayla girmiş olmaları rekabeti engellemiş, mevcut operatörün hâkimiyetini kırmak zorlaşmıştır (Atiyas ve Doğan, 2007). Diğer bir çalışmada, MNT uygulamasının üniversite öğrencilerinin operatör değiştirme niyeti üzerindeki etkisinin belirlenmesi üzerinedir. Bu çalışmadan elde edilen bulgulara göre; katılımcılar, MNT hizmetine yoğun bir talepte bulunmamakla birlikte operatör değiştirme niyeti memnuniyet, kalite, fiyat, değiştirme maliyeti ve engelleri gibi faktörlere bağlı olarak farklılık göstermektedir (Ürper, 2009). Başka çalışmalarda MNT'nin operatör fiyatlandırma stratejilerinde değişikliğe sebep oldukları (İleri, 2009), Türkiye telekomünikasyon sektöründe çeşitli yapılması gereken düzenlemelerde geç kalındığı, MNT'nin bunlardan birisi olduğu (Bagdadioglu ve Cetinkaya, 2010) ifade edilmiştir. Diğer bir çalışmada ise MNT kampanyalarının reklam sloganlarının tüketicilerin satın alma davranışı üzerindeki rolü ele alınmıştır. Operatör değiştirme niyeti ile memnuniyet, kalite, fiyat, değiştirme maliyetleri ve engelleri gibi faktörlerin ilişkisi incelenmiştir. Çalışmada reklam ve sloganların çok fazla etkin rol oynamadığı, taşıma kararlarında ekonomik sebeplerin birincil sebep olduğu sonucuna varılmıştır (Demirel, 2012).

MNT'nin modellenmesi ve MNT'yi etkileyen faktörlerin tespit edilmesi için başka bir çalışma yapılmıştır. Regresyon analiz sonuçlarına göre kurulan modelin anlamlı sonuçları olduğu ve MNT'yi etkileyen faktörlerin yaş, sözleşme türü, operatör tipi ve memnuniyet durumu olduğu tespit edilmiştir (Kutlu, 2013).

Yapılan son çalışmada, Türkiye'de MNT'nin tüketici üzerindeki etkisinin incelenmesi için anket yapılmıştır. Çıkan sonuçlara göre, rekabetçi kampanyaların arttığı, fiyatlarda indirim gidildiği, hizmet kalitesinin ve müşteri memnuniyetinin arttığı ama mevcut abonelerin avantajlı tarifelerden yararlanamadığı sonucuna varılmıştır. Rekabet nedeniyle fiyatların düşmesi, tarife çeşitliliği ve hizmet kalitesinin artması MNT'yi başarılı kılmaktadır (Yıldız, 2013). Yapılan bu çalışmada, ülkemizde MNT uygulamasının 2008-2014 yılları arasındaki etkileri üzerinde yoğunlaşmıştır. Önceki çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada, MNT uygulaması ile amaçlanan sonuçlara Türkiye'de ulaşıp ulaşılmadığı ekonometrik olarak ortaya konmuştur.

4.2. Yöntem ve Veriler

4.2.1. Varsayımlar

Bir operatör tarafından belirlenen fiyat, belirli miktarlarda çeşitli hizmetlerden oluşmaktadır. Shew (1994) tarafından oluşturulan bu fonksiyon $P = f(S, M, R, Q)$

şeklindedir (McCloughan ve Lyons, 2006: 523-524). Bu fonksiyonda; P, fiyat; S, servis kalitesi faktörleri olarak kapsama alanı ve hizmet sürekliliğini; M, piyasa faktörleri olarak nüfus yoğunluğu, gelir, piyasa doygunluğu, coğrafik etkileri; R, düzenleyici kuruluş etkileri olarak MNT, ulusal dolaşım ve arabağlantı ücretleri ve toplu erişim gibi hizmetleri; Q, bir operatör tarafından sunulan hizmetlerin (konuşma süresi, kısa mesaj ve internet) niceliğini göstermektedir. Bu çalışmada oluşturulan ekonometrik modelde bağımsız değişken olarak yukarıdaki değişkenler, bağımlı değişken olarak da fiyat kullanılmıştır.

Mobil telekomünikasyonda fiyatları ortaya koymak çok zor olmaktadır. Fiyatlamada çeşitli servisler kullanılarak karmaşık tarife uygulamaları ortaya konulmaktadır. Bunlar, çeşitli arama türleri, kısa mesaj hizmetleri ve internet erişim hizmetlerinden oluşmaktadır. Her bir hizmet için farklı miktar ve türlerde sepetlerle tarifelerin oluşturulması, fiyatta karmaşıklığı artırmaktadır. Farklı fiyat tarifelerinin uygulandığı düşünüldüğünde, fiyatın ölçülmesi zorlaşmaktadır. Bu kapsamda, fiyatın doğru bir şekilde ölçülmesi önem kazanmaktadır. Fiyatın ölçülmesiyle ilgili Shy (2002) abone başına aylık gelir (ARPU, Average Revenue Per User), Grajek (2010) en düşük müşteri faturası, Doganoglu ve Grzybowski (2013) fiyat tarifelerinin hesaplanması gibi değişik ölçümler kullanılmıştır. Son yıllarda yapılan bazı çalışmalarda ise ARPU değerinin ortalama aylık kullanılan dakikaya (MOU) bölünmesi ile oluşan dakika başı ortalama fiyat (ARPU/MOU) kullanılmıştır (Cho, Ferreira ve Telang, 2013; Fuentelsaz, Maicas ve Polo, 2012). Mobil telekomünikasyonda İnternet'in kullanımı zamanla artmıştır. Gerçek ARPU değeri, sesli arama, kısa mesaj (SMS) ve internet servisi kazançlarının toplamından oluşmaktadır.

Çalışmamızda MNT'nin fiyat üzerindeki etkisini incelemek için, fiyat yerine ARPU değerleri kullanılmıştır. Böylelikle internet kullanımı ve kısa mesaj bilgisine ihtiyaç kalmamıştır. McCloughan ve Lyons (2006: 523-524)'un çalışmalarında ifade edilen ve Shew (1994) tarafından oluşturulan *i* operatörü için *t* çeyreğindeki ARPU değeri; servis kalitesi değişkenleri (S), piyasa durumu değişkenleri (M), düzenleyici değişkenler (R) ve nicelik değişkenleri (Q)'ya bağlı olmasına karşın, bu verilerin bir kısmına ulaşamamıştır. Bu nedenle çalışmamızda ARPU değeri, üç değişkene göre modellenmiştir. ARPU'nun matematiksel gösterimi aşağıdaki gibidir.

$$ARPU_{it} = f(ABONE_{it}, MOU_{it}, KAYIP_{it}) \quad (1)$$

Regresyon analizinde kullanılan değişkenler aşağıda açıklanmıştır:

Abone Sayısı ($ABONE_{it}$): Operatörlerin verdiği hizmetlerin bir kısmı, hem fiyatı etkilemekte hem de fiyattan etkilenmektedir. Nicelik değişkenlerinden biri olan abone sayısı ile ARPU değerleri birbirlerini etkilemektedir. Verilen hizmetlerin arzında anlamlı veriler kullanılırsa $ABONE_{it}$ ile $ARPU_{it}$ arasında negatif bir bağlantı olması beklenmektedir.

Aylık Ortalama Konuşma Süresi (MOU_{it}): Nicelik değişkenlerinden biri de aylık ortalama konuşma süresidir. Konuşma süresi ile operatöre ödenen para düşünüldüğünde MOU_{it} ile $ARPU_{it}$ arasında doğru orantı olması beklenmektedir.

Abone Kayıp Sayısı ($KAYIP_{it}$): Piyasa durum değişkeni olarak abone kayıp sayısı dikkate alınmıştır. Abone kayıp sayısı, farklı tarife, hizmet çeşitliliği ve kalitesi açısından yoğun rekabet yaşanan mobil telekomünikasyon sektöründe kullanılan bir göstergedir. MNT uygulamasının etkisinin en bariz görüldüğü değişkendir. Çalışmamızda MNT uygulaması göstergesi olarak kullanılmıştır. Abone kayıp sayısı $KAYIP_{it}$ 'nin $ARPU_{it}$ ile ters orantılı olması beklenmektedir.

4.2.2. Ekonometrik Model

Yukarıdaki tanımlanan değişkenler ile bağımlı değişken olarak $ARPU_{it}$ 'nin logunun alınması ($\log ARPU_{it}$) ile (i) operatörü ve (t) çeyreğindeki ARPU değerinin panel veri regresyon modeli aşağıdaki gibidir.

$$\log ARPU_{it} = \beta_0 + \beta_1 \log ABONE_{it} + \beta_2 \log MOU_{it} + \beta_3 KAYIP_{it} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

Burada ($i=1, 2, \dots, N$) yatay kesit birimlerini ve ($t=1, 2, \dots, T$) zamanı gösterirken, hata terimi ε 'nin ortalamasının sıfır ve sabit varyanslı olduğu kabul edilmektedir.

Tablo 5: Denklem (2)'de kullanılan değişkenler

Değişken	Açıklama
$ARPU_{it}$	t çeyreğinde i operatörüne ait kişi başına reel aylık ortalama gelir (TL)
$ABONE_{it}$	t çeyreğinde i operatörüne ait abone sayısı
MOU_{it}	t çeyreğinde i operatörüne ait kişi başı aylık ortalama konuşma süresi (Dk)
$KAYIP_{it}$	t çeyreğinde i operatöründen taşınan abone sayısını

4.3. Ekonometrik Yöntem

Panel veri, ülkeler ve firmalar gibi ekonomik birimlerin yatay – kesitinin belli bir zaman dönemine ait verilerin birleştirilmesidir. Panelin kesit boyutunu herhangi bir zamana ait değerler, zaman içerisinde aldıkları değerler ise ekonomik değişkenlerin panelin zaman boyutunu ifade etmektedir (Baltagi, 2005: 11). Panel veride temel olarak kullanılan denklem aşağıdaki gibidir.

$$y_{it} = \alpha + X_{it} + u_{it} \quad i = 1, \dots, N \quad t = 1, \dots, T \quad (3)$$

Denklemden $i=1, \dots, N$ sayıda ülkelere veya firmalara ait verileri göstermektedir. Bu veriler, modelin yatay – kesit kısmını oluşturmaktadır. $t=1, \dots, T$; modelin zaman serisi kısmını ifade etmektedir. u_{it} hata terimi ise tüm zaman ve birimler için bağımsız olduğu ve $u_{it} \approx \text{IID}(0, \sigma^2)$ 'nin şeklinde dağılım gösterdiği kabul edilmektedir. Ancak panel veri analizinde de değişkenlerin birim köklerinin olup olmadığı incelenmelidir. Birim köklerin kontrolü ile yapılan regresyon tahminlerinin güvenilirliği test edilmiş olmaktadır. Bu doğrultuda yapılan birim

kök analizi için y_{it} serisinin birinci derece otoregresif (AR1) yapısında olan basit bir panel regresyon modeli aşağıdaki gibidir.

$$y_{it} = \alpha y_{it-1} + \varepsilon_{it} \quad (4)$$

Burada α otoregresif katsayısını temsil etmektedir. Eğer $|\alpha| < 1$ durumunda y_{it} serisinin birim kök içermediği; $|\alpha|=1$ durumunda ise y_{it} serisinin birim kök içerdiği şeklinde değerlendirilmektedir (Maddala, 1992: 581-582). Panel veri analizlerinde durağanlık kontrolü 4 nolu denklemdeki α katsayısına bakılarak yapılmaktadır. Bu katsayı ile ilgili değişik varsayımlar yapılarak birçok panel birim kök testi geliştirilmiştir. Levin, Lin ve Chu (2002) ile Im, Pesaran ve Shin (2003) yaygın olarak kullanılan testlerdir. Aşağıdaki denklem yardımıyla verilerin durağanlığına bakılmaktadır.

$$\Delta y_{it} = \alpha y_{it-1} + \sum_{j=1}^{p_i} \beta_{ij} \Delta y_{it-1} + x'_{it} \delta + \varepsilon_{it} \quad (5)$$

Seriler arasında ilişkinin varlığının tespiti için eşbütünleşme analizi yapılmaktadır. Engle ve Granger (1987) yaptıkları çalışmada birden fazla durağan olmayan serinin doğrusal kombinasyonlarının durağan olabileceğini belirtmişlerdir. Zaman serisi eşbütünleşme analizlerinde en çok Engle-Granger ve Johansen-Jeselius yöntemleri kullanılmaktadır. Kısa dönemli kesitlerden dolayı bu yöntemler panelde eksik kalmaktadır (Ağayev, 2011: 247). Panel veri seri eşbütünleşme analizinde en çok kullanılan yöntem, Pedroni (1999, 2004) yöntemidir (denklem 6). Denklemde y ve x arasında uzun dönem ilişkinin varlığını test etmek için denklemdeki ε_{it} 'nin durağanlığına bakılmaktadır.

$$y_{it} = \alpha + \delta_{it} + \beta_{1i} X_{1it} + \beta_{2i} X_{2it} + \dots + \beta_{Mi} X_{Mit} + \varepsilon_{it} \quad (6)$$

Panel veri tahmini için iki model kullanılmaktadır. Bunlar sabit etkiler modeli (FEM) ve rassal etkiler modeli (REM)'dir. Sabit etkiler modeline göre birimler arasındaki bireysel farklılıklar, sabit terimdeki farklılıklarla tespit edilebilmektedir. Böylelikle her bir değişken, zamanla değişmeyen sabit terime sahip olmaktadır. Bu sabit terim, bağımsız değişkenlerin etkilerini göstermektedir (Ağayev, 2010:172). Rassal etkiler modelinde zaman ve bireysel etkilerin bağımsız değişkenlerle bağlantılı olmadığı kabul edilmekle birlikte sabit etkiler modelinin tüm temel varsayımları kabul edilmektedir. Bu model, hata teriminden bağımsız olan sabit terimin rassal çıktığını varsaymaktadır. Çalışmada, model seçimi için Hausman test istatistiğinden yararlanılmıştır.

4.4. Veri Çalışması

BTK'dan alınan üç mobil telefon operatörüne ait 2008 – 2015 yılları arasındaki çeyrek veriler kullanılmıştır. Operatör bazlı ARPU, ABONE, MOU ve KAYIP'ın çeyrek verileri kullanılmıştır. MNT uygulamasının Kasım 2008'de başlamasından dolayı, uygulamanın geçen sürede olan etkileri gözlemlenmiştir. Çalışmada

kullanılan veriler ayrı ayrı değerlendirilmiştir. MNT'nin fiyat üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlandığından ARPU'nun doğru olarak değerlendirilmesi önemlidir. Enflasyon etkisini göz ardı etmek için sabit fiyata indirgenmiş ARPU değerleri kullanılmıştır.

Şekil 2'de 2008 ilk çeyreği ile 2014'ün son çeyreği aralığında operatör bazlı veriler bulunmaktadır. ARPU değerleri zamanla azalma eğilimi göstererek birbirine yaklaşmıştır. 2008 yılında 13-17 TL bandında bulunan ARPU değeri, 2014'ün sonunda 13-14 TL bandında birbirine yaklaşmıştır.

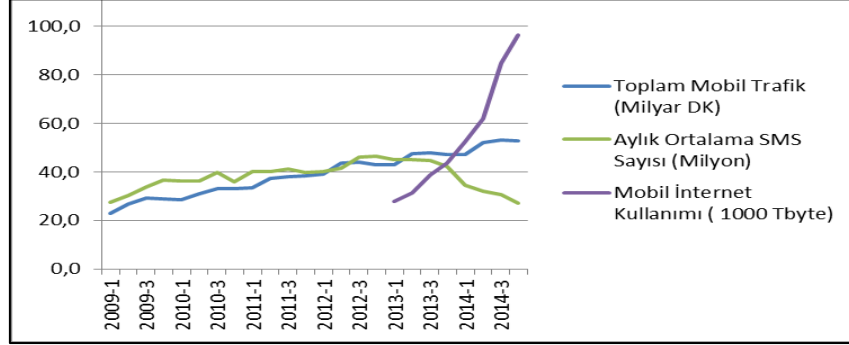
Şekil 2: Mevsimsel dalgalanmalar (ARPU) (endeks 2008Ç1=100)

Not: Mevsimsel düzeltme için U.S. Census Bureau tarafından geliştirilen Census X-13 yöntemi kullanılmıştır.

Zamana bağlı olarak mobil telekomünikasyon kullanımı değişmektedir. Bu değişimlere bağlı olarak ARPU değerleri mevsimsel farklılık gösterebilmektedir. Tutarlı sonuçlara ulaşmak için dalgalanmaların dikkate alınması önemlidir. ARPU değerlerinde kısa dönem için görülen mevsimsel dalgalanmaların seriden arındırılmış hali Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 3'te aylık ortalama olarak mobil kullanım istatistikleri yer almaktadır. Konuşma süresi artış yönünde eğilim göstermektedir. Kısa mesaj olarak bilinen SMS ise 2013 ilk çeyreğine kadar artış göstermiştir. Mobil İnternet kullanımının hızlı bir şekilde artmasıyla SMS sayılarında ciddi azalmalar gözlenmektedir.

Şekil 3: Mobil kullanım istatistikleri (aylık ortalama)

Yukarıdaki iki şekil incelendiğinde, ARPU değerinin zamanla birbirine yaklaşarak sabitlendiği, buna karşın mobil telekomünikasyon firmaları tarafından verilen hizmetlerin arttığı görülmektedir. Mobil telekomünikasyon firmaları, abone başı elde ettikleri kazançları düşürmemek adına yeni hizmetler vermeye başlamışlardır.

Tablo 6: LLC Birim Kök Testi Sonuçları

Seriler	Sabitli-Trendsiz		Sabitli-Trendli		Sabitli-Trendsiz	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
ARPU	0,00191	0,50080	1,21181	0,8872	-2,88711	0,00190*
DARPU	-5,15576	0,00000*	-4,81982	0,00000*	-7,90050	0,00000*
ABONE	-0,30332	0,38080	-2,79140	0,00260	1,29150	0,90170
DABONE	-3,08477	0,00100*	-1,64287	0,05020**	-4,53387	0,00000*
MOU	-5,19537	0,00000*	-2,00599	0,02240**	8,71143	1,00000
DMOU	-8,19015	0,00000*	-5,81981	0,00000*	-5,61650	0,00000*
KAYIP	-2,61581	0,0045*	-1,76969	0,0384**	-4,15429	0,00000*
DKAYIP	-7,00071	0,00000*	-5,54575	0,00000*	-10,4406	0,00000*

Not: Gecikme uzunlukları Schwarz Bilgi kriterine göre belirlenmiştir. (*) ve (**) simgesi sırasıyla katsayının %1 ve %10 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 7: IPS birim kök testi sonuçları

Seriler	Sabitli-Trendsiz		Sabitli-Trendli	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
ARPU	0,45153	0,67420	0,11067	0,54410
DARPU	-6,36082	0,00000*	-7,54844	0,00000*
ABONE	-0,52849	0,29860	-4,62951	0,00000*
DABONE	-3,11653	0,00090*	-1,36120	0,08670**
MOU	-2,77664	0,00270*	-1,26023	0,10380
DMOU	-7,50545	0,00000*	-5,70777	0,00000*
KAYIP	-3,33845	0,0004*	-2,38919	0,0084*
DKAYIP	-8,78293	0,00000*	-7,53745	0,00000*

Not: Gecikme uzunlukları Schwarz Bilgi kriterine göre belirlenmiştir. (*) ve (**) simgesi sırasıyla katsayının %1 ve %10 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Fiyat değişkeni ARPU, abone sayısı değişkeni ABONE, aylık yapılan konuşma süresini gösteren değişkeni MOU ve abone kayıp oranını gösteren KAYIP'a ait birim kök testi sonuçları Tablo 6 ve Tablo 7'de gösterilmiştir. Tablo 6'daki LLC birim kök testi sonuçları ile Tablo 7'deki IPS birim kök testi sonuçları birbiriyle örtüşmektedir. ARPU ve ABONE değişkenleri seviyelerinde birim kök içerirken, birinci farklarında durağanlaştığı; MOU ve KAYIP değişkenleri ise seviyesinde durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. MOU ve KAYIP değişkenleri I(0), ARPU ve ABONE değişkenleri ise I(1) durumunda oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

ARPU, ABONE, MOU ve KAYIP değişkenleri eşbütünleşme sonuçları Tablo 8'de sunulmuştur. Eşbütünleşme analizlerinde Pedroni panel eşbütünleşme testi kullanılmıştır. ARPU'nun bağımlı değişken olduğu analizde önerilen yedi farklı istatistik sonucu sabitli-trendsiz, sabitli-trendli ve sabitsiz-trendsiz analizler şeklinde tahmin edilmiştir. Buna göre, sabitli – trendsiz analizde üç; sabitli trendli analizde dört; sabitsiz – trendsiz analizde ise bir istatistik %1 ve %10 düzeyinde anlamlı tahmin edilmiştir. İstatistiğin anlamlı tahmin edilmesi ARPU, ABONE, MOU ve KAYIP değişkenleri arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığını göstermektedir.

Tablo 8: Pedroni panel eşbütünleşme testi sonucu

Pedroni Panel Eşbütünleşme İstatistikleri	Sabitli-Trendsiz		Sabitli-Trendli		Sabitsiz-Trendsiz	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
Panel v-Statistic	2.280774	.0113**	2.382619	0.0086*	1.966754	0.0246**
Panel rho-Statistic	-0.156349	0.4379	0.189766	0.5753	-0.681979	0.2476
Panel PP-Statistic	-1.255603	0.1046	-1.167568	0.1215	-0.831307	0.2029
Panel ADF-Statistic	-1.052385	0.1463	-2.942759	0.0016*	0.187800	0.5745
Group rho-Statistic	0.325061	0.6274	0.721600	0.7647	-0.209197	0.4171
Group PP-Statistic	-2.007963	.0223**	-1.435050	.0756**	-0.874378	0.1910
Group ADF-Statistic	-1.973278	.0242**	-3.919020	0.0000*	0.273928	0.6079

ARPU ve ABONE değişkenlerinin birinci farklarında durağanlaştığı; MOU ve KAYIP değişkenlerinin ise seviyesinde durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. ARPU ve ABONE değişkenleri I(1), MOU ve KAYIP değişkenlerinin ise I(0) durumunda oldukları anlaşılmıştır. Yine Pedroni eşbütünleşme testi sonuçları ARPU, ABONE, MOU değişkenleri arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olduğunu göstermektedir.

4.5. Çalışmanın Sonuçları

Çalışmamız, iki aşamadan oluşmuştur. İlk olarak, ARPU denklemi oluşturulmuş ve ARPU'yu oluşturan bağımsız değişkenlerin etkileri incelenmiştir. MNT'nin ARPU üzerindeki etkisi hesaplanmıştır. İkinci olarak, MNT uygulamasının

başarısının ölçülebilmesi için rekabet hesabı yapılmıştır. Rekabetin ölçümü için HHI ve fiyat aralığı yöntemleri kullanılmıştır.

4.5.1. Fiyat üzerine etkisi

Her bir yatay kesit birimi için aynı sayıda verinin bulunması nedeniyle dengelidir. Panel veri yöntemlerinde sabit, eğim katsayısı ve hata terimi hakkında yapılan varsayımlara bağlı olarak farklı modeller elde edilebilmektedir. Yıllara göre farklı alt örnek veri sayılarının olması ve zaman bazlı etkileri göz ardı etmek için panel regresyon modeli kullanılmıştır.

Panel veride birey etkilerini görmek için kullanılan sabit etki (fixed effect) ve rassal etki (random effect) modelleri ile parametreler tahmin edilecektir. İlk olarak bu iki modelden hangisinin istatistiksel olarak geçerli olduğuna karar verilmesi gerekmektedir. Bunun için Hausman testi uygulanmıştır. E-Views 8.0 paket programına göre oluşturulan Hausman (1978) test sonuçları Tablo 9'da verilmiştir. Bu test sonuçlarına göre Olasılık=0.3129>0.050 olduğu için H0 hipotezi kabul edilebilir.

Tablo 9: Hausman – rassal etkiler testi sonuçları

Kesit Veri Rassal Etkiler Testi			
Test Özeti	Ki-Kare İstatistiği	Ki-Kare Serbestlik Derecesi	Olasılık
Rassal Kesit	3.560926	3	0.3129

Bu durumda modeli rassal etki ile tahmin etmek gereklidir. Rassal etki tahmin sonuçları Tablo 10'da verilmiştir. Rassal etkiler yöntemine göre oluşturulmuş regresyon denkleminde, mobil telekomünikasyon firmalarının fiyatlarını belirleyen abone sayısı, aylık konuşma süresi ve abone kayıp sayısı açıklayıcı değişkenler olarak alınmıştır.

Tablo 10: Havuzlanmış regresyon denkleminin sonucu

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistiği	P-Değeri
C	3.144209	0.321888	9.768032	0.0000
LOG(ABONE?(-1))	0.004052	0.014165	0.286037	0.7758
LOG(MOU?)	-0.081041	0.028764	-2.817393	0.0065
LOG(KAYIP?)	-0.004255	0.012184	-0.349225	0.7281
Rassal Etkiler				
_ORT--C	2.27E-14		R-Kare	0.123371
_AVEA--C	1.50E-13		F-istatistiği	2.861574
_TURKCELL--C	1.52E-14			
_VODAFONE--C	-1.88E-13			

Genel olarak değerlendirildiğinde, denklem için tahmin sonuçlarının yapılan çalışmalarla karşılaştırıldığında tutarlı olduğu düşünülebilir. R-Kare'ye bakıldığında bütün açıklayıcı değişkenlerin ARPU'daki değişikliği yaklaşık olarak %12,3 düzeyinde açıkladığı görülmektedir.

Bağımlı değişken ARPU'yu, abone sayısı (ABONE) pozitif yönlü etkilerken, aylık yapılan konuşma süresi (MOU) ile abone kayıp sayısı (KAYIP) negatif yönlü etkilemiştir. Abone sayısındaki %1'lik bir artışın fiyatları %0,004 oranında artırdığı tespit edilmiştir. İkinci olarak, MOU'daki %1'lik artış ise fiyatları %0,08 oranında azaltmıştır. Son olarak, abone kayıp sayısındaki %1'lik artışın fiyatları ortalama %0,004 oranında düşürdüğü gözlenmiştir.

Abone kayıp sayısı (KAYIP) için hesaplanan katsayının negatif çıkması, MNT uygulaması ile fiyatların düştüğünü göstermesi açısından istatistiki olarak anlamlıdır. Elde edilen bulgulardan, diğer kontrol değişkenlerinin de değişik etkileri olduğu gözlenmiştir. Abone sayısının (ABONE), ARPU'yu negatif yönlü etkilemesi beklenirken, pozitif yönlü etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır. Bu yönüyle abone sayısı anlamlı çıkmamıştır. Aylık ortalama konuşma süresi ile ARPU'nun doğru yönlü değişmesi beklenmektedir. Oysa çalışmanın sonucunda, beklenenin aksine MOU ile ARPU arasındaki ilişki negatif çıkmıştır. Aylık ortalama konuşma ile abone sayıları gibi değişkenlerin teknolojik gelişmeler gibi başka etkileri olduğu değerlendirilmektedir.

Tablo 11: Operatör bazlı tahmin sonuçları

	Log(Arpu_Avea)	Log(Arpu_Turkcell)	Log(Arpu_Vodafone)
LOG(ABONE)	-0.835851	-0.272830	-0.178447
LOG(MOU)	0.198206	-0.241084	0.171218
LOG(KAYIP)	-0.006716	0.011226	-0.006569
R-Kare	0.757239	0.936764	0.141448

Tablo 11'de MNT uygulamasının fiyata olan etkisi mevcut operatör ve diğer operatörler için ayrı ayrı ortaya konulmuştur. Hesaplanan katsayılar, üç operatör için de benzer sonuçlar çıkardığı için ekonometrik modelin sağlam (robust) olduğu anlaşılmaktadır. MNT uygulamasına operatörler farklı tepkiler vermişlerdir. MNT uygulaması ile Avea ve Vodafone'da abone sayısı azalmış, Turkcell'de ise artmıştır. Bu bilgiye paralel olarak, Avea ve Vodafone'da abone kayıp sayısı değişkeni negatif, Turkcell'de ise pozitif çıkmıştır. İstatistiki olarak anlamlıdır.

4.5.2. Piyasa rekabeti üzerine etkisi

MNT uygulamasının amaçlarından bir tanesi de piyasa rekabetini artırmaktır. Uygulama ile mevcut operatör, abone kaçışını önlemek için fiyatları düşürme kararı alacaktır. Böyle bir durumda, ortalama fiyat düşmekle birlikte, piyasa yoğunlaşması durumdan pek etkilenmeyecektir. Piyasa yoğunlaşmasının değişmemesi beklenen bir durum olmakla birlikte düzenleyici kuruluşun istemediği bir durumdur. Dinamik bir ortamda, uzun dönemde piyasa yoğunlaşması mevcut operatöre doğru artabilmektedir. Bu tür örneklerden dolayı, rekabetin ölçülebilmesi MNT uygulamasının operatör ve piyasa seviyelerinde ayrı ayrı incelenmesi ile mümkün olmaktadır.

Piyasa durumunu ölçmek için HHI (Herfindahl - Hirschman Index) ve piyasa aralığı kullanılmıştır. HHI, piyasa yoğunlaşmasını ölçmek için yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir. Bu endeks, piyasa durumu hakkında önemli bilgiler veren bir araçtır. Formülü aşağıdaki şekildedir (Šopovová, 2010: 22). Formülde yer alan S_i : i firmasının sektördeki payını göstermektedir.

$$H = \sum_{i=1}^N S_i^2 \times 10000 \quad (7)$$

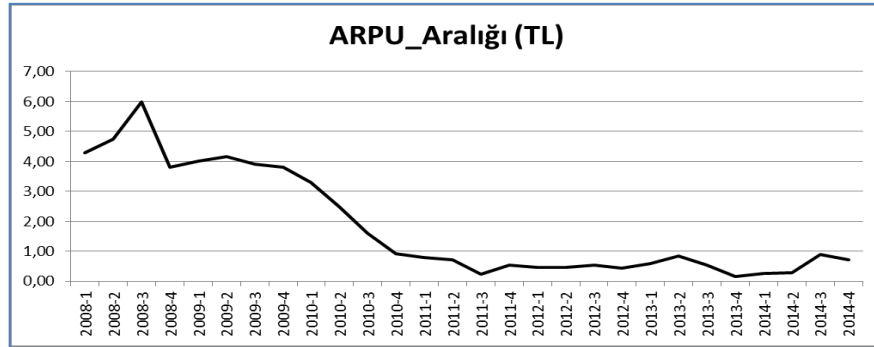
Hesaplanan HHI değerlerinin ortalaması 3967 olduğu için, bu piyasada yüksek yoğunlaşmanın olduğu görülmektedir. Yüksek yoğunlaşmanın olması, mobil telekomünikasyon piyasalarının karakteristik özelliğidir. Operatör sayısı artmamakla birlikte HHI değerleri sürekli azalma eğilimindedir.

Piyasa durumunu ölçmenin diğer bir yolu ise fiyat aralığıdır. Yapılan çalışmalarda piyasa dinamiklerinin fiyat dağılımını etkilediği ortaya konulmuştur (Borenstein ve Rose, 1994). Numara değiştirme maliyetlerinin yüksekliğinde, mevcut operatör piyasa gücünü korumaktadır. MNT ile fiyat aralığının azalması beklenmektedir.

$$\text{Fiyat Aralığı}_t = \text{Max}(ARPU_t) - \text{Min}(ARPU_t) \quad (8)$$

Fiyat aralığı grafiği Şekil 5'te gösterilmiştir. MNT uygulamasının başladığı dönemde çok yüksek (6 TL civarında) olan fiyat aralığı zamanla azalarak düşük bir seviyede dengelenmiştir. MNT uygulaması, piyasa yoğunluğu ve fiyat aralığını azaltmaktadır.

Şekil 5: Fiyat aralığı

5. Sonuç

Bu çalışmada, Türkiye'de 2008 yılında başlayan MNT uygulamasının operatör fiyatlarına ve piyasa rekabetine etkisi incelenmiştir. Mobil telekomünikasyon sektörünün daha rekabetçi bir yapıya kavuşması için çeşitli düzenlemelere ihtiyaç olduğu düşünülmüştür. Bu amaçla düzenleyici kuruluşlar tarafından dünyada en çok başvurulan yöntemlerden biri MNT uygulaması olmuştur. Türkiye'de uygulamanın üzerinden yedi yıl geçmiş olması, MNT'nin etkilerinin ölçülmesi için yeterli bir zaman olarak değerlendirilmektedir.

Yapılan literatür çalışmasında MNT’de numara değiştirme maliyetlerinin artmasıyla, fiyatlarda hem azalma, hem de artma olduğu yönünde sonuçlara ulaşılmıştır. Bu ikilemden dolayı, doğru veri kullanılarak firma ve tüketici davranışlarını tanımlamak önem kazanmaktadır. Bu amaçla, 2008 – 2014 döneminde BTK’dan alınan firma bazlı çeyrek veriler kullanılmıştır. Çalışmada elde edilen bulgular, önceki çalışmalara paralel sonuçlar vermiş, MNT ile fiyatların düştüğü tespit edilmiştir. Ayrıca, belirli bir hedefe ulaşılması için düzenleyici yaptırımların gerekli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Başka bir deyişle, düzenleyici kuruluşun daha net ve ihtiyatlı tutumu ile MNT uygulamasının daha başarılı olunacağı değerlendirilmektedir. Ayrıca, çıkan sonuçlara göre MNT ile piyasa daha rekabetçi bir yapıya kavuşmuştur.

Bu çalışmanın literatüre çeşitli katkıları olmuştur. Önceki çalışmalar dikkate alındığında, Türkiye’de MNT’nin fiyat ve rekabet üzerindeki etkisinin ekonometrik olarak incelendiği ilk çalışmadır. İkinci olarak, bu çalışma ile düzenleyici kuruluşların politika geliştirmede Türkiye örneğini dikkate alarak politika geliştirebilmelerine katkı yapmıştır. Hem MNT’ye yeni geçiş yapacak olanlar, hem de MNT’de beklenen başarıyı elde edemeyen ülkeler için örnek teşkil edebilmektedir. Son olarak, MNT’nin firma bazlı panel veri ile yapılmış çok az çalışma mevcuttur. Firmaların fiyat davranışları da düzenleyici kurumlar için önemli olmaktadır. MNT’nin numara değiştirme maliyetlerini düşürmesi ile fiyatlarda düşüşe, piyasa rekabetinde artışa neden olduğu tespit edilmiştir.

Kaynakça

Ağayev, S. (2010), “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Geçiş Ekonomileri Örneğinde Panel Eşitlik ve Panel Nedensellik Analizleri”, *Gazi Üniversitesi, İİBF Dergisi*, 12/1, 159-184.

Ağayev, S. (2011), “İhracat ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 12 Geçiş Ekonomisi Örneğinde Panel Eşitlik ve Panel Nedensellik Analizleri”, *Ege Akademik Bakış*, Cilt 11, Sayı: 2, 241-254.

Ahn, J. H., Han, S.-P. ve Lee, Y.-S. (2006), “Customer Churn Analysis: Churn Determinants and Mediation Effects of Partial Defection In The Korean Mobile Telecommunications Service Industry”, *Telecommunications Policy*, 30(10-11), 552-568.

Ariöz, A. (2005), *Telekomünikasyon Sektöründe Serbestleşme Süreci*, Rekabet Kurumu, Ankara.

Atiyas, İ. ve Doğan, P. (2007), “When good intentions are not enough: Sequential entry and competition in the Turkish mobile industry”, *Telecommunications Policy*, 31(8-9), 502-523. <http://doi.org/10.1016/j.telpol.2007.05.012>, (Erişim: 14.10.2015).

Bagdadioglu, N. ve Cetinkaya, M. (2010), "Sequencing in telecommunications reform: A review of the Turkish case", *Telecommunications Policy*, 34(11), 726-735.

Baltagi, Badi H. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data*, Third Edition, John Wiley&Sons Ltd., England.

Borenstein, S. ve Rose, L. N. (1994), "Competition and Price Dispersion in the U.S. Airline Industry", *Journal of Political Economy*, (102), 653-683.

Borissova, L. (2001), "Promoting Competition, Liberalization and Regulation of The Telecommunications Sector in the Central and Eastern European Countries", *European Common Market Law Review*, 22(2), 59-73.

BTK (2016a). *Pazar Verileri*, Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, <http://www.btk.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Pazar-Verileri>, (Erişim: 20.04.2016).

BTK (2016b). *Numara Taşınabilirliği*, <http://www.nts.gov.tr/>, (Erişim: 20.04.2016).

Buehler, S., Dewenter, R. ve Haucap, J. (2006), "Mobile number portability in Europe", *Telecommunications Policy*, 30(7), 385-399. <http://doi.org/10.1016/j.telpol.2006.04.001>, (Erişim: 10.10.2015).

Chen, P. Y. ve Forman, C. (2006), "Can Vendors Influence Switching Costs and Compatibility in an Environment with Open Standards?", *MIS Quarterly*, 30(Special Issue), 1-22.

Chen, P. Y. ve Hitt, L. M. (2002), "Measuring Switching Costs and Their Determinants in Internet Enabled Businesses: A Study of the On-line Brokerage Industry", *Information Systems Research*, 13(3), 255-276.

Cho, D., Ferreira, P. ve Telang, R. (2013), The Impact of Mobile Number Portability on Price , Competition and Consumer Welfare Introduction, School of Information Systems and Management, Heinz College, Carnegie Mellon University, Pittsburgh, PA, 15213.

Demirel, M. (2012), Reklamda Slogan Etkeni Üzerine Bir Alan Araştırması: GSM Operatörlerinde Numara Taşıma Örneği, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Bilimleri Anabilim Dalı, Elazığ.

Doganoglu, T. ve Grzybowski, L. (2013), "Dynamic duopoly competition with switching costs and network externalities", *Review of Network Economics*, 12(1), 1-25.

Engle, Robert F. ve Granger, C. W. J. (1987), "Co-integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing", *Econometrica*, 55(2), 251-276.

European Parliament (2002). Directive 2002/22/EC of the European Parliament and of the Council of 7 March 2002 on universal service, file:///C:/Users/win7/Downloads/1495_file_MOD6_SEC4_EUNRF.Authorization Directive.pdf, (Erişim: 20.10.2015).

Fuentelsaz, L., Maicas, J. P. ve Polo, Y. (2012), “Switching Costs, Network Effects, and Competition in the European Mobile Telecommunications Industry”, *Information Systems Research*, 23(1), 93-108.

Gans, J. S. ve King, S. P. (2000), “Mobile network competition, customer ignorance and fixed-to-mobile call prices”, *Information Economics and Policy*, 12(4), 301-327.

Geradin, D. (2000), “The Opening of State Monopolies to Competition: Main Issues of the Liberalization Process” içinde *The Liberalization of State Monopolies in the European Union and Beyond* (Ed. D. Geradin), Kluwer Law International.

Grajek, M. (2010), “Estimating network effects and compatibility: Evidence from the Polish mobile market”, *Information Economics and Policy*, May, 130-143.

Grzybowski, L. (2005), “Regulation of mobile telephony across the European Union: An empirical analysis”, *Journal of Regulatory Economics*, 28(1), 47-67.

Güngör, M. ve Evren, G. (2010), *Mobil Numara Taşınabilirliği, Rekabete ve Tüketicilere Etkileri: Ardıl Düzenleyici Etki Analizi Çalışması*, Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu Sektörel Araştırma ve Stratejiler Dairesi Başkanlığı, Ankara.

Güngör, M. ve Tözer, A. (2009), “Telekomünikasyon Sektöründe Şebeke Etkileri, Piyasaya İlk Giren Avantajları ve Bir Rekabet Politikası Aracı Numara Taşınabilirliği Uygulaması”, *Rekabet Kurumu 2. Rekabet Ekonomisi ve Politikası Sempozyumu*, 9-10 Ekim 2009, 143-179, Denizli.

Im, K. S., Pesaran, M. H. ve Shin, Y. (2003), “Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels”, *Journal of Econometrics*, 115(1), 53-74.

İleri, N. (2009), *Telekomünikasyon Hizmetlerinde Fiyatlandırma Stratejileri, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı.

ITU (2015a), *ICT Statistics Newslog Mobile Number Portability*, <http://www.itu.int/ITU-D/ict/newslog/CategoryView,category,Mobile%2Bnumber%2Bportability.aspx>, (Erişim: 08.06.2015).

ITU (2015b), *Mobile Cellular Subscriptions*, http://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/statistics/2015/Mobile_cellular_2000-2014.xls, (Erişim: 19.11.2015).

Kandemir, A. (2002), Ulusal Numaralandırma Planları ve Numara Taşınabilirliği: Standartlar, Yöntemler ve Sonuçlar, Telekomünikasyon Kurumu Uzmanlık Tezi, Ankara.

Kutlu, B. (2013), "Effects of Mobile Number Portability : Case of Turkey", *International Journal of Business and Social Science*, 4(14), 120-124.

Lee, J., Kim, Y., Lee, J.-D. ve Park, Y. (2006), "Estimating The Extent of Potential Competition In The Korean Mobile Telecommunications Market: Switching Costs and Number Portability", *International Journal of Industrial Organization*, 24(1), 107-124.

Levin, A., C. Lin ve J.C. Chia-Shang (2002), "Unit Root Tests in Panel Data: Asymptotic and Finite-Sample Properties", *Journal of Econometrics*, 108(1), 1-24.

Lyons, S. (2006), *Measuring the Benefits of Mobile Number Portability*, Trinity Economics Papers, Dublin, Ireland: Trinity College Dublin, https://www.tcd.ie/Economics/TEP/2006_papers/TEP9.pdf, (Erişim: 08.06.2015).

Maddala, G. S. (1992), *Introduction to Econometric*, Second Edition, Macmillan Publishing Company, New York.

McCloughan, P. ve Lyons, S. (2006), "Accounting for ARPU: New evidence from international panel data", *Telecommunications Policy*, 30(10-11), 521-532.

Park, M. (2011), "The economic impact of wireless number portability", *Journal of Industrial Economics*, 59(4), 714-745.

Pedroni, P. (1999), "Critical Values for Cointegration Tests in Heterogeneous Panels with Multiple Regressors", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 61, 653-670.

Pedroni, P. (2004), "Panel Cointegration; Asymptotic and Finite Sample Properties of Pooled Time Series Tests with an Application to the PPP Hypothesis", *Econometric Theory*, 20, 597-625.

Sánchez, B. U. ve Asimakopoulos, G. (2012), "Regulation and competition in the European mobile communications industry: An examination of the implementation of mobile number portability", *Telecommunications Policy*, 36(3), 187-196.

Santos, V. (2011), *Competition and Oligopoly In Telecommunications Industry In The EU*, <http://tr.scribd.com/doc/48599342/Competition-and-oligopoly-in-telecommunications-industry-in-the-EU>, (Erişim: 14.10.2015).

Shi, W., Zhou, W. ve Liu, J. (2010), "Analysis of The Influencing Factors of Users' Switching Intention in The Context of One-way Mobile Number Portability", *The Journal of China Universities of Posts and Telecommunications*, 17(July), 112-117.

Shum, M. (2004), “Does Advertising Overcome Brand Loyalty? Evidence From The Breakfast-Cereals Market”, *Journal of Economics and Management Strategy*, 13(2), 241-272.

Shy, O. (2002), “A quick-and-easy method for estimating switching costs”, *International Journal of Industrial Organization*, 20(1), January 2002, 71-87.

Šopovová, A. (2010), Oligopoly Theory: Mobile Phone Providers in the Czech Republic, Yayınlanmamış Lisans Tezi, Charles University in Prague, Faculty of Social Sciences Institute of Economic Studies, file:///C:/Users/win7/Downloads/bcsopovova.pdf, (Erişim: 15.10.2015).

Srinuan, P. ve Bohlin, E. (2009), Mobile Number Portability: Evaluating the Swedish mobile market, The Conference on Economics of ICT 2009, <http://publications.lib.chalmers.se/publication/97762-mobile-number-portability-evaluating-the-swedish-mobile-market>, (Erişim: 15.10.2015).

Ürper, C. (2009), GSM Sektöründe Numara Taşınabilirliği ve Operatör Değişirme Davranışları: Üniversite Öğrencilerinin Numara Taşıma Niyeti Üzerine Bir Araştırma, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Vodafone (2015), Tarihçe, http://www.vodafone.com.tr/VodafoneHakkinda/tarihce_home.php, (Erişim: 19.11.2015).

Wei, X. ve Zhu, K. (2012), Reducing Consumer Switching Costs with Technology Portability: Evidence of Market Competition in the Global Wireless Industry, San Diego, http://fudan-uc.ucsd.edu/_files/02052013_CRW_XiahuaWei.pdf, (Erişim: 20.11.2015).

Yıldız, H. (2013), Mobil Numara Taşınabilirliği Uygulamasını Tüketici Üzerindeki Etkisi: Türkiye İncelemesi, Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu İdari Uzmanlık Tezi, Mayıs 2013, BTK Yayın No: 0159.

Turizm Amaçlı Konaklama İşletmelerinde Duygusal Emek ile Bireysel Yenilikçilik İlişkisi: Palandöken Örneği¹

Cem IŞIK²
Zennube IŞIK³
Leyla TIRAK⁴

ÖZ: Çalışma ile sadece fiziksel ve bilişsel olarak değil aynı zamanda duygusal varlıklarıyla da hizmet sürecine katılan konaklama işletmeleri çalışanlarının, duygusal emek ve bireysel yenilikçilik boyutları arasındaki ilişkisinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Araştırmanın evrenini Palandöken Kış Turizm Merkezi konaklama işletmelerinde çalışan personel oluşturmaktadır. Analizlerde “Konaklama İşletmelerinde Duygusal Emek Ölçeği” ve “Bireysel Yenilikçilik Ölçeği” kullanılmış ve her iki ölçek için de Cronbach Alpha katsayısı sırasıyla $\alpha = 0,97$ ve $\alpha = 0,98$ olarak bulunmuştur. Korelasyon analizi sonucuna göre duygusal emek ile bireysel yenilikçiliğin alt boyutları arasında negatif yönlü bir ilişki tespit edilirken ANOVA test sonuçlarına göre de eğitim düzeyi, çalışılan departman ile işletmede çalışılan kademe ve bireysel yenilikçilik arasında anlamlı bir fark belirlenmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Duygusal Emek, Bireysel Yenilikçilik, İnovasyon, Turizm, Konaklama İşletmeleri, Palandöken

JEL Sınıflandırması: O31, D23, M54.

The Relationship between Emotional Labor and Individual Innovativeness at Accommodation Business in Tourism: Palandöken Example

ABSTRACT: With this study, it is aimed to examine the relationship between emotional labor and retail innovation dimensions of employees involved in process of service in hospitality management not only physically and cognitively but also emotionally. The research population is comprised of staff working in hospitality management in winter tourism center, Palandöken. In analyses, "Emotional Labor Scale in Hospitality" and "Personal Innovation Scale" is used and for both scales Cronbach Alpha factor is respectively, $\alpha = 0,97$ and $\alpha = 0,98$. According to result of correlation analysis, it is detected a negative relationship between the dimensions of the individual innovation and emotional labor. Also, according to result of ANOVA test, there is no significant difference between individual innovation and educational level, department held and stage held in management.

Keywords: Emotional Labor, Retail Innovation, Innovation, Tourism, Hospitality Management, Palandöken

JEL Classification: O31, D23, M54.

¹ Bu çalışma, 7-9 Nisan 2016 tarihleri arasında Erzincan'da gerçekleşen “Ulusal Alternatif Turizm” kongresinde sunulmuştur.

² Yrd. Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi, Turizm Fakültesi, isikk@atauni.edu.tr

³ Araş. Gör. Atatürk Üniversitesi, Turizm Fakültesi, zennube.yalcin@atauni.edu.tr

⁴ Araş. Gör. Atatürk Üniversitesi, Turizm Fakültesi, leyla.tirak@atauni.edu.tr

1.Giriş

Bugün, yaşadığımız çağı öncekilerden farklı kılan özelliklerin başında bilgi, teknoloji ve yenilik ile şekillenen bilimsel ilerlemelerin yol açtığı değişim yer almaktadır. Yenilik özelliği ile bu süreç dünyayı daha küçük bir hale getirmiş, bilgi seviyesini yükseltmiş ve artı bir değer yaratmıştır.

Günümüzde inovasyon, bir organizasyonun hayatta kalmasının en önemli şartı olarak kabul edilmektedir. İnovasyon faktörünü iyi değerlendirebilen örgütler, varlıklarını devam ettirme şansı yakalayarak geleceğe yönelik güvenli bir şekilde ilerleme fırsatını yakalayabilmektedirler (Damanpour ve Wishnevsky, 2006: 269).

Hızla gelişen hizmetler sektörünün önemli bir noktasında duran turizm, alan ve müşteri iletişiminin en yoğun olarak gerçekleştiği hizmet sektörlerinden biridir. Turizmin gerçekleştiği tüm aşamalarda alanlar, müşterilerle birebir muhatap olmak durumundadır. Bundan dolayı alanların, müşterilerin duygularına yönelik hareket etmeleri işletmenin karlılığı için gereklidir. Turizm sektöründe faaliyet gösteren ve müşteriyle yoğun temasın yaşandığı otel işletmelerinde, turistik bir ürünün üretildiği yerde tüketilmesi zorunluluğu, turizm hizmetlerine “canlı yayın” özelliğini kazandırmakta, bu özellik de müşterilerle etkileşimde yaşanacak olumsuzlukların telafisini zorlaştırmaktadır. Bu nedenle, turizm işletmelerinin bir bakıma vitrini olan işgörenlerden beklenen “güler yüzlü” davranış kuralının gerçekleşmesinde, çalışanların duyguları ve duygusal emek davranışlarının araştırılması büyük bir önem kazanmaktadır. Duygunun üretim sürecine ilave edilmesi, duyguyu çalışanın istihdam edilirken bedensel ve zihinsel güçten sonra kullanabileceği bir başka kaynağı haline getirerek, çalışanları da artan rekabet ortamında, duygularını işletme politikalarının bir gereği olarak üretim sürecine ilave etmek durumunda bırakmıştır (Akgeyik ve Güngör, 2009: 41).

Morris ve Feldman’ın (1996) müşteri teması değişkenleri ve duygusal emek stratejileri arasındaki ilişkiyi inceleyen kavramsal çalışmada, çalışanların örgütün istediği duyguları gösterirken gerekli olan beceri, planlama ve kontrolün seviyesi incelenmiştir. Geddes (2000), çalışmada duygusal emeğin öncellerini kişisel özellikler ve iş özellikleri olarak ikiye ayırmıştır. Buna göre hem kişisel özelliklerin hem de bireysel özelliklerin duygusal emeğin nasıl sergilenmesi gerektiği üzerinde anlamlı bir etkisi olduğunu tespit etmiştir. Beğenirbaş ve Meydan’ın (2012) çalışmasına göre öğretmenler üzerine yapılan araştırmada duygusal emeğin örgütsel vatandaşlık davranışları üzerinde etkisi olduğu belirlenmiştir. Öğretmenlerin görevleri esnasında yüzeysel rol sergileyenlerin örgütsel vatandaşlık davranışları düşük iken duygularını doğal olarak yaşayan öğretmenlerin ise bu davranışlarının yüksek olduğu saptanmıştır.

İş görenlerin müşteriye karşı duygularını yansıtmaları noktasında otokontrolünü sağlaması ile bireysel yenilikçiliklerine dair iş performanslarını artırabilecekleri, bu çalışmanın literatüre sunduğu bir katkıdır.

Bu çalışmanın birinci bölümünde duygusal emek ve bireysel yenilikçilik konuları hakkında ilgili literatür taraması yapılarak kavramsal çerçeve üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde çalışmanın metodolojisine yer verilmiştir.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Duygusal Emek

Duygu, bireyin iç dünyasında çevresel etkileşimle oluşan karmaşık psikofizyolojik bir değişimdir. Türk Dil Kurumu'na göre duygu, "belirli bir obje, durum ya da kişilerin insanın iç dünyasında harekete geçirdiği izlenimdir". Duygu, hayatın her alanında ve her aşamasında insanlarla güvenilir ilişkiler kurmayı sağlayan, önceden tahmin edilemeyen vaziyetlerde bireye yol gösteren içsel bir pusula görevindedir. Bu süreçte duygular sözlü olduğu gibi sözsüz de olabilmektedir. Beden duruşu, yüz ifadeleri, göz teması, el ve vücut hareketleri, ses tonu, duruş mesafesi, giyim tarzı, dokunuşlar, konuşma tarzındaki değişiklikler, duyguları sözsüz olarak ifade etmenin çeşitli yollarını oluşturmaktadırlar (Aysel, 2006: 78-82).

Hizmet sektörünün gelişimi duyguları örgüt yaşamının yapı taşı haline getirmiştir. Çünkü hizmet sunan bir birey, duygusal tepkisini müşteride memnuniyet yaratacak şekilde düzenlemek zorundadır. Duygusal emeğin çıkış noktası da bu temeldedir. Müşterilerle birebir iletişim halinde olan iş görenin, duygularını mensubu olduğu örgüt tarafından konulmuş ölçütlere uygun hale getirmesi ve bu süreçte harcadığı çabaları, duygusal emek ile ifade edilmektedir (Köksel, 2009: 3). Duygusal emek gösteriminde yumuşak ve sert duyguların gösterilmesi gerekebilir. Bu açıdan bakıldığında iletişim kurulan kişilerin içinde buldukları duruma göre kendilerini kötü ya da iyi hissetmelerini sağlamak duygusal emeğin amaçlarından biridir (Mastracci vd. 2006: 124).

Örgüt ortamında çalışanların hissettikleri ile dışa vurdukları duygular her zaman aynı olmayabilir. Bu noktada duygusal emek davranışlarını; yüzeysel davranış, derin davranış ve samimi davranış olarak açıklamak gerekmektedir.

Yüzeysel Davranış; İş ortamında bulunan çalışanlar normalde hissettikleri duyguları dışarıya yansıtırken olduğu gibi yansıtmayıp örgüt kuralları dâhilinde yansıtmak zorunda kalabilmektedir. İş görenlerin gerçekte hissettikleri duyguları sergileyememelerinden kaynaklı davranış türü yüzeysel davranış olarak ifade edilmektedir. Yüzeysel davranışta iş görenler, sergilemek zorunda olduğu davranışa kendini odaklanmaktadır. Dolayısıyla gerçek duygularını etrafa belli etmemektedir. Çalışanların yüzeysel davranış göstermeleri ekseriyetle hissettikleri negatif duyguları bastırıp davranışa dönüştürmemek veya pozitif hisler içindeymiş gibi bir tutum gösterme çalışmaları ile alakalıdır. Çünkü çalışanlardan her zaman beklenen şey müşterilere karşı olumlu davranışlar göstermeleridir (Diefendorff vd. 2005: 345).

Derin Davranış; Bu davranış şeklinde insanlar hissettikleri gerçek duygularını kendilerinden beklenen davranışlarla uyumlu hale getirmeye çalışmaktadır (Grandey, 2003: 87). Derin davranış türünde insanlar duygularını bizzat yaşamaktadır (Diefendorff vd., 2005: 352). Derin davranış, yüzeysel davranış türünden farklıdır. Çünkü yüzeysel davranışta davranışlar ön plandayken derin davranışta sergilenen davranış ile duyguların uyumlu hale getirilmesi söz konusudur.

Samimi Davranış; Bu davranış türünde iş görenler hissettikleri duyguları hiç değiştirmeden aynen olduğu biçimiyle davranışlarına yansıtmaktadır (Köksel, 2009: 35). Samimi davranışta duygular ve davranışlar içtendir. Bu nedenle davranışlar ortaya konulurken hiçbir şekilde maskeleye ya da rol yapılmamaktadır. Sergilenen duygular çoğunlukla doğal olmaktadır.

Duygusal emek; müşteriler, iş görenler ve örgüt üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkiler bırakmaktadır. Olumlu etkiler; sahip olunan mesleğe karşı duygusal olarak bağlı olması, yapılan işin kalitesinin artması, iş görene ve yöneticilere ekonomik fayda sağlaması, müşterilerle olan ilişkilere başarı kazandırması olarak sıralanabilir. Duygusal emeğin olumsuz sonuçları içinde; mesleği bırakma, rol çatışması, tükenmişlik, işe yabancılaşma ve iş-aile çatışması gibi hususlar sayılabilir.

2.2. Bireysel Yenilikçilik

Yenilik, örgütlerin hâlihazırda mevcut ve yeni amaçlara uygun bir şekilde ulaşmaya ilişkin planlı, bilerek ve hususi değişimleridir (Owens,1998, Akt: Helvacı, 2010: 16). Yenilik, inovasyonun vazgeçilmez bir parçası iken inovasyon ve yenilik farklı kavramlardır. İnovasyon neticesinde meydana gelen olgu “yeni” dir. Fakat yeni olan her şey inovasyondur demek doğru değildir. İnovasyon yeniliği kapsasa bile; yenilikten farklı olarak, fayda sağlamakta ve çıktı olarak değer yaratmaktadır (Vanberg, 1992: 105-125).

Bireysel yenilikçilik kavramı ise, bireylerin yeni olan şeylere karşı risk alma, uyum sağlama, kabullenme, tolerans gösterme ve yeni olan şeye karşı deneyime açık olma gibi durumlarını ifade etmektedir (Demiraslan ve Usluel, 2008). Kişisel yeniliğin belirmesi için ön şart olarak kişinin eğitim düzeyinin yeterli, alanında tecrübe, yaratıcı düşünme yeteneği, problemin sahiplenilmesi ve çözümü hususunda motive olması önem taşımaktadır (Uzkurt, 2008: 17-20; Işık vd., 2016).

İnovasyonun başarılı olabilmesi için kişilerin yaratıcı fikirleri kullanılabilir hale getirmesi gerekmektedir (Durna, 2002: 57-59; Işık ve Keskin, 2013). Kişilere göre ortaya çıkan bir yenilik inovasyon olarak benimsenmesi yeni bir fikrin bir icada ya da ekonomik bir varlığa dönüştürülmesi açısından önem taşımaktadır (Turanlı ve Sarıdoğan, 2010: 112). Ayrıca bir yeniliğin özümsemesi için kullanışlı, denenebilir olması, çıktılarının somut olması da gereklidir (Usluel ve Mazman, 2010, 39: 60-74). Kişiler bir yenilik sonucunda kendilerine fayda sağlamayan bir

noktada bu yeniliği kabul etmek için kolay kolay motive olamazlar (Usluel ve Mazman, 2010, 39: 60-74). İnsanlar toplumsal varlıklardır. Bir toplumun insanları sahip oldukları kişilik özelliklerine göre farklılaşmaktadır. Bu farklılıklar yeniliğe bakış açılarını da değiştirmektedir (Işık ve Serçeoğlu, 2015). Dolayısıyla kişiler olası bir yeniliği benimserken daha çabuk ya da daha geç kabul edebilmekte, daha çok ya da daha az değişime istekli olmaktadır (Kılıçer, 2008, 8: 209–222). İnsanlar, kişilik özelliklerine göre yenilikçilik açısından beş gruba ayrılır. Bunlar; yenilikçiler, öncüler, sorgulayıcılar, kuşkucular ve gelenekçiler olarak nitelendirilmektedir (Rogers, 2003: 12-23).

Yenilikçiler: Toplum içerisinde ilk olarak yeniliği özümseyen, kabul eden kişilerdir. Yeni fikirler karşısında risk almaktan çekinmezler. İlk defa ortaya çıkan bir fikri denemeyi severler ve vizyon sahibidirler. Yenilikçi kişiler, diğer kişileri yenilik konusunda etkileyebilirler. Dolayısıyla yeniliğin yayılmasında önemli rolleri vardır (Steele ve Murray, 2004, 11: 316-322).

Öncüler: Öncüler de yenilikçiler gibi yeniliği öncelikli olarak benimseyen kişilerdir. Bu bireyler de sosyal sistem içerisinde yer alan diğer bireylere yenilikler konusunda yol gösteren ve bilgi veren kişilerdir. Öncüler, kendilerine fayda sağlayan ve problemlerine çözüm olan yenilikleri kabul etmeye, hizmeti iyi olan organizasyonları benimsemeye isteklidir (Rogers, 2003: 12-23).

Sorgulayıcılar: Yenilikçiler ve öncülerin aksine, toplumda meydana gelen yeniliklerin hemen uygulanması noktasında temkinli davranır (Köse, 2012). Yeni fikirlerin ortaya çıkmasında fikir sahibidirler ancak bu yeni fikirlerin hayat bulması konusunda liderlik etmeleri çok nadir görülen bir durumdur. Sorgulayıcılar, yenilikleri kabul edip benimsemeden önce yenilik üzerinde uzun bir süre düşünür (Işık ve Meriç, 2015).

Kuşkucular: Meydana gelen yenilikleri benimseme noktasında çekingen ve şüpheli bir davranış sergilerler. Yenilik ve yeniliğin çıktıklarına karşı tavırları kuşkucu olmasına rağmen ekonomik olarak bir gereklilik ve içinde buldukları toplumun baskısı, kuşkucuları yeniliği kabul etmeye doğru sürükler (Kılıçer, 2008, 8: 209–222).

Gelenekçiler: Yeniliği benimseyen en son kişilerdir. Bu grupta yer alan kişiler, yeniliğe ve değişime karşı önyargılı bir tavır sergilerler. Üstelik gelenekçiler, yeniliğin öncelikli olarak diğer bireyler tarafından denenmesini ve sonuçlarını gözlemek ister (Rogers, 2003: 12-23).

Kişilerin daha iyi biçimde hayatlarını devam ettirmeleri ve sosyal yapılarını yeniden biçimlendirmelerinde bireysel yeniliklerin önemli katkıları vardır. Ayrıca bireysel yeniliklerle, kişiler bireysel niteliklerini geliştirerek yaşam standartlarını da zenginleştirebilir (Yeloğlu, 2007:133-152). Çevresel, bilimsel ve teknolojik gelişmeler öncelikli olarak kişileri yenileşmeye, daha sonra ise toplumu değiştirmeye zorlamaktadır (Kabakçı, 2011:397-408). Doğal olarak toplumsal hedefleri gerçekleştirebilmek için ilk olarak bireysel anlamda yenilikçi olmak

önem taşımaktadır. Nitekim kişiler gün be gün iş ve özel hayatlarında yeni yöntemler geliştirmek ve sürekli olarak farklı düşünmeye alışmak durumundadır (Özdaşlı, 2006: 1-10).

Bu çalışmanın literatüre katkısı konaklama işletmelerinde çalışanların duygusal emek ve yenilik üzerine araştırma yapacak olan akademisyenlere bir ışık tutması yönünde olacaktır. Ayrıca çalışmanın sarf ettikleri duygusal emek ve bireysel yenilikçilik ilişkisini irdeleyerek literatüre katkı sunacağı düşünülmektedir.

3. Metodoloji

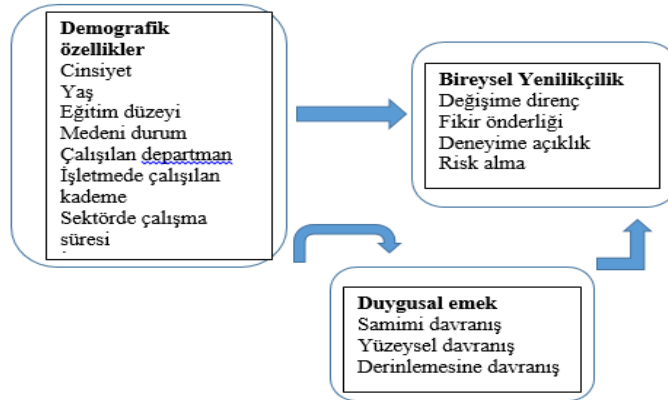
3.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı Erzurum Palandöken Kış Turizm Merkezindeki (i) konaklama işletmelerinde çalışan personelin harcamış olduğu duygusal emek düzeylerini belirlemek, (ii) iş görenlerin duygusal emek ile bireysel yenilikçilik düzeyleri arasında herhangi bir ilişkinin söz konusu olup olmadığını tespit etmek ve (iii) iş görenlerin demografik özelliklerine göre bireysel yenilikçilikleri arasındaki ilişkide herhangi bir farklılığın olup olmadığını incelemektir. Bu doğrultuda elde edilen veriler SPSS 20 programında korelasyon analizi ve Anova testlerine tabi tutularak, personelin duygusal olarak ne kadar rahat olursa performans açısından da bireysel yenilikçilik düzeyini o kadar etkileyeceği öngörülmektedir. Aksi takdirde duygusal olarak yıpranan personelin bireysel yenilikçilik performansının zayıf olabileceği düşünülmektedir.

3.2. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Araştırmada Erzurum Kış Turizm Merkezinde çalışan personellerin duygusal emek ve bireysel yenilikçilik düzeyleri arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik olarak kurulan modeli şekil 1’de gösterilmiştir. Araştırma modeli demografik özelliklere bağlı olarak duygusal emek ve bireysel yenilikçilik arasındaki ilişkinin incelenmesi olarak planlanmıştır.

Şekil 1: Araştırma Modeli

H₁: Duygusal emeğin alt boyutu olan yüzeysel davranış ile bireysel yenilikçiliğin alt boyutun olan değişime direnç arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₂: Duygusal emeğin alt boyutu olan yüzeysel davranış ile bireysel yenilikçiliğin alt boyutu olan fikir önderliği arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₃: Duygusal emeğin alt boyutu olan yüzeysel davranış ile bireysel yenilikçiliğin alt boyutu olan deneyime açıklık arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₄: Duygusal emeğin alt boyutu olan yüzeysel davranış ile bireysel yenilikçiliğin alt boyutu olan risk alma arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₅: Duygusal emeğin alt boyutu olan derin davranış ile bireysel yenilikçiliğin alt boyutu olan değişime direnç arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₆: Duygusal emeğin alt boyutu olan derin davranış ile bireysel yenilikçiliğin alt boyutu olan fikir önderliği arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₇: Duygusal emeğin alt boyutu olan derin davranış ile bireysel yenilikçiliğin alt boyutu olan deneyime açıklık arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₈: Duygusal emeğin alt boyutu olan derin davranış ile bireysel yenilikçiliğin alt boyutu olan risk alma arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₉: Duygusal emeğin alt boyutu olan samimi davranış ile bireysel yenilikçiliğin alt boyutu olan değişime direnç arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₁₀: Duygusal emeğin alt boyutu olan samimi davranış ile bireysel yenilikçiliğin alt boyutu olan fikir önderliği arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₁₁: Duygusal emeğin alt boyutu olan samimi davranış ile bireysel yenilikçiliğin alt boyutu olan deneyime açıklık arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₁₂: Duygusal emeğin alt boyutu olan samimi davranış ile bireysel yenilikçiliğin alt boyutu olan risk alma arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₁₃: Personelin eğitim düzeyi ile bireysel yenilikçilik arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₁₄: Personelin çalıştığı departman ile bireysel yenilikçilik arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₁₅: Personelin işletmede çalıştığı kademe ile bireysel yenilikçilik arasında anlamlı bir farklılık vardır.

3.3. Araştırmanın Evreni, Örnekleme ve Yöntemi

Konaklama işletmelerinde çalışan iş görenlerin duygusal emek ve bireysel yenilikçilik arasındaki ilişkinin analiz edilmesi amacıyla yapılan bu çalışma, Erzurum Palandöken Kış Turizm Merkezi'nde bulunan konaklama işletmeleri çalışanları üzerinde anket yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Analizlerde, Chu ve Murmann'nın (2006) "Konaklama İşletmelerinde Duygusal Emek Ölçeği" ve Hurt, Joseph ve Cook'un da (2013) "Bireysel Yenilikçilik Ölçeği" kullanılmıştır.

Her iki ölçekte 5'li likert formunda “kesinlikle katılıyorum-kesinlikle katılmıyorum” gibi cevaplar aranmıştır. Toplamda 610 personel Palandöken Kayak Merkezi'ndeki konaklama işletmelerinde çalışmaktadır. Araştırmanın örneklemini bu evren içerisindeki 610 personel arasından Anton (1996) tarafından belirtilen formülden $2500 \times 610 \times (1,96)^2 / (25 (610 - 1) + (2500 \times 1,96^2))$ yararlanılarak 236 bulunmuştur ve örneklem basit tesadüfi bir şekilde seçilmiştir. İhtiyat amaçlı ve kayıp verilere tedbir olarak toplamda 300 anket bastırılmıştır. Geri toplanan anketler dikkatle incelendikten sonra eksik verilere sahip olan anketler değerlendirmeye alınmamış, toplamda 210 anket üzerinden analizler yapılmıştır. Konaklama işletmelerinde çalışan iş görenlere uygulanan anketler belirli kriterler doğrultusunda değerlendirildikten sonra bunların içinden bilimsel açıdan kullanılabilir durumda olanlar “SPSS 20.0 for Windows” programına aktarılarak analizlere tabi tutulmuştur.

3.4. Araştırmanın Bulguları

Araştırmaya katılan cevaplayıcıların demografik özellik tablosu incelendiğinde katılımcıların % 68,1'inin erkek personel olduğu tespit edilmiştir. Yaş açısından % 44,3'lük bir oranla katılımcıların 25-31 yaş aralığında olduğu belirlenmiştir. Palandöken kış turizm merkezindeki konaklama işletmesi çalışanlarının % 50'sinin lise mezunu iken katılımcıların % 57,1'inin ise evli olduğu görülmüştür. Çalışılan departman açısından incelendiğinde araştırmaya katılanların % 31,4'ünün yiyecek-içecek departmanı, % 20,5'inin kat hizmetleri departmanında çalıştığı sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcıların % 81'inin departman çalışanı iken sektörde çalışma süresi açısından anketi cevaplayanların % 51,9'unun sektörde 1-3 yıl aralığında çalıştığı tespit edilmiştir. Yine işletmede çalışılan süre incelendiğinde personellerin % 61'inin 1-3 yıldır mensubu oldukları işletmede çalıştıkları belirlenmiştir.

3.5. Güvenirlilik Analizi

Ölçekle elde edilen verilerin kararlı özellikler taşıması (hatalarının giderildiği) ve bu doğrultuda yapılacak analiz sonuçlarının güven arz etmesi önemlidir. Güvenirliliğini kaybetmiş bir ölçek doğru sonuçlar vermeyecektir (Gay, 1985: 96). Alpha katsayısına bağlı olarak ölçeğin güvenirliliği aşağıdaki gibi yorumlanmaktadır (Kalaycı, 2005: 405).

$0.00 \leq \alpha < 0.40$ ise ölçek güvenilir değildir,

$0.40 \leq \alpha < 0.60$ ise ölçeğin güvenirliliği düşük,

$0.60 \leq \alpha < 0.80$ ise ölçek oldukça güvenilir ve

$0.80 \leq \alpha < 1.00$ ise ölçek yüksek derecede güvenilir bir ölçektir.

Araştırma kapsamında kullanılan her iki ölçeğin güvenirliliklerini tespit etmek amacıyla Cronbach Alpha katsayıları Tablo 2'de sunulmuştur. Elde edilen sonuçlara göre her iki ölçekte oldukça güvenilir olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 1: Araştırmaya Katılan Cevaplayıcıların Demografik Özellikleri

	Frekans	Yüzde
Cinsiyet		
Erkek	143	68,1
Kadın	67	31,9
Yaş		
18-24	8	3,8
25-31	93	44,3
32-38	49	23,3
39-45	46	21,9
46 ve üzeri	14	6,7
Eğitim Düzeyi		
İlköğretim	69	32,9
Lise	105	50,0
Ön Lisans	22	10,5
Lisans	11	5,2
Yüksek Lisans	3	1,4
Doktora	-	-
Medeni Durum		
Evli	120	57,1
Bekâr	88	41,9
Çalışılan Departman		
Ön Büro	26	12,4
Yiyecek-İçecek	66	31,4
Güvenlik	31	14,8
Kat Hizmetleri	43	20,5
Teknik Servis	15	7,1
Mutfak	29	13,8
Diğer	-	-
İşletmede Çalışılan Kademe		
Departman Çalışanı	170	81,0
Departman Şefi	29	13,8
Departman Müdürü	11	5,2
Sektörde Çalışma Süresi		
1 yıldan az	28	13,3
1-3 yıl	109	51,9
4-6 yıl	51	24,3
7 yıl ve üzeri	22	10,5
İşletmede Çalışma Süresi		
1 yıldan az	48	22,9
1-3 yıl	128	61,0
4-6 yıl	25	11,9
7 yıl ve üzeri	9	4,3
Toplam	210	100

Tablo 2: Ölçeklerin Güvenirlik Analizleri

	Cronbach Alpha	Madde Sayısı
Duygusal Emek	,973	19
Bireysel Yenilikçilik	,987	20

3.6 Araştırma Hipotezlerinin Test Edilmesi

Araştırmanın temel amacı doğrultusunda Palandöken konaklama işletmeleri çalışanlarının duygusal emek düzeyleri ile bireysel yenilikçilik düzeyleri arasındaki ilişkiyi saptamak için korelasyon analizi yapılmış ve ulaşılan sonuçlar Tablo 3’de sunulmuştur.

Tablo 3: Duygusal Emek - Bireysel Yenilikçilik Korelasyon Analizi

	Değişime Direnç	Fikir Önderliği	Deneyime Açıklık	Risk Alma
Yüzeysel Davranış	-,524**	-,601**	-,593**	-,557**
Derin Davranış	-,552**	-,649**	-,643**	-,605**
Samimi Davranış	-,548**	-,655**	-,645**	-,612**

Not: **p<0,01 *p<0,05 önem seviyesinde p değerlerini ifade etmektedir.

Duygusal emek ile bireysel yenilikçilik arasındaki ilişkiyi test etmek üzere yapılan korelasyon analizine göre, her iki ölçeğin birbirleriyle 0,01 önem düzeyinde negatif ve anlamlı bir şekilde ilişkili olduğu saptanmıştır. Bu doğrultuda duygusal emek harcayan personellerin bireysel yenilikçilik performanslarında düşüş yaşayabileceği söylenebilir.

Duygusal emeğin alt boyutu olan yüzeysel davranış ile bireysel yenilikçiliğin alt boyutu olan değişime direnç arasında 0,01 önem seviyesinde negatif yönde anlamlı bir ilişki söz konusudur. Yani müşterilerle olan ilişkilerinde gerçekten hissetmese bile hoş görünmeye çalışan, çalışırken gerçek hislerini yansıtmayacak şekilde farklı davranan personellerin, genellikle yeni fikirleri kabullenmekte temkinli oldukları, yeniliği adapte etmeden evvel çevresindekilerin o yeniliği kullanmaya başladığını görmek istedikleri söylenebilir. Dolayısıyla “Duygusal emeğin alt boyutu olan yüzeysel davranış ile bireysel yenilikçiliğin alt boyutun olan değişime direnç arasında anlamlı bir ilişki vardır” şeklindeki H₁ hipotezi kabul edilmiştir.

Yüzeysel davranış ile fikir önderliği arasında da 0,01 önem düzeyinde negatif yönlü anlamlı bir ilişki belirlenmiştir. Bu doğrultuda işinin gerektirdiği duyguları yansıtmak yüz ifadelerini takınabilen, müşterilere yansıtmaması gereken olumlu duyguları sergileyebilmek için gerçekten hissettiklerini gizleyebilen çalışanların,

arkadaş grubu içinde etkileyici bir birey olarak görüldüğü, yaratıcı bir kişiliğe sahip olduğu söylenebilir. Bu noktada “Duygusal emeğin alt boyutu olan yüzeysel davranış ile bireysel yenilikçiliğin alt boyutu olan fikir önderliği arasında anlamlı bir ilişki vardır” şeklindeki H₂ hipotezi kabul edilmiştir.

Yapılan korelasyon analizi neticesinde yüzeysel davranış ve deneyime açıklık arasında 0,01 önem düzeyinde negatif yönlü anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Yani çalışırken gerçek hislerini yansıtmayacak şekilde farklı davranabilen personellerin, yeni fikirleri denemekten hoşlandığı, bir sorunu çözerken yanıt açık olmadığı zaman çözüm için çoğu kez yeni yöntemler geliştiren bireyler olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda “Duygusal emeğin alt boyutu olan yüzeysel davranış ile bireysel yenilikçiliğin alt boyutu olan deneyime açıklık arasında anlamlı bir ilişki vardır” şeklindeki H₃ hipotezi kabul edilmiştir.

Duygusal emeğin alt boyutu olan yüzeysel davranış ile bireysel yenilikçiliğin alt boyutu olan risk alma arasında 0,01 önem düzeyinde negatif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu noktada müşterilere yansıtması gereken olumlu duyguları sergileyebilmek için gerçekten hissettiklerini gizleyebilen personellerin, cevabı belirsiz sorularda heyecanlandıkları söylenebilir. Dolayısıyla “Duygusal emeğin alt boyutu olan yüzeysel davranış ile bireysel yenilikçiliğin alt boyutu olan risk alma arasında anlamlı bir ilişki vardır” şeklindeki H₄ hipotezi kabul edilmiştir.

Duygusal emeğin alt boyutu olan derin davranış ile bireysel yenilikçiliğin alt boyutu olan değişime direnç arasında 0,01 önem düzeyinde negatif yönlü bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Yani çalışmaya başlarken işinde karşılaşacağı güzellikleri düşünen personellerin, yeni fikirlere karşı çoğunlukla şüpheli yaklaştığı söylenebilir. Bu durumda “Duygusal emeğin alt boyutu olan derin davranış ile bireysel yenilikçiliğin alt boyutu olan değişime direnç arasında anlamlı bir ilişki vardır” şeklindeki H₅ hipotezi kabul edilmiştir.

Derin davranış ile fikir önderliği arasında 0,01 önem seviyesinde negatif yönlü anlamlı bir ilişki gözlemlenmiştir. Bu noktada müşterilerle ilişkilerinde göstermesi gereken olumlu duyguları her seferinde yaşamaya çalışan personellerin, yaratıcı bir kişiliğe sahip olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla “Duygusal emeğin alt boyutu olan derin davranış ile bireysel yenilikçiliğin alt boyutu olan fikir önderliği arasında anlamlı bir ilişki vardır” şeklindeki H₆ hipotezi kabul edilmiştir.

Derin davranış ile deneyime açıklık arasında da negatif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir. Yani gerçekten hissetmediği olumlu duyguları davranışlarında yansıtmaya çalışırken daha fazla çaba harcayan personellerin, düşüncelerinde ve davranışlarında özgün olmayı heyecan verici buldukları söylenebilir. Bu doğrultuda “Duygusal emeğin alt boyutu olan derin davranış ile bireysel yenilikçiliğin alt boyutu olan deneyime açıklık arasında anlamlı bir ilişki vardır” şeklindeki H₇ hipotezi kabul edilmiştir.

Duygusal emeğin alt boyutu olan derin davranış ile bireysel yenilikçiliğin alt boyutu olan risk alma arasında 0,01 önem düzeyinde negatif yönlü anlamlı bir ilişki görülmüştür. Yani çalışmaya başlarken işinde karşılaşacağı güzellikleri düşünen personellerin, belirsizlikler ve çözülmemiş problemlerin kendilerini güdülediği söylenebilir. Dolayısıyla “Duygusal emeğin alt boyutu olan derin davranış ile bireysel yenilikçiliğin alt boyutu olan risk alma arasında anlamlı bir ilişki vardır” şeklindeki H_8 hipotezi kabul edilmiştir.

Korelasyon analizine göre duygusal emeğin alt boyutu olan samimi davranış ile bireysel yenilikçiliğin alt boyutu olan değişime direnç arasında 0,01 önem düzeyinde negatif yönlü anlamlı bir ilişki belirlenmiştir. Yani müşterilere gösterdiği olumlu duyguların gerçekten hissettikleriyle örtüşen bireylerin, geleneksel yaşam stiline ve işleri geleneksel metotlar ile gerçekleştirmenin en ideal olduğunu düşündükleri sonucuna varılabilir. Dolayısıyla “Duygusal emeğin alt boyutu olan samimi davranış ile bireysel yenilikçiliğin alt boyutu olan değişime direnç arasında anlamlı bir ilişki vardır” şeklindeki H_9 hipotezi kabul edilmiştir.

Samimi davranış ile fikir önderliği arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki gözlemlenmiştir. Bu noktada müşterilere göstermesi gereken olumlu duyguları yansıtabilmek için elinden geleni yapan personellerin, ait oldukları grupta liderlikle ilgili sorumluluklar almaktan hoşlandıkları söylenebilir.

Dolayısıyla “Duygusal emeğin alt boyutu olan samimi davranış ile bireysel yenilikçiliğin alt boyutu olan fikir önderliği arasında anlamlı bir ilişki vardır” şeklindeki H_{10} hipotezi kabul edilmiştir.

Samimi davranış ile deneyime açıklık arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Yani işini iyi yapabilmek için göstermesi gereken duyguları gerçekten hisseden personellerin, bir şeyi yapmanın yeni yollarını aradıkları söylenebilir. Bu doğrultuda “Duygusal emeğin alt boyutu olan samimi davranış ile bireysel yenilikçiliğin alt boyutu olan deneyime açıklık arasında anlamlı bir ilişki vardır” şeklindeki H_{11} hipotezi kabul edilmiştir.

Duygusal emeğin alt boyutu olan samimi davranış ile bireysel yenilikçiliğin alt boyutu olan risk alma arasında da 0,01 önem düzeyinde negatif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Yani müşterilerle olan ilişkilerinde onlara iyi görünmeye çalışan personellerin, cevabı belirsiz sorularda heyecanlandıkları söylenebilir. Dolayısıyla “Duygusal emeğin alt boyutu olan samimi davranış ile bireysel yenilikçiliğin alt boyutu olan risk alma arasında anlamlı bir ilişki vardır” şeklindeki H_{12} hipotezi kabul edilmiştir.

3.7. Anova Testi

Bireysel Yenilikçilik ve Eğitim Düzeyi Arasındaki İlişki

Personelin eğitim düzeyi ile bireysel yenilikçilikleri arasındaki ilişkiyi tespit etmek için ANOVA sınaması tatbik edilmiştir. Yapılan analiz neticesinde konaklama işletmelerinde çalışan personellerin eğitim düzeyleri ile bireysel yenilikçilikleri arasında anlamlı bir farklılık görülmemiştir ($P > 0,05$).

Tablo incelendiğinde personellerin bireysel yenilikçilik performansları üzerinde eğitim düzeyinin etkili olmadığı sonucuna varılmıştır. Bu doğrultuda “Personelin eğitim düzeyi ile bireysel yenilikçilik arasında anlamlı bir farklılık vardır” şeklindeki H_{13} hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 4: Bireysel Yenilikçilik ve Eğitim Düzeyi Arasındaki İlişki (ANOVA Testi)

		Kareler toplamı	Sd.	Kareler ort.	F	P-değeri
Değişime Direnç	Gruplar arası	11,010	4	2,752	1,494	,205
	Gruplar içi	377,698	205	1,842		
	Toplam	388,708	209			
Fikir Önderliği	Gruplar arası	13,363	4	3,341	1,824	,126
	Gruplar içi	375,536	205	1,832		
	Toplam	388,899	209			
Deneyime Açıklık	Gruplar arası	11,472	4	2,868	1,520	,198
	Gruplar içi	386,836	205	1,887		
	Toplam	398,308	209			
Risk Alma	Gruplar arası	6,912	4	1,728	,859	,490
	Gruplar içi	412,512	205	2,012		
	Toplam	419,424	209			

Not: ** $p < 0,01$ * $p < 0,05$ önem seviyesinde p değerlerini ifade etmektedir.

Bireysel Yenilikçilik ve Çalışılan Departman Arasındaki İlişki

Personelin çalıştıkları departman ile bireysel yenilikçilikleri arasındaki ilişkiyi belirlemek için ANOVA testi tatbik edilmiştir. Yapılan analiz neticesinde konaklama işletmelerinde çalışan personellerin çalıştıkları departman ile bireysel yenilikçilikleri arasında anlamlı bir farklılık görülmemiştir ($P > 0,05$).

Tablo 5 incelendiğinde personellerin bireysel yenilikçilik performanslarının çalışılan departmandan etkilenmediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu doğrultuda “Personelin çalıştığı departman ile bireysel yenilikçilik arasında anlamlı bir farklılık vardır” şeklindeki H_{14} hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 5: Bireysel Yenilikçilik ve Çalışılan Departman Arasındaki İlişki (ANOVA Testi)

		Kareler toplamı	Sd.	Kareler ort.	F	P-değeri
Değişime Direnç	Gruplar arası	5,417	5	1,083	,577	,718
	Gruplar içi	383,291	204	1,897		
	Toplam	388,708	209			
Fikir Önderliği	Gruplar arası	11,652	5	2,330	1,260	,283
	Gruplar içi	377,247	204	1,849		
	Toplam	388,899	209			
Deneyime Açıklık	Gruplar arası	10,109	5	2,022	1,062	,382
	Gruplar içi	388,199	204	1,903		
	Toplam	398,308	209			
Risk Alma	Gruplar arası	10,713	5	2,143	1,069	,378
	Gruplar içi	408,710	204	2,003		
	Toplam	419,424	209			

Not: ** $p < 0,01$ * $p < 0,05$ önem seviyesinde p değerlerini ifade etmektedir.

Bireysel Yenilikçilik ve Çalışılan Kademe Arasındaki İlişki

Personelin çalıştıkları kademe ile bireysel yenilikçilikleri arasındaki ilişkiyi belirlemek için ANOVA testi uygulanmıştır. Yapılan analiz neticesinde konaklama işletmelerinde çalışan personellerin çalıştıkları kademe ile bireysel yenilikçilikleri arasında anlamlı bir farklılık görülmemiştir ($P > 0,05$).

Tablo 6 incelendiğinde personellerin bireysel yenilikçilik performanslarının çalışılan kademeden etkilenmediği tespit edilmiştir. Bu doğrultuda “Personelin işletmede çalıştığı kademe ile bireysel yenilikçilik arasında anlamlı bir farklılık vardır” şeklindeki H_{15} hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 6: Bireysel Yenilikçilik ve Çalışılan Kademe Arasındaki İlişki (ANOVA Testi)

		Kareler toplamı	Sd.	Kareler ort.	F	P-değeri
Değişime Direnç	Gruplar arası	1,065	2	,533	,284	,753
	Gruplar içi	387,643	207	1,873		
	Toplam	388,708	209	1,814	,975	,379
Fikir Önderliği	Gruplar arası	3,629	2	1,861		
	Gruplar içi	385,270	207			
	Toplam	388,899	209			
Deneyime Açıklık	Gruplar arası	2,281	2	1,141	,596	,552
	Gruplar içi	396,027	207	1,913		
	Toplam	398,308	209			
Risk Alma	Gruplar arası	2,119	2	1,059	,525	,592
	Gruplar içi	417,305	207	2,016		
	Toplam	419,424	209			

Not: **p<0,01 *p<0,05 önem seviyesinde p değerlerini ifade etmektedir.

4. Sonuç ve Öneriler

Yapılan bu araştırmanın amacı Palandöken Kayak Merkezinde bulunan konaklama işletmelerinde çalışan personellerin harcamış oldukları duygusal emek ve bireysel yenilikçilik performansları arasındaki ilişki düzeyinin hangi düzeyde olduğunu belirlemektir. Bu amaçla uygulanan korelasyon analizlerine göre değişkenler arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki gözlemlenmiştir. Böylece personelin harcamış olduğu duygusal emek düzeyi arttıkça bireylerin yenilikçilik performansı azalmaktadır. Ayrıca çalışmada eğitim düzeyi, çalışılan departman ve işletmede çalışılan kademe ile bireysel yenilikçilik arasında herhangi bir ilişki yada etki olup olmadığını belirlemek üzere uygulanan ANOVA test sonuçlarına göre personellerin bireysel yenilikçilik performansının eğitim düzeyi, çalışılan departman ve kademedeki etkilenmediği belirlenmiştir.

Analizler neticesinde personelin duygusal olarak yıprandığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla çalışanların yenilikçilik performansları bu durumdan etkilenmekte ve düşük bir performans ortaya çıkmaktadır. Bireylerin sergilemiş olduğu düşük yenilikçilik performans ise işletme açısından bir risk oluşturabilmektedir. Bu riski azaltmak için bazı öneriler şu şekilde sıralanabilir:

- Müşterilerle bire bir iletişimin zorunlu olduğu konaklama işletmelerinde çalışan iş görenlerin müşterilerle etkili bir iletişim kurması sağlanmalıdır. Bu durum işverenlerin personellerine güvenmesi ve gerektiği durumlarda personeline yetki vermesi ile mümkün olabilecektir. Böylece personel işletmenin koymuş olduğu kurallara göre kendi duygularını yönetmek zorunda kalmayacak ve duygusal olarak yıpranmayacaktır.
- Personelin çalışma ortamının fiziksel açıdan rahat hale getirilmesi iş gören ile müşteri ilişkilerinde olumlu sonuçlar doğurabilir. İş gören kendini rahat hissettiğinde bu rahatlığını müşteriye de yansıtabilir. Dolayısıyla iş yerinde mutlu olan ve kendini psikolojik olarak iyi hisseden bir personel işletme içinde yenilikçilik çabaları içine girmesi kaçınılmaz olacaktır.

Bu çalışma neticesinde farklı sektörlerde istihdam edilen iş görenler üzerinde analizler yapılarak, araştırmacı ve politika yapıcılara bir zemin oluşturulduğu düşünülmektedir. Öte yandan, bu çalışmanın bir kısıtı ise Erzurum Palandöken Kış Turizm Merkezinde sınırlı sayıda konaklama işletmesinin faaliyette bulunması ve dolayısıyla analizlerin daha az sayıda personel üzerinde gerçekleştirilmiş olmasıdır. Bu açıdan konuyla ilgili çalışmak isteyen araştırmacıların daha büyük bir örneklem ile analizler yapması teşvik edilebilir.

Kaynakça

Aysel, L. (2006), Liderlik ve Duygusal Zeka, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yönetim ve Organizasyon Programı.

Beğenirbaş, M. ve Meydan, C. (2012), “Duygusal Emeğin Örgütsel Vatandaşlık Davranışlarıyla İlişkisi: Öğretmenler Üzerinde Bir Araştırma”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14/3, 159-181.

Diefendorff, J.M. Croyle, M.H. Gosserand, R.H. (2005), “The Dimensionality and Antecedents of Emotional Labor Strategies”, *Journal of Vocational Behavior*, 66, 339-357.

Durna U. (2002), Yenilik Yönetimi, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Gay L.R. (1985), Educational Evaluation and Measurement, London: A Bell & Howell Company.

Grandey, A. A. (2000), “Emotion Regulation in the Workplace: A New Way to Conceptualize Emotional Labor”, *Journal of Occupational Health Psychology*, 5(1), 95-110.

Işık, C. ve Keskin, G. (2013), “Bilgi Ekonomilerinde Rekabet Üstünlüğü Oluşturulması Açısından İnovasyonun Önemi”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(1), 41-57.

Işık, C. ve Meriç, S. (2015), “Otel Yöneticilerinin Bireysel Yenilikçi Kapsamında Değerlendirilmesi: Van İli Örneği”, *Girişimcilik ve İnovasyon Yönetimi Dergisi*, 4(1), 1-16.

Işık, C. ve Serçeoğlu, N., (2015), “İnovasyonel Turizm: Çin Örneği”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(9), 1-15.

Işık, C., Tırak, L., ve Işık, Z.. (2016), “Potansiyel Kadın Turizmcilerin Girişimcilik Ve İnovasyon Eğilimlerinin Belirlenmesi”, *Ekonomi, Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 31-44.

Kabakçı, Y. I. (2011), “Öğretmen Adaylarının Tekno Pedagojik Eğitim Yeterliklerinin Bilgi ve İletişim Teknolojilerini Kullanımları Açısından İncelenmesi”, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 40, 397-408.

Kılıçer, K. (2008), “Teknolojik Yeniliklerin Yayılmasını ve Benimsenmesini Arttıran Etmenler”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 209-222.

Köksel, L. (2009), İş Yaşamında Duygusal Emek ve Ampirik Bir Çalışma. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yönetim ve Organizasyon Programı.

Köse, B. (2012), Tüketici Yenilikçiliği ve Yeniliklerin Benimsenmesi: Bir Yenilik Olarak Mobil. (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Afyon-Karahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı.

Mastracci, S.H., ve M.A. Newman, V. ve M. E. Guy (2006), “Appraising Emotional Work: Determining Whether Emotional Labor Is Valued In Government Jobs”, *American Review of Public Administration*, 36(2), 123-138.

Özdaşlı K. (2006), “Toplam Kalite Yönetimi ve Yenilik İlişkisi: Bir Örnek Olay, Akademik Bakış”, *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 10, 1-10.

Rogers E.M. (2003), *Diffusion of Innovations*, New York: Simon & Schuster Press.

Steele J, Murray M. (2004), “Creating, Supporting and Sustaining A Culture Of Innovation”, *Engineering, Construction and Architectural Management*, 11, 316-322.

Turanlı, R. Sarıdoğan, E. (2010), *Bilim-Teknoloji-İnovasyon Temelli Ekonomi ve Toplum*, İstanbul: Akademik Yayınları.

Usluel, Y. K, Mazman, S. G. (2010), “Eğitimde Yeniliklerin Yayılımı, Kabulü ve Benimsenmesi Sürecinde Yer Alan Öğeler: Bir İçerik Analizi Çalışması”, *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 39, 60-74.

Uzkurt C. (2008) *Pazarlamada Değer Yaratma Aracı Olarak Yenilik Yönetimi ve Yenilikçi Örgüt Kültürü*, İstanbul:Beta Yayınları.

Vanberg V. (1992) *Innovation, cultural evolution, and economic growth*, In: Witt U (ed). *Explaining Process and Change: Approaches to Evolutionary Economics*, USA: Michigan University Press.

Yeloğlu H. O. (2007), “Örgüt, Birey, Grup Bağlamında Yenilik ve Yaratıcılık Tartışmaları”, *Ege Akademik Bakış*, 7, 133-152.

Sosyal Refah Devletinin Tarihi Süreci ve Günümüz Bazı Refah Devletlerinin Değerlendirilmesi*

Arzu KURŞUN¹

Cemil RAKICI²

ÖZ: Sosyal refah, günümüzde küreselleşme ile beraber etkisi azalsa da, hiçbir zaman gündemden düşmeyen bir olgudur. 1942 yılında Beveridge Raporu ile başlayan anlayış, ekonomik krizler ve 2. Dünya Savaşı sonrası kendine devlet politikalarında daha fazla yer bulmuş ve gelişmiş medeniyet olma yolunda atılması gereken en önemli adımlardan biri olarak kabul görmüştür. Sosyal refah devletinin en önemli özellikleri; müdahaleci, düzenleyici ve geliri yeniden dağıtıcı olmasıdır. Bu çalışmada; sosyal refah devletlerinin günümüzdeki durumu incelenerek, Türkiye'nin sosyal açıdan gidişatı ele alınacaktır. Ayrıca dünya refah sıralamasında yer alan ülkelerden bazıları incelenerek farklılıklar irdelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Refah, Refah Tarihi, Türkiye'deki Refah

Jel Sınıflandırması: P16, H5, I30

The Historical Process of Social Welfare State and Evaluation of Some Modern Welfare States

ABSTRACT: Social welfare is a matter of fact, which never loses popularity despite it, loses its effect with globalization nowadays. The mentality, which began with Beveridge Report in 1942, found a more space at government policies after economic crisis and World War 2 and it is accepted as the important step, which should be taken for being contemporary civilization. In this study examined the current status of the social welfare state, social aspects of Turkey's progress will be discussed. Also, some of the countries in the ranking of world prosperity will be analyzed by examining the differences.

Key Words: Social Welfare, History of Welfare, Welfare in Turkey (P16)

Jel Classification: P16, H5, I30

* Bu makale, Arzu Kurşun'un sunduğu, "Sosyal Refah Devletinde Sağlık Harcamaları ve Türkiye'deki Sağlık Harcamalarının Genel Bir Analizi: Giresun Örneği" adlı yüksek lisans tezinden yararlanılarak ve güncellenerek hazırlanmıştır.

¹ Öğr. Gör., Giresun Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri MYO, Giresun, a.kurshun@gmail.com

² Doç .Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, crakici@gmail.com

1. Giriş

Günümüz sosyal refah devletleri ile sosyal refah bilincinin ilk çıktığı zamanlardaki yapı arasında farklılık olmakla birlikte, genel olarak aynı kavramları anımsatmaktadır. Refah devleti, sınırlı devlet anlayışına serbestlik getiren, devletin görev ve yetkilerini genişleterek sosyal yönden toplumun kalkınmasını sağlayan, her yönden bir iyilik hali gözetilen modern bir devlet sistemidir. Başlangıç noktasında müdahaleci bir devlet anlayışına sahip, düzenleyici rolü üstlenen, gelirin yeniden dağılımında bizzat görev alan sosyal refah devletleri küreselleşme ile birlikte, daha çekimser bir havaya girmiştir. Bu çekimser havanın asıl nedeni olarak yaşanan ekonomik krizler, ulus-devlet anlayışının azalması, uluslararası şirketlerin sayısı ve güçlerinin artması, ekonomik duruşun değişmesi gibi örnekler gösterilebilir. Keynesyen refah devletinin yerini artık neo-liberal politikalar almış, devletin sınırsız sorumluluğu yerini minimum devlet müdahalesine bırakmıştır.

Değişen bu anlayışla beraber, sosyal refah devletinin yüklendiği görevlerde farklılaşmış ve sosyal politika harcamaları giderek artan bir seyir izlemiştir. Günümüz refah devletleri ise şu ikilemi yaşamaktadır: Sosyal politikalara ağırlık vererek refah misyonumuzu devam ettirelim mi, yoksa mali bir külfet haline gelen bu politikadan vazgeçerek daha global anlayışa mı geçelim? Bu çalışmada, sosyal refah devletlerinin tarihsel süreci irdelenerek, günümüzdeki refah devletlerinin geldiği nokta ve yaşadıkları değişimler incelenmiştir.

2. Refah Devleti

Kelime anlamı olarak refah; “Bolluk, rahat ve varlık içinde bir yaşam sürdürme” anlamına gelmektedir (<http://www.tdkterim.gov.tr/>). Kelime anlamı çok farklı olmasına rağmen; bugün zenginlik, mutluluk ve sosyal iyilik olarak kullanılması tercih edilmektedir. Refah devleti terimi ise, ilk defa 1941 yılında başpiskopos Temple tarafından “Citizen and Churchman” adlı eserinde kullanılmıştır. Ancak, literatürde yaygınlaşması 1942 yılında hazırlanan Beveridge Raporu ile olmuştur (<http://www.canaktan.org/>). Refah devleti ise; piyasa mekanizmaları ile özel mülkiyet esası üzerine tesis edilmiş bir devlet sistemidir. Refah devletinde toplumun sosyal ihtiyaçlarının sağlanması için kamu kaynakları etkin bir şekilde kullanılır. Bazen kendi eliyle sosyal hizmetleri sunduğu gibi, bazen de aracı kurumları kullanır. Refah devletinin araçları, artan oranlı vergileme, sosyal güvenlik sistemleri, sağlık sistemi, işsizlik sigortaları, tarım sektörüne yönelik sübvansiyon ve destekleme politikaları, ücretsiz ya da çok düşük bir katkı payının alındığı eğitim, düşük ücretli konut tedariki gibi sosyal yatırımlar olarak sayılabilir (Seyidoğlu, 1999: 497). Nasıl bir doktor hastasına bütüncül gözle yaklaşır sadece ağırlı olan bölgeyi değil, tüm vücudu tepeden tırnağa inceleme gereği hissediyorsa bu anlayışta da devlet; toplumun her kesimine aynı yaklaşımı sergileyip sadece temel ihtiyaçlarından ziyade sosyal yönden gereksinimlerini de karşılama misyonunu üstlenmektedir (Kurşun ve Rakıcı, 2014: 79).

2.1. Refah Devletinin Tarihi Süreci

2.1.1. Sanayi Devrimi Öncesi Refah Devleti Uygulamaları (1880 Öncesi)

Sosyal yardımların sistematik olarak ilk kez düzenlenip uygulandığı ülke, İngiltere'dir (Akyüz, 2008: 59). İngiliz tarihi içinde yaklaşık dört asırlık bir dönemi kapsayan yoksul yasalarının (Poor Laws) başlangıcından önce İngiltere'de merkantilist bir hava hakimdi ve İngiliz asilzadeleri, çalışmadan yaşamını sürdüremeyen herkese "yoksul" gözüyle bakardı. Onlara göre, halk eşittir yoksul demektir. (Polanyi, 1986: 104). Yoksul yardımının yerel düzeyde örgütlenmesi, ülke bazında ele alınmayışı, eski Yoksul Yasalarının en ayırt edici özelliğiydi. Yasa, geçici işsizlik yaşayanlara, ailesi parçalananlara, sakatlara ve hastalık sonucu yoksulluk yaşayanlara yardım etmek için lokal düzeyde bir sorumluluk getirdi. İş teşviklerini sürdürürken yoksulları korumak için farklı politikalar oluşturarak, kendi yetki bölgelerinde (Parish'ler) çeşitli uygulamalara gidildi. Bu bölgelerde zaman içinde belirli farklılıklar oluştu. Doğru politikayı bulma çabaları, savurganlık ve cimrilik arasında gidip gelen bir dalgalanma periyoduna dönüştü (Block ve Somers, 2003: 293). Ama asıl çözüm; 1782 tarihli Gilbert Yasası (Act) oldu. Bu yasa parish'lere kendi aralarında birlik kurma olanağı tanıyordu. Yardımların yerel düzeyde örgütlenmesi ilkesi, küçük parish'lerin birleştirilmesiyle aşıyor; yoksul yardımı bölgesel düzeye yükseliyordu. 18. Yüzyılın sonuna gelindiğinde, İngiltere ve Galler'de on beş bin parish görevlisi bulunmaktaydı ve üç yüz bini on beş yaşın altında olmak üzere toplam bir milyon kişi yoksul yardımı alıyordu (Güngör ve Özügürlü, 1997: 4).

Ayrıca, 1782 Gilbert Yasası ikamet sorunu dışındaki konularda serbestlik getirmiştir. Engeli olmayan yoksullara da para yardımı yapılmasını sağlamıştır ve çalışma evlerini hem çocuklara hem engellilere açmıştır (Akyüz, 2008: 60). 1830'larda, nüfusu 14 milyon olan İngiltere'de tarımsal faaliyetten imalata geçiş süreci başlamış, köylerin nüfusu azalmış, kasabaların nüfusu ise giderek artmıştır. Dolayısıyla, zirai toplum modeline göre çıkarılan yoksul yasaları toplumun ihtiyaçlarının gerisinde kalmıştır. Böylece, sosyal düzen 1860'larda tamamen krize girmiştir (Sözer, 1997: 50).

Kapitalist sistemin beşiği olan İngiltere, 1601 ve 1834 Yasaları ile Batılı ülkelerde yoksullara yardım alanında öncü olduğu gibi, çalışma hayatında da ilk sosyal mevzuatın çıkarıldığı ülke olmuştur. İşçilere 1824 yılından itibaren örgütlenme hakkı tanınmıştır. Robert Owen'in çabaları ile 1801'den başlayarak çocukları kapsayan koruyucu sosyal mevzuatın oluşturulmasına girişilmiştir. 1840'tan sonra Fransa da bu alanda İngiltere'yi izlemeye başlamıştır (Talas, 1999: 119).

2.1.2. Sanayileşme Dönemi (1880-1945)

Sanayi devrimi, insan ve hayvan gücüne dayalı üretim tarzından makine gücünün hakim olduğu üretim tarzına geçiştir. Bu tarz üretim 18. y.y.'da İngiltere'de öncelikle dokuma sektöründe ortaya çıkmış, daha sonra diğer sektörlerle yayılmıştır. Makineye dayalı üretime geçişle, üretimin şekli ve miktarı da

değişmiştir (Yediyıldız, 1994: 78). Devrim kendisi için ihtiyaç duyduğu işgücünü birincil kaynak olan ve teknoloji karşısında çözümlenerek ekonomik gücünü yitiren tarım kesiminden sağlamıştır (İlkin, 1988: 177). Bu durum, geçmişten beri süregelen işçi sorununu daha da arttırmıştır. Liberal gelişimin aşamalarından biri olan bu devrim, insanı doğaya egemen kılmış, burjuvaziye iktidara geçirmiş, ekonomide liberalizmin sloganı olan “laissez faire”i yerleştirmiştir (Çetin, 2002: 88).

Refah devletinin ortaya çıkışında, sanayileşmenin başlaması ve kapitalist üretim tarzına geçiş gibi ekonomik boyutlu değişimler; kentlere göç ve işçi sınıfı-işveren sınıfının oluşması gibi sosyal değişimler; işçi sınıfının siyasal kimlik kazanması gibi ideolojik değişimler ve mutlakiyetçi yönetimlerden demokratik yönetimlere geçiş gibi politik değişimler çok önemli bir rol oynamıştır. Özellikle sanayileşme, eski dönemin sosyal kurumları olan aile, hayırsever kurumlar ve diğer yardım örgütlerinin yetersiz kalmasına, bunların yerine bu tür gereksinimleri karşılayacak yeni kurumların doğmasına yol açmıştır. Çünkü geleneksel sosyal yardım kurumları, kentlerde yığılan çalışanların iş kazaları ve sağlık bakımları gibi gereksinimlerine cevap verememiştir (Özdemir, 2007: 185).

İlk sosyal yasalar ve sosyal yaşama ilişkin ilk devlet müdahalesi, Sanayi Devrimi'nin ana yurdu İngiltere'de doğmuş, daha sonra diğer Avrupa ülkelerine sirayet etmiştir. Devlet, müdahalesini, yasa çıkarmak ve kurumlar kurmak yoluyla gerçekleştirmiştir. Önceleri, işçi-işveren arasındaki problemlere çözüm bulmak amacıyla ortaya çıkan devlet müdahalesi, daha sonra giderek genişlemiş, istihdam sorununu çözmek, sosyal güvenlik sistemi kurmak, işçinin refahını artırmak, toplumun konut, eğitim ve sağlık ihtiyacını karşılamak gibi geniş perspektiflere uzanmıştır (Serter, 1994: 3).

Refah devletinin gelişmesi ise, II. Dünya Savaşı sonrasında devlet ve sosyal taraflar arasında varılan uzlaşma sonucunda olmuştur (Gökbunar ve Kovancılar, 1998: 252) ve refah devletinin etkinliğinin başlaması da bu tarihe rastlamaktadır (Özdemir, 2007: 182).

2.1.3. Yükselen Refah Devleti Dönemi (1945-1970'ler)

Modern refah devletlerinin orijinine baktığımızda 19. yüzyılın sonları ile 20. Yüzyılın başlarına dayandığı görülmektedir. Refah devletlerinin asıl gelişimi ise, II. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan “Altın Çağ”da (1945-1975 arası) mümkün olabilmıştır (Özdemir, 2007: 198). Bu dönemde birçok yasa yürürlüğe konmuş ve ülkeler altın çağın getirdiklerinden etkilenmişlerdir. Örneğin, Almanya'da çıkarılan Weimar Anayasası 1919 yılında olmasına rağmen sağlık, çalışma, aile ve meslek grupları ile eğitim hakkını güvence altına alan, ayrıca işçi ve işveren arasındaki bağı pekiştiren, orta sınıfın korunmasına özen gösteren bir yasa özelliği taşıyarak alanının en yetkin örneğini vermiştir. ‘Ekonomik hayatın adalet esaslarına göre ve herkese insanlığına yaraşır bir şekilde düzenlenmesi’ ilkesi yasa da açıkça ifade edilmiş, altın çağla birlikte 1947 İtalyan Anayasası, 1949 Almanya

Anayasası ve 1958 Fransa Anayasası tarafından da benimsenmiştir (Bulut, 2003: 177). Böylece, özellikle 1960 ve 1970’li yıllar refah devletinin parıldadığı yıllar olmuştur.

Bu dönemi farklı kılan şey, yalnız refah konusunda atılan net adımlar değil, aynı zamanda refah devleti olma yolunda ilerleyen ülkelere zemin hazırlayan uluslararası belgeler ve kuruluşlardır. Bunlar içinde, 1941 tarihli “Atlantik Paketi”, 1944 tarihli “Philadelphia Bildirgesi”, 1948 tarihli “İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi”, UÇÖ’nün başta 102 sayılı “Sosyal Güvenliğin Asgari Normları Sözleşmesi” olmak üzere çeşitli sözleşme ve tavsiyeleri, “Avrupa Sosyal Şartı”, “Avrupa Sosyal Güvenlik Sözleşmesi” vb. sayılabilir (Özdemir,2007: 199-200). Bu sözleşmeler refah lokomotifine hız kazandırmış, yeni duruma entegrasyonu kolaylaştırmıştır.

2.1.4. 1970’lerden Günümüze

1968-1973 yılları arasında Japonya, ABD ve Batı Avrupa ülkelerinde üretim sonucu oluşan kar oranları giderek azalmaya başlamış, 1968-1970 arasında tüm Avrupa’da işçiler arasında bir grev dalgası meydana gelmiştir. 1970’lerdeki büyüme ABD’de yüksek seviyelerde seyreden bütçe açığından kaynaklanmış ve enflasyon oranlarındaki hızlı artışla desteklenmiştir (Sarıca, 2008: 48). Üstüne üstlük, 1974-1979’da yaşanan petrol krizleri (Aktan ve Özkıvrak, 2008: 96) de eklenince ‘Altın çağ’ ışıltısını kaybetmeye başlamıştır(Munck, 2003: 64). ‘Neo-liberalizm’ veya ‘Yeni Sağ’ gibi tezler yeniden gündeme gelmiş, kapitalist piyasanın yaygınlaşma eğilimlerinin hızlı bir biçimde işlerlik kazandığı fark edilmiştir(Marangoz, 2001: 83).

Burada şöyle bir tehlike söz konusudur: Terazî bir uçtan diğer bir uca, yani problemlerin çoğunu çözecek olanın ‘Devlet’ olduğuna inanan görüşten, sorunu devletin kendisi olarak gören bir anlayışa doğru kaymaktadır (Özdemir, 2007: 245), ve devlet, sosyal refah politikalarını uygulamada gittikçe zorlanmıştır. Bunun nedeni, devletlerin artan rekabet piyasalarında, yabancı yatırımcıları çekmek için yüksek işgücü maliyetlerine dayanan koruyucu politikalarını istikrarlı bir şekilde sürdüremeyerek, diğer ülkelerle üretim ve sermaye çekme yarışına girmesidir. Bunun sonucu ise, yarışı kazanmak için en iyi gelir kaynağı olan vergi oranlarını düşürmek olmuştur. Bu durum, devletlerin sağlık, sosyal güvenlik, eğitim gibi sosyal refah politikalarını yeterince yerine getirmelerinde zorluklara yol açmaktadır. Dolayısıyla, küreselleşme sürecinin, toplumun her kesimini daha fazla yoksullukla karşı karşıya getirdiği ve gelir dağılımının bozulmasına ileri sürülmektedir (Aktan ve Vural, 2002: 10).

Günümüzde ülkeler birçok finansal kriz yaşamalarına, Dünya’nın birçok yerinde otoriter rejimlerin sarsılması nedeniyle ayaklanmalar ve isyanlar çıkmasına ve dünya üzerinde yaşanan birçok kargaşaya rağmen, küresel refah son 4 yılda dünyanın tüm bölgelerinde artmıştır. Buna karşın dünya çapında güvenlik ve emniyet azalmaktadır. Neden olarak, Tunus, Yemen, Suriye ve Mısır’da yaşanan

‘Arap Baharı’ süreci ve Honduras, Paraguay, Meksika gibi Latin Amerika ülkelerinde yaşanan hırsızlık ve tecavüz olayları, ülkemizde yeniden patlak veren terör saldırıları gösterilebilir. Tablo 2’de görüldüğü üzere ABD, ilk 10’a girememiş ve güvenlik kademesinde de ortalamanın altında kalmıştır. Oysa doğu ülkelerinin yükselişi devam etmektedir. Singapur ve Hong Kong ekonomisi ilk 20 ülke içinde yerini alırken, Asya ülkeleri doğrudan yabancı yatırımı çeken en yüksek bölgeler içerisinde. Ayrıca Doğu Asya, en büyük ikinci küresel ihracatçıdır. Sıralamadaki ilk 50 ülkeye bakılacak olursa, gelişmiş ülkelerin, eğitim ve sağlığa çok daha önem verdikleri göze çarpmaktadır. Ek olarak, ilk 30 ülke içinde 27 ülke demokratik sistemle yönetilmektedir ve demokrasinin olduğu ortamlarda topluma ve devlete görevler düşmektedir (<http://www.prosperity.com/>)

Tablo 1: Bazı AB ve OECD Ülkelerinde Kamu Sosyal Harcamalarının GSYİH İçindeki Payı (1980-2014) %

Ülkeler	1980	1990	2000	2010	2014
Avustralya	10.2	13.1	17.2	17.2	19.0
Kanada	13.2	17.6	15.8	17.9	17.0
Almanya	21.8	21.4	26.2	26.8	25.8
İtalya	18.0	21.4	23.3	27.8	28.6
Japonya	10.3	11.1	16.3	22.1	.....
Hollanda	24.8	25.6	18.9	23.7	.....
Norveç	16.3	21.9	20.0	22.4	.....
İspanya	15.4	19.7	20.0	26.7	26.8
İsveç	26.0	28.5	28.2	27.9	28.1
İsviçre	13.5	12.8	17.2	19.5	19.4
Türkiye	3.1	5.5	.....	12.6	.....
Birleşik Krallık	16.3	16.3	18.4	22.8	21.7
ABD	12.8	13.1	14.2	19.3	19.2
OECD-Toplam	15.4	17.5	18.6	21.7	21.6

Kaynak: OECD Social Expenditure Database 2014 verilerinden derlenerek elde edilmiştir.

Tablo 1’de bazı Avrupa Birliği ve OECD üyesi ülkelerin kamu sosyal harcamalarının GSYİH içindeki payı verilmiştir. Veriler incelendiğinde yıllara göre kimi ülkelerde kamu sosyal harcamaların oranlarındaki artış dikkati çekmektedir. 1980 yılına göre; Avustralya’nın kamu sağlık harcamaları % 10.2, Japonya’nın %10.3, ABD’nin % 12.8, İsveç’in % 26, Türkiye’nin %3.1, OECD ülkelerinin ortalaması ise % 15.4’dir. 1985 yılına bakılırsa kademeli olarak arttığı görülmektedir. 2014 yılına gelindiğinde hemen hemen tüm ülke oranlarında önemli artışlar yaşanmıştır. Söz konusu verilerden ülkelerin sosyal refah harcamalarına zamanla daha fazla önem verdiği sonucuna varabiliriz. Sosyal harcamaların artışında en fazla rol oynayan unsurlar devletlerin eğitim, sağlık, sosyal güvenlik alanlarına zamanla daha fazla ilgi göstermeleri ve duyarsız kalamamalarıdır.

Tablo 2: 2015 Dünya Refah Sıralaması

Refah Sırası	Ülkeler	Ekonomi	Girişimcilik & Fırsatlar	Yönetim	Eğitim	Sağlık	Güvenlik	Kişisel Özgürlük	Sosyal Sermaye
1	Norveç	4	5	8	5	4	8	3	2
2	İsviçre	2	3	1	18	3	13	11	9
3	Danimarka	9	2	3	3	16	7	8	3
4	Yeni Zellanda	14	17	2	6	19	11	2	1
5	İsveç	7	1	4	17	12	5	7	8
6	Kanada	8	15	7	2	11	9	1	6
7	Avustralya	12	14	10	1	15	15	9	4
8	Hollanda	10	13	12	4	5	19	13	7
11	ABD	11	11	11	9	1	33	15	11
14	Almanya	5	16	16	12	6	21	17	16
15	Birleşik Krallık	19	6	9	25	20	23	12	12
19	Japonya	25	22	19	28	7	22	33	29
22	Fransa	30	19	20	26	8	31	21	53
24	İspanya	37	30	27	19	24	25	22	23
78	Türkiye	87	67	51	85	57	109	100	102

Kaynak: 2015 Legatum Prosperity Index, Legatum Institute, (<http://www.prosperity.com/#!/country-list>).

Tablo 2’de seçilmiş bazı ülkelerin gelişmişlik seviyeleri gösterilmektedir. Tablo incelendiğinde Norveç, İsveç, Danimarka gibi İskandinav ülkeleri refah seviyesi en önde olan ülkeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Avrupa Birliği üyesi ülkeler, ABD, Japonya gibi gelişmiş diğer ülkeler sıralamada yine önlerde yer almaktadır. Tablo 1’deki veriler incelendiğinde refah seviyeleri yüksek olan ülkelerin GSYİH’den sosyal harcamalar için önemli miktarda pay ayırdıklarını görebilmekteyiz. Tablo 2’deki verilere göre Türkiye ise refah seviyesi açısından 78. sırada yani orta sıralarda yer almaktadır. Buradan hareketle Türkiye’nin üst sıralara tırmanabilmesi için çok ciddi atılımına ihtiyaç duymaktadır. Türkiye’de her ne kadar son yıllarda sosyal refah alanında önemli ilerlemeler sağlanmışsa da henüz yeterli seviyede olmadığını söyleyebiliriz.

3. Bazı Ülkelerde Sosyal Refah Devleti Uygulamaları

Sosyal refah devletlerinin edindiği görevler artmış, adil gelir dağılımı, ekonomik faaliyetleri düzenleme vb. işlevleri olmuştur. Toplumun hemen hemen her kesimini sağlık, eğitim, çalışma koşulları, işçilerin özlük hakları gibi konularda kucaklamıştır. Bu amaçla, ülkeler bazı girişimlerde bulunmuş, özellikle sosyal güvenlik ve yardım konularını bir sosyal uygulama aracı olarak kullanmıştır. Ülkeler incelenirken, OECD ve Legatum Prosperity Index baz alınarak seçilmiştir. Bu ülkelerden bazıları aşağıdadır;

3.1. İngiltere

İngiltere’nin refah örneğinde, refah modelinin kapsadığı istihdam ve nüfus oranları baz alınabilir. Çünkü bireyler, çalışarak hem şu anki hayatlarını devam ettirecek geliri, hem de sosyal güvenlik programına dahil olarak ileriki hayatları için bir gelir garantisi sağlamış olurlar. Bireyler istihdama dahil edilmediklerinde ise; onları koruyan işsizlik sigortası ve sosyal gelir transferleridir. İngiltere’de toplam nüfusun neredeyse %60’ı çalışabilir nüfusu oluşturur. 1990’ların sonuna kadar bu oran, fazla değişim göstermemiş, 2000’lerin ilk başlarında artmaya başlamıştır. Nüfusun sadece üçte biri istihdam edilememiş, üçte ikisi çalışma olanağı bulmuştur ve çalışan sayısı 2007’de 29.1 milyon kişiye ulaşmıştır (Balseven, 2009: 338). OECD 2015 yılı verilerine göre çalışma çağındaki nüfusun istihdam oranı %72.7’dir (<https://data.oecd.org/emp/employment-rate.htm>)

Refah Reformu Hareketi’ne (2012) göre; istihdama yönelik olarak haksız yere işten atılanlar için İş Kanunu’nda bazı yeni uygulamalara ve yaptırımlara gidilmiştir. Çalışanlarla işveren arasındaki anlaşmazlıkları daha erken bir aşamada çözmek için İş Kanunu’nda değişikliğe gitme niyetine girilmiştir. Hükümet ayrıca yeni bir personel istihdam edildiği zaman işletmelerin kendilerini daha güvende hissetmelerini sağlamayı amaçlamaktadır. İngiliz Hükümeti, 2011 Ocak ayında işyerindeki anlaşmazlıkları çözmek adına bir müzakere başlatmış ve bu müzakere bir dizi değişikliklere yol açmıştır. 2012 Nisan ayında ise bu değişiklikler yürürlüğe girmiştir. Deneme süreleri haksız yere işten çıkarılmayı azaltmak için, bir yıldan iki yıla çıkarılmıştır. Bunun anlamı şudur ki; işe alınanlar işten

çıkarılmaya karşı yasal güvence altına alınmış ve uzun deneme süresi onların istihdama katılımında teşvik edici bir araç olmuştur (<http://www.dwp.gov.uk>).

Küresel ekonomi, teknoloji ve üretimdeki hızlı değişiklikler ile çok büyük bir değişim geçirmekte ve toplum ve ticaret üzerinde çok kapsamlı etkileri yaşanmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler giderek büyümektedir. Özellikle, Çin Japonya ve İngiltere ile yarışır duruma gelmiştir. Bu sebeple, İngiltere'ye olan küresel göç ve yaşlanan kitle İngiltere'nin popülasyonunu oluşturmaktadır. İngiltere ekonomisi küresel yarışa kolay adapte olmuş, özellikle firma ve sektörler arası yeni becerilerin geliştirilmesi bu sürece katkı sağlamıştır. Yüksek düzeydeki beceriler, istihdam için gereken sıradan niteliklerin çıtasını yükseltmiştir (<http://www.dwp.gov.uk>).

İngiltere'nin OECD istatistiklerine göre; en son veri olan 2012 yılı için toplam nüfusu 62,9 milyon insandır. Yine; 2012 yılına göre çalışma çağındaki nüfusun yüzdesi 65.69 iken; 2014 yılına göre ise 64.92'dir (<https://data.oecd.org/pop/wor king-age-population.htm#indicator-chart>). Ayrıca İngiltere'deki çalışma çağındaki lerin %6,2'si geçici olarak çalışmaktadır (<https://data.oecd.org/emp/temporary-employment.htm>). İngiltere'de istihdam oranı yüksektir. Eğitim durumu iyi olmayanların (lise ve aşağısı) istihdam edilme oranı 2010-2013 arasındaki verilere göre %56,11'tir (<https://data.oecd.org/emp/employment-by-education-level.htm# indicator-chart>).

2020 yılındaki işgücünün %70'i zorunlu eğitimden geçirilecek ve 2020 yılındaki yetişkin nüfusunun %50'si geleneksel eğitim ve hizmet içi eğitimlere katılacaktır. Buna karşın, istihdam üzerinde bazı inatçı engellerde bulunmaktadır. Şöyle ki; İngiltere hanelerinde hiçbir yetişkin çalışmadığı halde büyüyen 1,7 milyon çocuk vardır. Bu yetişkinler tamamen iş ödeneğine güvenmektedirler. Bu durumda İngiltere için sorun oluşturmuştur (<http://www.dwp.gov.uk>).

Ayrıca, İngiltere'nin sosyal güvenlik politikaları incelendiğinde emeklilik sistemi ve sosyal hizmetler başlığı altında iki gruba ayrıldığı görülmektedir. İngiltere'de emeklilik sistemine girişte önemli olan yaş faktörüdür (Taşcı, 2010: 191-192). 1970-2014 yılları içinde İngiltere toplam nüfusunun % 17,26'sı yaşlı nüfus olarak saptanmıştır (<https://data.oecd.org/pop/elderly-population.htm#indicator-chart>). Yalnız, İngiltere'de emekli olabilmek için en az 44 yıl çalışılması ve vergi mükellefi olunması gerekmektedir. Bu da; kamu yaşlılık sigortası adı altında toplanmıştır. İngiltere'nin emeklilik yapısında en önemli nokta; zorunlu ve temel olmasıdır. Sabit oranlı ödeme olanağına sahip olan sistem, enflasyona endeksli bir şekilde devam etmektedir. Ancak, emeklilik geliri asgari geçinilecek miktardan az olduğundan, emekliler gelir-testine dayalı gelir destekleriyle geçinebilmektedirler (Taşcı, 2010: 191-192).

Tablo 3: Günümüz İngiltere'sinin Refah Durumu (2015 Yılı)

Temel Göstergeler	Ülke Değeri	Kaydedilen Yıl	Dünya Ortalaması
Doğurganlık oranı (%)	1,8	2014	-
Kişi Başına Düşen GSYİH (\$)	46,297	2011-2015	-
Yaşam Memnuniyeti (Hesaplama 0> 10)	6,8	2015	6,6
Olası Yaşam Süresi	81	2015	79,6
Nüfus (milyon)	62,9	2012	-
GSYİH Büyüme Oranı (Yıllık)	2,9	2011-2015	-
İstihdam Oranı (%)	71	2014	65,7
İşsizlik Oranı (%)	5,9	2014	7,3
Enflasyon Oranı (Yıllık büyüme oranı)	0,0	2015	0,6
Hükümet İstikrarı	134	2014	31,2
Kızların Erkeklerle Göre Okullaşma Oranı	1	2012	1
Kişi Başına Düşen Sağlık Harcamaları (Cari Dolar)	3935	2011-2015	-
Bebek Ölüm Oranı (1000 canlı doğumda)	3,8	2015	-
Sağlık Problemine Sahip Olma (%)	16	2014	23,9
Kişisel Özgürlük	7	2014	4,7
Cepten Yapılan Sağlık Harcamaları	57,7	2011-2015	-

Kaynak:2015 Legatum Prosperity Index, Legatum İnstitute, 2015 Worldbank Database ve 2015 OECD database verilerine göre hazırlanmıştır.

3.2. Almanya

Almanya'da sosyal refahı arttırmaya yönelik politikalar çok sayıda kurum tarafından yürütülmektedir. Ulusal düzeyde bakıldığında, Buntestag ve Bundesrat adlı alman meclisleri istihdam ve sosyal güvenlikle ilgili kuralları ve araçları belirlemektedir. Ayrıca, aile, sağlık ve gelir politikalarının saptanması ve uygulanması da yetki alanlarında bulunmaktadır. Yerel yönetimlerin yetki alanına ise; federal hükümet ve eyalet parlamentoları tarafından yüklenen bazı görevler ile adil gelir dağılımını sağlamak için yapılan sosyal yardımlar, yerel sağlık kurumları ve çocuk bakımıyla ilgili kuruluşlar girmektedir. Alman anayasasının 20. Maddesine göre; 'Almanya demokratik ve sosyal bir federal devlet' yapısındadır.

Alman sosyal güvenlik kurumları çok sayıda hizmet sunmaktadır. Bu sosyal nitelikli hizmetlerin önemli bir kısmı nakdi olarak sunulurken, bir kısmı da aynı yardım şeklindedir. Gelir düzeyi 400 €'nun üzerine çıkan her çalışan, sosyal güvenlikle ilgili sigorta primleri ödemek zorundadır. Primler, çalışanların gelir düzeyinin belli bir yüzdesi olarak hesaplanmakta ve prim ödemelerinin yarısı işveren yarısı da çalışandan alınmaktadır. Çalışma esnasında meydana gelecek herhangi bir kaza içinse işyeri kaza sigortası sadece işveren tarafından ödenmektedir (Şanlıoğlu, 2011: 95-99). Ayrıca, Alman emeklilik sistemi oldukça kapsamlı olmakla birlikte yaşlılara yönelik sosyal politikalar ağırlık kazanmıştır.

Almanya Sosyal Yardım Kanunu'na göre, "Hastalık veya sakatlıktan dolayı yardım ve bakım görmeksizin hayatını idame ettiremeyen" kişiler, bakıma muhtaç kişilerdir. Bakıma muhtaçlık ifadesi, 1995 yılından beri yürürlükte olan Bakım Sigortası Kanunu'nda da yerini almaktadır. Bu Kanun'da bakıma muhtaçlar, bedenlen, aklen veya ruhen hasta ya da özürlü olmalarından dolayı, hayatlarını kendi başlarını yönetemeyen, günlük basit işleri yerine getiremeyen, dolayısıyla başkalarına muhtaç/bağımlı olanlardır. Bu anlamda yaşlıların bu iki kanun çerçevesinde bakım hizmeti alma noktasında güvencelere sahip oldukları görülmektedir (Taşçı, 2010: 190). Almanya'da 67 yaşını dolduran bireyler yaş haddinden dolayı emekliliği hak etmektedirler. Ölüm halinde ise eşe, ölen sigortalının emekli maaşının %55'i ödenmektedir. Çocukları olması durumunda 18 yaşına kadar eğitimi devam ettiği sürece çocuklara yetim maaşı ödenmektedir.

Almanya'yı diğer Avrupa ülkelerinden ayıran en önemli özelliği ise; ailenin bir refah rejimi aracı olarak taşıdığı önemdir. Aile merkezli uygulamaların varlığı kendini hem sosyo-kültürel pratiklerde, hem de kanun ve yönetmeliklerde oldukça gösterir. Bu nedenle, gelir desteği uygulamaları zaman zaman yalnızca aile birlikteliğini tamamlayıcı bir uygulama olarak algılanıp tatbik edilmektedir. Diğer Avrupa ülkelerinde sosyal refah uygulamaları temelinde düzenlenecek işlerin ailenin sorumluluğunda oluşu; örneğin, ülkedeki kreş sayısının diğer Avrupa ülkelerinden daha az oluşu, ailelerin çocukları üzerinde mali sorumluluklarının sürmesi ve çocukların yetişkin olduktan sonra da çoğunlukla ailenin yanında yaşamaları gibi örnekler refah rejiminin aile merkezli yapısı hakkında önemli ipuçları verir (Erdem, 2005: 9). Bu yardımlara örnek vermek gerekirse; para ve aynı olarak yapılan yardımlar, vergi kolaylıkları, iş akdinden kaynaklanan düzenlemeler, çocuk yardımı (Aylık 184 €), çocuk bakmak için işten çıkma sürelerinin emeklilik yaşına katılması, ebeveynlerden birinin çocuk yetiştirmek için izne çıkması halinde aileye 14 ay boyunca yapılan katkılar, aile bireylerinin de sosyal güvenceden yararlanması vb. dir (Şanlıoğlu, 2011: 118).

Almanya'nın 2011-2015 verilerine göre profiline bakılırsa; nüfusu 80,970,732 kişidir. Kişi başına düşen GSYİH ise 46400,6 \$'dır. Yaşam memnuniyeti skoru 7'dir. Olası yaşam süresi 80,9 yıldır. İstihdam oranı %71, enflasyon oranı % 0,4'tür. Kişi başına düşen sağlık harcaması ise 5411\$'dır. Önemli sağlık göstergelerinden biri olan bebek ölüm oranı ise %3,3'tür.

Tablo 4:Günümüz Almanya'sının Refah Durumu (2015 Yılı)

Temel Göstergeler	Ülke Değeri	Kaydedilen Yıl	Dünya Ortalaması
Doğurganlık oranı (%)	1,5	2014	-
Kişi Başına Düşen GSYİH (\$)	46400,6	2011-2015	-
Yaşam Memnuniyeti (Hesaplama 0> 10)	7	2015	6,6
Olası Yaşam Süresi	80,9	2015	79,6
Nüfus (milyon)	80,970,732	2011-2015	-
GSYİH Büyüme Oranı (Yıllık)	1,6	2011-2015	-
İstihdam Oranı (%)	74	2014	65,7
İşsizlik Oranı (%)	5,3	2013	8,9
Enflasyon Oranı	0,2	2015	0,6
Hükümet İstikrarı	24	2014	31,2
Kızların Erkeklerle Göre Okullaşma Oranı	0,9	2012	1
Kişi Başına Düşen Sağlık Harcamaları (Cari: Dolar)	5411	2011-2015	-
Bebek Ölüm Oranı (1000 canlı doğumda)	3,3	2015	-
Sağlık Problemine Sahip Olma (%)	21	2014	23,9
Kişisel Özgürlük	7	2014	4,7
Cepten Yapılan Sağlık Harcamaları	57,3	2011-2015	-

Kaynak: 2015 Legatum Prosperity Index, Legatum İnstitute, 2015 Worldbank Database ve 2015 OECD database verilerine göre hazırlanmıştır.

3.3. Danimarka

Danimarka Avrupa Birliği ülkeleri içinde Maastricht kriterlerine en kolay uyum sağlayan ülkelerden biri olmuştur. Ülkenin genel ekonomi politikası denk bütçe, sağlıklı kamu finansmanı, düşük oranlı enflasyon, istikrarlı para birimi ve daha fazla istihdam amacına yöneliktir. 2000'li yılların başından itibaren istikrarlı büyüyen ekonomi refah düzeyini yükseltmiş ve Danimarka'nın dünyanın en zengin ilk 5-6 ülkesi arasına girmesini sağlamıştır (<http://www.mfa.gov.tr/danimarka>).

Danimarka refah sisteminin temel özelliği, tüm vatandaşların sosyal güvenlik alanında eşit haklara sahip olmasıdır. Bu sistem çerçevesinde vatandaşlar sağlık ve eğitim hizmetlerinden ücretsiz yararlanmaktadır. Devlet bütçesi tarafından finanse edilen söz konusu harcamalar bütçenin %26'sına denk gelmekte, bu durum da Danimarka'yı dünyadaki vergi yükü düzeyi en yüksek ülkelerden biri konumuna getirmektedir (www.kto.org.tr).

Tablo 5: Bazı İskandinav Ülkelerinin Refah Durumu (2015 Yılı)

Temel Göstergeler	Danimarka Ülke Değeri	İsveç Ülke Değeri	Norveç Ülke Değeri
Doğurganlık oranı (%)	1,7	1,9	1,8
Kişi Başına Düşen GSYİH(\$)	45536,5	45297	65614,5
Olası Yaşam Süresi	80,4	82	81,8
Nüfus (milyon)	5,638,530	9,696,110	5,136,886
İstihdam Oranı (%)	73,2	75,2	75,1
Enflasyon Oranı (%)	0,5	-0,0	2,2
Kişi Başına Düşen Sağlık Harcamaları (Cari: Dolar)	6463	6808	9522
Bebek Ölüm Oranı (1000 canlı doğumda)	3,5	3,9	2,4

Kaynak: 2015 Legatum Prosperity Index, Legatum İnstitute, 2015 Worldbank Database ve 2015 OECD database verilerine göre hazırlanmıştır.

3.4. İsveç

“*Socialbidrag*” olarak adlandırılmış olan gelir desteği uygulaması Göthenburg ve Helsinburg’da 1980’de çıkan bir yasayla yürürlüğe sokulmuştur. İsveç sosyal güvenlik sistemi diğer İskandinav ülkelerindeki gibi cömert ve kapsamlı olduğundan, dahası evrensel ve katkı ödenekli yardımlar içerdiğinden, sosyal yardımların rolü diğer sosyal güvenlik mekanizmalarına nadiren daha zayıftır. Refah yardımları alabilmek için öngörülen şartlar diğer ülkelere göre daha rahat olduğundan, bu ülkede sosyal refah yardımları evrensel bir hak potansiyeline yükselmiştir. Bunun sonucunda, İsveç’te yaşayanlar hem işlerinden aldıkları gelirlerle hem de devletten aldıkları yardımlarla geçinmektedir.

İsveç’in sosyal ve ekonomik profiline bakılırsa; 2015 yılı verileri ile cari piyasa değerinde GSYİH 701 milyar \$’dır. Kişi başında düşen GSYİH’sı 45297 \$ olarak hesaplanmıştır. Tahmini büyüme oranı % 1,6’dır. İsveç’in 2015 yılına göre toplam nüfusu 8,188,000 kişidir. Nüfusun geçen yıllara nazaran artış hızı %1,8’dir. Net emekli refahı oranı % 6,2’dir. 2013 yılında doğumda beklenen tahmini yaşam süresi erkekler için 80,7 yıl, kadınlar için 85 yıldır. 1000 nüfus başına bebek ölümü ise, aynı yıl 3,9 olarak bulunmuştur(<http://www.oecd.org/switzerland/>,<http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=&country=CHE&series=&period=>).

3.5. Norveç

Norveç, 1949 yılında NATO’ya üye olmuştur. Norveç’te 1960’ların sonlarında bulunan petrol ve doğal gaz ülkenin refah düzeyinin çok yükselmesini sağlamıştır. Dünya ve Avrupa balıkçılık sektörünü elinde tutmaktadır. Norveç halkı 1972 ve 1994’de yapılan referandumlarda Avrupa Birliği’ne üye olmayı istememiştir. Avrupa Birliği ile ilişkiler EFTA aracılığıyla yürütülmektedir. Ancak, Norveç AB ile aynı ticari kodları uygulayan Avrupa Ekonomik Alanı üyesidir. Birleşmiş

Milletler raporlarına göre yaşam standartları bakımından dünyanın en ileri ülkelerinden biridir. Norveç nüfusu 1980 yılında 4.1 milyon iken 2015 yılında 5,137,000 kişiye ulaşmıştır. Nüfusun, 2020 yılında 5.4 milyona ulaşması beklenmektedir. Bu arada ülkede, orta yaş üzerindeki nüfus sayısı giderek artmaktadır (<http://www.ibp.gov.tr/>).

Norveç'in doğurganlık oranı da Batı Avrupa ortalamasından daha yüksektir. Analistler, bu durumu ülkenin cömert aile politikalarına bağlamaktadırlar. Bunun önemli bileşenleri arasında, uzun dönemli ücretli izinler ve çocuk bakımında verilen devlet destekleri yer almaktadır (<http://www.ibp.gov.tr/>).

Norveç'in ülke profili incelenecek olursa; 2015 yılı GSYİH'sı 499,8 milyar \$'dır. Kişi başına düşen GSYİH ise 65614,5 \$ olarak hesaplanmıştır. Tahmini büyüme oranı % 1,6'dır. Norveç'in 2015 yılına göre toplam nüfusu 5,1 milyondur. Nüfusun geçen yıllara nazaran artış hızı %1,1'dir. 2012 yılı için yoksulluk oranı %0,08'dir. 2013 yılında doğumda beklenen tahmini yaşam süresi erkekler için 79,8 yıl, kadınlar için 83,8 yıldır. Geçen yıllara göre beklenen tahmini yaşam süresinde azalma görülmüştür.

1000 nüfus başına bebek ölümü ise, aynı yıl 2,4 olarak bulunmuştur (<http://www.oecd.org/norway>; <http://4databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&country=CHE&series=&period=>).

3.6. Amerika Birleşik Devletleri

ABD'de refah devletinin temellerinden biri olan sosyal güvenlik programı, sosyal sigorta sistemine dayandırılmıştır ve büyük ölçüde kamu emeklilik sistemini dahil eden bir plan içerisindedir. 1929 Büyük Buhan'dan sonra ABD başkanı Roosevelt bir karar almış ve 1934 yılında sakatlara, işsizlere ve çocuklara yardım uygulamasını başlatmıştır. Ardından 1937'de Sosyal sigorta Yasası ve 1938'de işsizlik yardımları kabul edilmiştir. 1986 yılına gelindiğinde federal bütçenin üçte birinden fazlasını sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamaları kaplamıştır. Bunların dışında meslek hastalığı ve iş kazası geçirenlere işçi tazminatı, emekli askerlere yönelik malullük yardımları, demir yolu işçileri ve maden işçilerine özel programlar yer almıştır (Özdamar, 2007: 102).

Dünyanın en fazla nüfusa sahip üçüncü ülkesi olan ABD'de 2015 yılı için tahmini nüfus artış hızı %-0,7'dir. ABD İstatistik Bürosu'nun tahminlerine göre ABD nüfusunun sürekli biçimde artarak 2012 yılında 315 milyon, 2025'de 351 milyon, 2050 yılında 423 milyon olması beklenmektedir.

GSYİH'nin büyük kısmının özel tüketim harcamalarına ayrıldığı ve özel sektör sabit sermaye yatırımlarının tüketime oranla daha düşük kaldığı ABD'de kişi başına GSYİH 2015 yılı için 55798 \$ olarak gerçekleşmiştir. 2010 yılında %9.6 olarak gerçekleşen işsizlik oranı 2015 yılında %6,1'e düşmüştür (<https://data.oecd.org/united-states.htm>). Ortalama yaşam süresi kadınlarda 81,2 yıl, erkeklerde 76,4 yıldır. 2014 yılında ABD'de doğurganlık oranı kadın başına 1,9 çocuk olarak

tahmin edilmektedir. ABD nüfusunun giderek yaşlanarak 2020’de 38,2 olacağı öngörülmektedir.

ABD; 318,9 milyonu nüfusu (<http://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL>) ve 17 trilyon 419 milyonu aşan GSYİH’si ile dünyanın en büyük ve önemli pazarlarından biridir (<http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>). ABD dünyanın en büyük ithalatçılarından biri olma özelliğinin dışında, dünyanın en büyük doğrudan yabancı sermaye kaynağı konumu ile hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin yöneldiği bir hedef pazardır. ABD ekonomisi, dünya ekonomisini birebir etkileme gücüne sahip olması nedeniyle de dünyada önemli ve belirleyici bir ekonomidir (Koca ve Gülsoy, 2012: 1-10).

Tablo 6: Günümüz ABD’nin Refah Durumu (2015 Yılı)

Temel Göstergeler	Ülke Değeri	Kaydedilen Yıl	Dünya Ortalaması
Doğurganlık oranı (%)	1,9	2014	-
Kişi Başına Düşen GSYİH (\$)	54629,5	2011-2015	-
Yaşam Memnuniyeti (Hesaplama 0> 10)	7,2	2015	6,6
Olası Yaşam Süresi	78,8	2015	79,6
Nüfus (milyon)	318,857,056	2011-2015	-
GSYİH Büyüme Oranı (Yıllık)	2,4	2011-2015	-
İstihdam Oranı (%)	68,2	2014	65,7
İşsizlik Oranı (%)	6,1	2014	7,3
Enflasyon Oranı	0,1	2015	0,6
Hükümet İstikrarı	205	2014	31,2
Kızların Erkeklerle Göre Okullaşma Oranı	1	2012	1
Kişi Başına Düşen Sağlık Harcamaları (Cari Dolar)	9403	2011-2015	-
Bebek Ölüm Oranı (1000 canlı doğumda)	6	2011-2015	-
Sağlık Problemine Sahip Olma (%)	21	2014	23,9
Kişisel Özgürlük	7	2014	4,7
Cepten Yapılan Sağlık Harcamaları	21,4	2011-2015	-

Kaynak: 2015 Legatum Prosperity Index, Legatum İnstitute, 2015 Worldbank Database ve 2015 OECD database verilerine göre hazırlanmıştır.

3.7. Türkiye

Türkiye’de henüz ileri refah devletleri ile karşılaştırılabilecek bir sosyal refah anlayışı ve uygulamaları olmasa da, hızlı gelişen bir ülke olması sebebiyle çok uzun sayılmayan bir gelecekte sosyal refaktan kaynaklanan sorunlarla karşılaşabilecektir (Özdemir, 2007: 6). Sosyal devlet anlayışına dair hükümler Cumhuriyetin ilanından sonra ilk Anayasa olan 1924 Anayasasında yer almıştır. 1924 Anayasasında devletin sosyal görev ve sorumluluklarını belirleyen açık hükümler bulunmamakla birlikte Anayasanın 80. ve 87. maddelerinde eğitim ve öğretimin parasız yapılması konusunda kanuni düzenlemeler yapılmıştır. Ayrıca çalışanların karşılaştığı tehlikeler ve iş kazalarına karşı bazı düzenlemeler mevcuttur. 1961 ve 1982 anayasalarında sosyal devlet prensipleri anayasal güvenceye kavuşturulmuştur (Kantarıcı, 2003: 76). Türkiye’de Anayasal ve yasal düzeyde sosyal refah konularında pek çok düzenleme mevcuttur. Eğitim, sağlık, sosyal güvenlik alanlarında devletin çok ciddi harcaması söz konusudur. Fakat mevcut düzenlemeler tek başına ve tam anlamıyla yeterli olduğunu söyleyemeyiz. Sosyal güvenlik açısından ele alındığında, Türkiye’de, sosyal güvenlik sisteminin artan yoksulluğa karşı tam bir koruma sağlayamadığını söyleyebiliriz. Ancak bunun nedeni, sosyal güvenlik kurumlarına ve bu kurumların kapsamı içinde koruma sağlanan nüfusa kaynakların aktarılması değildir. Sorun, artan işsizlik ve yoksulluk karşısında, sisteme geniş nüfus kesimlerinin katkı yapacak gelir düzeyine erişememe ve vergilendirme politikalarındaki adaletsizlik sorunudur (Gökbayrak, 2010: 153).

Tablo 7’de Türkiye’nin refah durumu hakkında bilgi verilmektedir. Türkiye, dünya refah sıralamasında 142 ülke içinde 78. sırada yer almıştır. Ekonomi alanında 87, girişimcilik ve fırsatların ülke olarak iyi değerlendirilmesi yönünden 67, hükümetin işlevselliği açısından 51, eğitimde 85, sağlık hizmetlerinde 57, emniyetli ve güvenli bir ülke olmada 109, kişisel özgürlüklerin sağlanması bakımından 100 ve sosyal sermaye ve sosyal yardımların sağlanmasında 102. sıradadır. Kişisel özgürlük ve sosyal sermaye açısından istenmeyen sınırdaki bulunan Türkiye’nin sosyal refah devletlerinden biri olarak anılan ve Dünya Refah Sıralamasında ilk sırada bulunan Norveç ile kıyaslandığında arada bir uçurum olduğu görülmektedir. Norveç, sosyal sermayede 2. ve kişisel özgürlük konusunda 3. sırada yer almaktadır. Sağlık hizmetleri ve ekonomi yönünden de 4. sıradadır. Ayrıca, girişimcilik fırsatların iyi değerlendirilmesinde ve eğitimde 5. sıradadır; hükümet yönünden ve emniyet ve güvenlikte 8. sıradadır (<http://www.prosperity.com>).

Tablo 7: Günümüz Türkiye'sinin Refah Durumu (2015 Yılı)

Temel Göstergeler	Ülke Değeri	Kaydedilen Yıl	Dünya Ortalaması
Doğurganlık oranı (%)	2,2	2014	-
Kişi Başına Düşen GSYİH (\$)	19787,7	2011-2015	-
Yaşam Memnuniyeti (Hesaplama 0> 10)	5,6	2015	6,6
Olası Yaşam Süresi	76,6	2015	79,6
Nüfus (milyon)	75,932,348	2011-2015	-
GSYİH Büyüme Oranı (Yıllık)	2,9	2011-2015	-
İstihdam Oranı (%)	49,3	2014	65,7
İşsizlik Oranı (%)	10,3	2014	7,3
Enflasyon Oranı	7,7	2015	0,6
Hükümet İstikrarı	31	2014	31,2
Kızların Erkeklerle Göre Okullaşma Oranı	1	2012	1
Kişi Başına Düşen Sağlık Harcamaları (Cari: Dolar)	568	2011-2015	-
Bebek Ölüm Oranı (1000 canlı doğumda)	10,8	2015	-
Sağlık Problemine Sahip Olma (%)	19	2014	23,9
Kişisel Özgürlük	4	2014	4,7
Cepten Yapılan Sağlık Harcamaları	78,7	2011-2015	-

Kaynak: 2015 Legatum Prosperity Index, Legatum İnstitute, 2015 Worldbank Database ve 2015 OECD database verilerine göre hazırlanmıştır.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Günümüz dünyasında devletin ekonomik işlevi değişmiş olup piyasa ekonomisi özellikle 1980'li yıllardan sonra yavaş yavaş milli ekonomi içindeki payını arttırmıştır. Piyasa ekonomisinin her ne kadar ağırlığı artmış olsa da devlet varlığını önemli ölçüde devam ettirmektedir. Hatta piyasa ekonomisinin ortaya çıkardığı piyasa aksaklıklarının giderilmesinde devlete önemli rol düşmektedir.

Devletin bu noktada üstlendiği rolün önemli bir kısmı refah ile ilgili olanlarıdır. Eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, gelir dağılımı ve yoksulluk gibi sorunlar günümüz devletlerinin en önemli refaha ilişkin görevleridir. Bu sebeple, gelişmiş ülkeler bu olgu çerçevesinde görev ve sorumluluklarını yerine getirmektedir. Özellikle İskandinav ülkeleri refah devleti uygulamalarını en iyi şekilde yerine getiren ülkelerin başını çekmektedir. İskandinav ülkelerindeki refah uygulamalarının

başlıcaları; sosyal güvenlik alanında eşit yaklaşım, halkın bütüncül olarak sağlık sisteminden yararlanması, istihdam politikaların sorunsuzluğu, mali ve sosyal yardımlar, cömert aile politikalarıdır. İskandinav ülkelerinin yanında gelişmiş AB ve OECD ülkelerinde de refah uygulamaları önemli yer tutmaktadır. Söz konusu ülkeler GSYİH'dan refah harcamalarına önemli pay ayırmaktadır.

Günümüz devletleri gelişmişlik seviyelerine göre sosyal refah uygulamalarına yer vermektedir. Türkiye de sosyal refah uygulamaları açısından her ne kadar gelişmiş ülke seviyesinde olmasa da önemli ölçüde sosyal refah uygulamalarına yer vermektedir. Özellikle son yıllarda eğitim, sağlık, sosyal güvenlik reformu, genel sağlık sigortası gibi uygulamalar Türkiye'de atılan önemli adımlar arasında gösterilebilir. OECD'nin en güncel verisi olan 2013 yılına göre; Türkiye'nin kamu sosyal harcamalarının GSYİH içindeki payı % 12.49 olarak bulunmuştur. 1980 yılında ise bu oran epey düşüktür (%3,1). Veriler incelendiğinde, gelişmekte olan ülkeler kategorisinde yer alan Türkiye'nin sosyal yönden mesafe kat ettiğini söylemek mümkündür. Dünya üzerindeki gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin birçoğu gibi, Türkiye de liberal ekonomik düzeni benimsemiş ve karma ekonomiden liberal ekonomiye doğru geçişe başlamıştır. Devletin KİT'lerdeki istihdam politikaları, gecekondulaşma olgusuna göz yumulması, tarımda destekleme alımları ve çeşitli sübvansiyonlar da dolaylı transferler olarak ülkemizdeki refah sisteminin bir yüzünü oluşturmaktadır.

Ayrıca, kadınların işgücüne katılımını teşvik amacıyla pozitif ayrımcılık uygulamaları gündeme gelmiş ve bu konuda kadınlar lehine önemli uygulamalar hayata geçirilmiştir. Özel okullara öğrenci teşviki uygulaması ve 2016 yılı itibarıyla Asgari ücrette önemli artış sağlanması önemli sayılabilecek diğer refah uygulamalarıdır. Genel Sağlık Sigortası ile tüm vatandaşların sağlık hizmetlerinden yararlanabilmesi sağlanmıştır. Diğer uygulamalar ise; bakıma muhtaç kişilerin bakımı için ücret ödenmesi, engelli çocuk ve gençlerin eğitimi için para yardımı yapılması, işinden ayrılan bireyler için ilk 6 ay işsizlik yardımı verilmesi, yoksul ve fakir aileler için TOKİ gibi konut edindirme sistemlerinin oluşturulmasıdır.

Türkiye'nin refahın sağlanmasında çok uzun ve meşakkatli bir yolu vardır. Durumun ilginç yanı ise şudur; refah devletleri sosyal harcamaların bütçe dengesini bozması ve açık oluşturması sebebiyle refah politikalarından yavaş yavaş soğurken, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler ise refah seviyesine çıkmaya çalışmaktadır Ülkemizdeki bütün bu olumlu gelişmelere rağmen sosyal güvenlik açısından gelişmiş ülke seviyesine çıkabilmek için ciddi adımların atılması gerekmektedir.

Kaynakça

Aktan, C. C. ve Özkıvrak, Ö. (2008), Sosyal Refah Devleti, İstanbul: Okutan Yayıncılık.

Aktan, C. C. ve Vural, İ. Y. (2002), Gelir Dağılımında Adalet(siz)lik ve Gelir Eşit(siz)liği: Terminoloji, Temel Kavramlar ve Ölçüm Yöntemleri, Yoksullukla Mücadele Stratejileri, Ankara: Hak-İş Konfederasyonu Yayınları.

Akyüz, F. (2008), “Sosyal Yardımdan Sosyal Sigortaya: Bismarckyan ve İngiltere Sosyal Güvenlik Sistemlerinin Tarihsel Dönüşümü”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(5), 58-70.

Balseven, H. (2009), “İngiltere’de Refah Reformlarının Ekonomi Politikası”, *Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi*, 9(18), 337-349.

Block F. ve Somers M. (2003), “In the Shadow of Speenhamland: Social Policy and the Old Poor Law”, *Politics Society*, 283-323.

Bulut, N. (2003), “Küreselleşme: “Sosyal Devletin Sonu mu?””, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52 (2), 173-197.

Çetin, H. (2002), “Liberalizmin Tarihsel Kökenleri”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(1), 79-96.

Erdem, I. (2005), Avrupa’da Asgari Gelir Uygulamaları Araştırma Raporu, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu.

Gökbayrak, Ş. (2010), “Türkiye’de Sosyal Güvenliğin Dönüşümü”, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, (2), 141-162.

Gökbunar, R. ve Kovancılar, B. (1998), “Sosyal Refah Devleti ve Değişim”, *SDÜ İİBF Dergisi*, (3), 251-266.

Güngör F. ve Özüğurlu M. (1997), İngiliz Yoksul Yasaları: Paternalizm, Piyasa ya da Sosyal Devlet, Working Paper Series.

İlkin, A. (1988), “Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi”, 5. Baskı, İstanbul.

Kantarıcı, H. B. (2003), “Sosyal Devlet, Sosyal Güvenlik Ve Türkiye’de Zorunlu Askerlik Hizmeti”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(10), 75-85.

Koca, E. ve Gülsoy, E. (2012), ABD Ülke Raporu.T.C. Ekonomi Bakanlığı İhracat Genel Müdürlüğü Ülke Masaları 1 Dairesi, Amerika Şubesi, (Erişim: 12.01.2016)

Konya Ticaret Odası (2011), Danimarka Krallığı Ülke Raporu, Etüd-Araştırma Servisi (3), www.kto.org.tr/d/file/danimarka-ulke-raporu-2011.doc, (Erişim: 05.04.2016)

Kurşun, A. ve Rakıcı, C. (2014), “Türkiye ve Sosyal Refah Devletlerindeki Sağlık Harcamalarının Analizi”, *İnsan Hakları Yıllığı*, 32, 77-105.

Legatum Prosperity Index (2015), Life Satisfaction, <http://www.prosperity.com/#!/country-list>, (Erişim: 12.01.2016)

Legatum Prosperity Index (2015), Unemployment Rate, <http://www.prosperity.com/#!/country/GBR>, (Erişim: 12.01.2016)

Marangoz, Ş. (2001), Refah Devleti, Gelişimi, Oluşumu, Modelleri ve Güncel Değişimler, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Munck, R. (2003), Emeğin Yeni Dünyası: Küresel Mücadele, Küresel Dayanışma (Çev. Mahmut Tekçe), İstanbul: Kitap Yayınevi.

OECD (2012), Country Statistical Profile: Switzerland, <http://www.oecd.org/switzerland/>, (Erişim: 15.02.2016)

OECD (2012), Country Statistical Profile: Norway 2011-2012, <http://www.oecd.org/norway/>, (Erişim: 03.01.2016)

OECD (2015), Employment Rate, <https://data.oecd.org/emp/employment-rate.htm>, (Erişim: 12.03.2016)

OECD (2015), Employment by Education Level, <https://data.oecd.org/emp/employment-by-education-level.htm#indicator-chart>, (Erişim: 12.03.2016)

OECD (2015), Elderly Population, <https://data.oecd.org/pop/elderly-population.htm#indicator-chart>, (Erişim: 12.03.2016)

OECD (2015), Infant Mortality Rates: <https://data.oecd.org/healthstat/infant-mortality-rates.htm>, (Erişim: 12.03.2016)

OECD (2015), Inflation Rate Total, Annual growth rate (%), <https://data.oecd.org/price/inflation-cpi.htm>, (Erişim: 12.03.2016)

OECD (2015), Life Expectancy at Birth, <https://data.oecd.org/healthstat/life-expectancy-at-birth.htm>, (Erişim: 12.03.2016)

OECD (2015), Temporary Employment Rate, <https://data.oecd.org/emp/temporary-employment.htm>, (Erişim: 12.03.2016)

OECD (2015), United States, <https://data.oecd.org/united-states.htm>, (Erişim: 12.03.2016)

OECD (2015), Working Age Population, <https://data.oecd.org/pop/working-age-population.htm#indicator-chart>, (Erişim: 12.03.2016)

Özdamar, Ö. (2007), Sosyal Politikalarının Refah Etkilerinin Ampirik Ölçümü: Türkiye'de Temel Eğitimle İlgili Politikaların Ve Sosyal Yardımların Refah Etkilerinin Değerlendirilmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özdemir, S. (2007), Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti, Genişletilmiş 2. Baskı, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.

Polanyi, K. (1986), Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri. (Çev.Ayşe Buğra), İstanbul: Alan Yayıncılık.

Sarıca, Ş. (2008), Farklı Refah Devleti Modellerinde Sosyal Harcamaların Niteliği: Emekgücünün Meta Niteliği Açısından Bir Değerlendirme, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Serter, N. (1994), Devlet Görevlerindeki Gelişmelerin Sonucu Olarak Sosyal Devlet, İstanbul: İÜ İktisat Fakültesi Yayınları.

Seyidoğlu, H. (1999), Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük, İstanbul: Güzem Can Yayınları.

Sözer, A. N. (1997), Sosyal Devlet Uygulamaları No:8, İzmir: Türkiye İşçi Emeklileri Cemiyeti Yayınları.

Şanlıoğlu, Ö. (2011), Sosyal Refah Devletinin Dünü, Bugünü Ve Geleceği: Almanya Örneği, Ankara: Detay Yayıncılık.

Talas, C. (1999), Ekonomik Sistemler, 5. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Taşcı, F. (2010), “Yaşlılara Yönelik Sosyal Politikalar: İsveç, Almanya, İngiltere ve İtalya Örnekleri”, *Çalışma ve Toplum*, (24), 175-202.

The Legatum Prosperity Index (2015), <http://www.prosperity.com/KeyFindings-1.aspx>, (Erişim: 12.03.2016)

Türk Dil Kurumu, Bilim ve Sanat Terimleri Ana Sözlüğü, <http://www.tdkterim.gov.tr/?kategori=terimarat&kelime=gönenç>, (Erişim: 03.03.2016)

Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı- Danimarka Ekonomisi, <http://www.mfa.gov.tr/danimarka-ekonomisi.tr.mfa>, (Erişim: 14.03.2016)

Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı İhracat Bilgi Platformu, <http://www.ibp.gov.tr/pg/sectionpgulke.cfm?id=Norve%C3%A7#raporlar>, (Erişim: 03.01.2016)

Social Security The Jobseeker's Allowance (Sanctions) (Amendment) Regulations (2012), <http://www.dwp.gov.uk/docs/jsa-sanctions-draft-regs-2012.pdf>, (Erişim: 14.01.2016)

Yediyıldız, B. (1994), Tarih, İstanbul: MEB Yayınları.

Worldbank Database (2015), GDP Per Capita Current US\$, <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD>, (Erişim: 14.01.2016)

Worldbank Database (2015), GDP Growth, <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG>, (Erişim: 14.01.2016)

Worldbank Database (2015), Out-of-pocket Health Expenditure (%of total expenditure on health), <http://data.worldbank.org/indicator/SH.XPD.OOPC.TO.ZS>, (Erişim: 14.01.2016)

Worldbank Database (2015), Population, <http://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL>, (Erişim: 14.01.2016)

Worldbank Database (2015), Switzerland, <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&country=CHE&series=&period=>, (Erişim: 14.01.2016)

Worldbank Database (2015), GDP, <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>, (Erişim: 14.01.2016)

Yenilikçi Paradigmalar Işığında Türkiye’de Bölgesel Kalkınmacılık Krizi

Ahmet EFE¹

ÖZ: Yeni paradigmalar kamu politikalarını, yeni kurumsallaşmaları ve idari uygulamaları her zaman etkileyebilmiştir. Örneğin, post-fordizm, post-modernizm, yeni sağ, yeni kurumcu iktisat, neo-liberalizm ve yeni kamu yönetimi yaklaşımları kendi alanlarında yenilikçi anlayışlar olarak anlaşılmaktadırlar. Araştırmamızda küresel düzendeki yeni paradigmalardan esinlenen yeni bölgeselcilik akımının, meydana gelen değişimler ve dönüşümlerden dolayı bir paradigma krizinde olduğu iddiasında bulunmaktadır. Bu bağlamda kalkınma ajansları (KA) hakkında Devlet Denetleme Kurulu (DDK) raporuyla 2014 yılında tespit edilmiş bulunan iki adet problem üzerinden yeni paradigmalar ışığında bir kritik ve çözümleme yapılmaktadır. Paradigma krizinin, Türkiye ölçeğinde çözülebilmesi için hâkim merkezîyetçi yaklaşımın kırılabilmesinin sadece şekilsel ve kurumsal düzenlemelerle tek başına olanaklı olmadığı, aynı zamanda ekosistemin gelişmesi, altyapı ve yatırım ortamının iyileştirilmesi, etkin ilişki ve iletişimlerin yoğunlaşması, sosyo-kültürel tabanda bölgesel anlayış ve yönetim uygulamalarının paydaş ihtiyaçlarına ve yerel koşullara göre uyarlanması gerektiği ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yeni bölgeselcilik, Kalkınma Ajansları, Yeni Kurumcu İktisat, Neoliberalizm, Paradigma Krizi

JEL Sınıflandırması: B13, B29, 021, 038, R11

Analysis of Crises of New Regional Development Approaches in Turkey on the context of New Paradigms

ABSTRACT: Public politics, new institutional set-ups and their implementations have been affected by the neo-new-post paradigms. Post-fordizm, post-modernism, neo-liberalism, new rightist movements, neo-liberalism and new public management have been famous for their innovations in the domains they are operating. In this study it is asserted that the new regionalism paradigm is in a paradigm crisis due to new dynamics, knowledge and regional requirements that are being changed rapidly in the global system. In this study the problems of regional development agencies which have been proven by a report of State Auditing Board of Turkey in 2014 are being taken under scrutiny to with a solution finding approach. In order to solve the crisis of new-regionalism paradigm, it is argued to dismantle centralist mind-set not just with legislative amendments and new institutional set-ups, but also with development of regional ecosystem and infrastructure and investment climate and enabling intensified communication and alignment of regionalist and localist approaches with real needs and potentialities of stakeholders.

Keywords: New Regionalism, Regional Development Agencies, New Institutional Economics, Neoliberalism, Paradigm Crisis.

JEL Classification: B13, B29, 021, 038, R11

¹ Dr., CISA, İç Denetçi, Ankara Kalkınma Ajansı, aefe@ankaraka.org.tr

1. Giriş

Genellikle yen-neo-post teori ve yaklaşımların önekleri, daha çok önceki paradigmanın değiştiğini, farklı yorumlanması gerektiğini ve karşı argümanlara cevap niteliği taşıdığını iddia etmekle birlikte varsayımlar, yöntemler ve sonuçların en az bir veya bir kaçında yenilik ve değişim olduğu anlamına gelmektedir. Özellikle 1970'li yıllardan sonra başlayan yeni-neo-post önekli paradigmlar 1980'li yıllardan sonra temel akımı ele geçirerek ve tüm eski ve klasik yaklaşımların tekrar revize ederek yeni bilgi ve ihtiyaçlara ve birbirilerine olan reaksiyonlarına göre dönüşüm göstermişlerdir. Bu dönüşümler, konjoktürel gelişmelerin yanı sıra teknolojik ilerlemelere, toplumsal ve yönetsel ihtiyaçlar ve ortaya çıkan yeni paradigmalara göre klasik yaklaşımların köklerindeki referans değerlerin yeniden yorumlanması ve konumlandırılması şeklinde olabilirken bir de bu yaklaşımlara ve yeniden yorumlamalara reaksiyonlar şeklinde de anlaşılabilir.

Tekno-politik paradigmanın da dayanaklarından birisi olan BT yoğun uygulama ve tekniklerin kamu ve özel alanda yaygınlaşarak giderek sanal alanın toplumsal gerçekliklere hâkim olmaya başlamasının paralelinde yönetsel değişim ve dönüşümleri tetiklediği yeni dönem öncesinde meydana gelen yeni-new-neo-post yaklaşımların paradigma bağlamında irdelenmesi büyük önemi haizdir. Buna göre; özellikle post-fordizm, post-modernizm, neo-liberalizm, post-kalkınmacılık, post-yapısalcılık, yeni-sağ/neo-klasikler ve yeni kurumcu yaklaşımlar paradigma olarak ele alındığında bunları tetikleyen toplumsal, teknolojik ve ekonomik nedenler kadar oluşma süreci ve tetikledikleri yeni paradigmlar da önem arz etmektedir.

Yeni-neo-post önekli paradigmların en temel kesişim noktalarının ne olduğu ortaya konulduğunda bunun teknolojik gelişmelerin sonucu olarak iletişim ve üretim tekniklerinin kültürel ve ekonomik etkileşimi sonucu olup olmadığı anlaşılabilir. Buna küresel düzlemde yoğunlaşan iletişim ve etkileşim ortamında kapitalizmin kendisini yeniden üretmesini tanımlama sürecindeki tartışmalar denilebilir. Post-fordizm açısından yüksek teknolojiye ve stratejik bilgiye dayanan ölçek ekonomilerinin esnek üretim modelleri ve ihtiyaç çeşitlendirmesiyle ulus aşırı mobilize olabilmesi; postmodernizm açısından ortaya çıkan göreceliliğe, kuşkuculuğa ve insan tercihlerinin merkeze alınmasına dayanarak, hegemonik bilgilerin ve büyük anlatıları dışlayarak kesin bilgi kalıplarının sorgulanması; neo-liberalist, yeni-sağ/neo-klasiklerin de piyasanın her zaman tam dengede olamayabileceğinin dengesizlikte de denge olabileceğinin kabulü gibi hususlar bu anlamda kavram ve yaklaşım kargaşalarının, yeni ve karşıt arayışların ve devinimlerin olduğu söylenebilir.

Yeni dönemde post-fordizm, kalkınma politikalarındaki değişime doğrudan etkide bulunarak üretim örgütlenmesinde köklü değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Post-fordizm, kalkınmanın ekseninin ulusal düzlemde yerel/bölgesel düzeye kayması ile birlikte bölgesel kalkınmayı gerçekleştirmenin yolunu, bilimsel ve

teknolojik yeniliklere anında cevap verebilen, bölgeye yatırım çekebilmek için belirli alanlarda uzmanlaşmayı gerektiren ve üretimde büyük yatırım gerektiren kitlesel monopolistik yapı yerine küçük atölyeler ile üretimde ve pazarda meydana gelen dönüşümü yakalayabilecek bölgelerin öne çıktığı bir boyuta taşınmıştır (Yılmaz, 2011: 27).

Kuşkusuz “küreselleşme”, özellikle 1990’lu yıllardan sonra uluslararası politik güçlerin, değişen ekonomik ve ticari ilişkilerin, batı kültürünün hegemonyasının yükselmesinin, toplum, milliyet ve kimlik ile ilgili tüm “yeni” anlayış ve durumları açıklamakta kullanılan en yaygın kullanılan kavram olarak kabul edilmektedir. Birbirinden farklı ve çatışan değer ve anlamlar “küreselleşme”ye atfedilirken onun en büyük karakteristiklerinin ve yayılma şekillerinin özellikle bölgeler ve yerellikler üzerinde daha fazla hissedildiği en az kuşku duyulan hususlardandır. Sermayenin ulus sınırlarının ötesine akışının engellenememesi, bazı yerel ekonomiler için yıkıcı olabilirken bazıları için de güçlendirici olmuştur.

Çoğunlukla Marksist okulun politik ekonomi yaklaşımları ve harcamacı refah devleti kaynaklı olan kalkınma teorisi ve aynı zamanda modernizasyon teorileri, uygulanabilir politika üretmemelerinden ve meta-teorik hatalardan dolayı gerçeklikten uzaklaşmış oldukları da ileri sürülebilmektedir. 1990’ li yıllardan sonra kalkınma teorisini çıkıntılardan kurtarmak için mikro-teori, katılımcı uygulamalı araştırma, postmodernizm, postkalkınmacılık (kalkınma sonrası) teorisi ve postkolonializm (sömürge sonrası) gibi birçok çözüm paketleri sunulmuştur. Post-kalkınma teorisinin fakirliklerini gidermek için de “*Faoucauldian Functionalizm*” denilen yeni işlevsellik yaklaşımı ön plana çıkabilmiştir. Hegemonik hale gelen ve “*kalkınma söylemi*” olarak tanımlanan Faoucault eleştirisine göre, 1980’ li yılların ortalarında Marksist kalkınma teorisinin çıkmazının yakın bir zamanda post-kalkınmacılık ile yeni bir çıkmaza gidildiği iddia edilerek, üçüncü dünya ülkeleri kalkınma teorisyenleri ile düşünürlerinin benzer deterministik tekrarlardan ne öğrenebileceklerinin çetrefilli bir hale gelmesi de sorgulanabilmektedir (Graaff, 2006: 1392).

Düzenleme Okulu temsilcilerinden Jessop ve diğerleri tarafından; kapitalizmin, dört temel sosyo-mekânsal boyut olan; bölge (territory), mekan (place), ölçek (scale) ve ağ (network) üzerinde ayrıcalıklarının nasıl tesis ettiği ile ilgili yapılan analizlerden esinlenen Harrison (2013), İngiltere özelinde önemli bir takım tespitlerde bulunmuştur. AB Komisyonunun “*Bölgelerin Avrupası*” şeklinde ortaya koyduğu stratejinin hem siyasi ve hem de idari gerçek veya potansiyel birimleri barındırmasından dolayı soyut kaldığını ve yeni bölgeciliğin yukarıda bahsedilen dört ana sosyo-mekânsal birimlerle örtüşmediğini ifade etmiştir.

Bu yeni bölgeciliğe karşı pek çok akademisyen muhalefet etmiş ve artık bölgesi dinamik, akışkan, gelişen sosyal ve merkezle irtibatı güçlü yapılara referans verilebilmektedir. Disipliner düzeyde 1980’li yılların sonundaki coğrafyacılar ve sosyolojistler arasında post-pozitivist paradigmaya doğru dönüş, mekânların tanımlanmasının sorgulanmasına ve insan ile mekânla ilgili yorumsayıcı

anlayışlara sürüklemiştir. Daha sonra, rekabet halindeki ekonomik, politik ve sosyal güçlerin yerele yakın ve aynı zamanda uzak olan etkileşimleriyle “*mekânın küresel anlamı*” ortaya konulmuştur. Bunun akabinde de bölgelerin merkezi ulus devletlerden sonra tarihsel düzlemdeki oluşumları, kültürel çatışmaları ve politik altyapıları sorgulanarak küreselleşen koşullar altında sermayenin mobilizasyonu ve yeniden ölçeklendirmesiyle bölgelerin nasıl sosyal ve maddi anlamda yeniden yapılandırıldığı açıklanmaya çalışılmıştır (Harrison, 2013: 59).

2. Metodoloji

İktisat, kamu yönetimi ve işletmecilik disiplinlerinin kesişim alanında kalan bu çalışmamızda, yeni-neo-post öneki teori ve yaklaşımlardan birkaçı hakkında araştırma konusu kapsamında kısaca bahsedilmektedir. Kalkınma teorileriyle ilişkili bir şekilde özellikle post-bürokrasi ile post-kalkınmacı söylemler üzerinde bazı teorik ve kavramsal analizler de yapılacaktır. Bu bağlamda betimleyici, ilişki arayıcı ve çözümleyici bir metodoloji benimsenmiştir.

Çalışmada ayrıca paradigmanın bilimsel kriz durumunda olup olmadığına dair tespit ve projeksiyon da yapılmaya çalışılmaktadır. Araştırmamızın iddiası yeni bölgesel kalkınmacılık paradigmasının krizde olduğudur. Bu çerçevede araştırma sorularımız aşağıdaki şekilde belirlenmiştir:

1. Yeni paradigmalar bölgesel kalkınmacılığı etkilemiş midir?
2. Yeni bölgeselleşme ve yeni kalkınmacılık yaklaşımının Türkiye’deki uygulaması var mıdır?
3. Kuhn’un paradigma teorisi kapsamında bölgesel kalkınmacılık krizi var mıdır?
4. Devlet Denetleme Kurulu (DDK) sorunlarını çözmeye yönelik Kalkınma Bakanlığı (KB) eylem raporlarındaki tedbirler yeterli midir?
5. Yeni bölgeselcilik ile ilgili anlayış krizi ile kalkınma ajansları (KA) sorunlarını çözmek için neler yapılabilir?

3. Araştırma Problemi

Türkiye’de 2006 yılından itibaren kurumaya başlanan, 2010 yılında 26 adet olarak kuruluşlarını tamamlayan ve halen KB tarafından çıkarılan mevzuat güncellemeleriyle bölgesel düzeyde kuruluş amaçları doğrultusunda faaliyetlerine devam etmesi beklenen KA, zamanla sadece hibe veren kuruluşlar kategorisinde zikredildiği, projelerinin küçük çapta kapasite artışlarına yol açmakla birlikte haksız rekabete yol açtığı, bölgesel potansiyelleri ortaya çıkarmada başarılı olmadığı, yerel dinamikleri işbirliği ve ortaklık kültürü ile harekete geçirme istidadını yitirdiği, yönetim ve kalkınma kurullarının beklenen işlevselliği ortaya koyamadığı, personelin motivasyonunun düşük olduğu, giderek daha bürokratik kurumlar hale geldikleri ve İngiltere’de olduğu gibi aslında kapatılmaları gerektiği gibi pek çok olumsuz söylemin de medyada ve bazı yayınlarda gündeme

getirildiği görülmüştür. KA sorunlarıyla ilgili pek çok araştırma yapılmış ve ciddi tespitlere yer verilmiştir (Karasu, 2009), (Tiftikçigil, 2010), (Yavuz, 2007) (Yılmaz, 2011), (Yılmaz, 2003), (Öztürk, 2009). Örneğin; yapılan bir çalışmada ajansların adeta “ölü doğdukları” (Yılmaz, 2011: 154) ve dolayısıyla KA’ ın beklenen etkinliğe kavuşması için KA üzerindeki merkezi vesayeti ortadan kaldırmak ve yeni kamu yönetimi anlayışına uygun olarak söz konusu kuruluşlara yetki ikamesini yaparak kurumları olabildiğince idari ve mali açıdan özerk bir yapıya kavuşturmak gerektiği de önerilebilmiştir. Akademik araştırmalara aşağıda yeri geldiğinde yer verilerek gerekli değerlendirmeler yapılacaktır.

Küresel eğilimler ve AB müktesebatının gerekleri ışığında, Türkiye açısından geleneksel plancılıktan vazgeçilerek yerel sivil, özel, akademi ve kamu sektörünün ortak yönetişimine dayanan bölgesel kaynakların potansiyel ve dinamiklere göre belirlenecek önceliklere tahsisini esas alan yeni plancılık kültürü kalkınma ajansları (KA) ile bölgesel kalkınmacılığa yansıtılmıştır. “Yönetişim” paradigması üzerine kurgulanan KA, AB ilerleme raporlarındaki tespit ve önerilere uygun bir şekilde 5449 sayılı Kuruluş Kanunu ile ortaya çıkmış olmakla birlikte pek çok gelişmiş ülkede yaygın olarak kullanılan bölgesel gelişme ve sosyal-ekonomik dinamiklerin verimli bir şekilde harekete geçirilmesine olanak tanımayı amaç edinen küçük ölçekli kamu kurumları olup, yönetim mekanizması üzerinde kurgulanmış olmaları ve çoğu noktada özel hukuka tabi olmalarından dolayı klasik Türk amme idaresi geleneğinden ayrılmaktadırlar.

KA’nın varlık nedeninin sorgulanması ve KA ile ilgili zayıflıkların ve problemlerin varlığı ile ilgili olarak siyasi, bürokratik, akademik ve iş dünyasından olumsuz söylem ve değerlendirmelerin artması üzerine Cumhurbaşkanlığı Makamınca 2012 yılı sonunda görevlendirilmiş olan DDK bir yılı aşkın sürede üç vergi müfettişi ve bir Kalkınma Bankası uzmanından oluşturduğu araştırma ve inceleme ihtisas heyeti marifetiyle yaptırdığı kapsamlı çalışmalar, araştırmalar, analizler ve değerlendirmeler sonucunda 2014 yılında çıkarılan Araştırma ve İnceleme Raporunda, 43 maddede tespit edilen temel sorunlara parmak basılarak bunların giderilmesi için bazı önerilerde bulunulmuştur (Aykın, ve diğ., 2014). Bu öneriler doğrultusunda Kalkınma Bakanlığı (KB) tarafından eylem planı hazırlanmış (KB-BGYUGM, 2014) olmakla birlikte anılan 43 sorunun kökünde yönetişim kurgusunun yanlış yapıldığı varsayımıyla COBIT-5 yönetişim çerçevesinin KA için yeniden kurgulanmayı sağlayacak şekilde uygulanabileceği ve temel sorunlarına çözüm olabileceği hususu doktora düzeyinde çalışmalara konu edilmiştir (Efe, 2015)

Bu çalışmamızda DDK tarafından tespit edilen 43 sorundan ikisinin araştırma problemimizle doğrudan ilişkili olabileceği değerlendirilmiştir. Anılan raporda kapsamlı bir şekilde incelemeye alınan sorunlardan anlaşıldığı kadarıyla, bölgesel kalkınmacılık sistemi ve onun uygulama birimi olan KA politika ve uygulamalarında krize girmiştir. Bu durumun kavramsal ve kuramsal düzlemde incelenmesi gerekmektedir.

Aşağıda verilen iki adet sorun tespiti ve yapılan öneri üzerinde bir iç kontrol standardı olan COSO ve bir yönetim standardı olan COBIT-5 ile kök neden analizi de yapılabilmektedir:

3.1. Bölgeleendirme Sisteminin Doğru Yapılmamış Olması

Türk idari gelenekleri, kültürel, coğrafik ve sosyolojik ilişkiler gibi temel uygun kriterlere göre oluşturulmamış, fonksiyonel olmayan bölge bölümlenmesi, bölgesel gelişme politikalarının ulusal bazda belirlenmesini engelleyebileceği gibi aynı bölgede yer alan ve birbirinden farklı özelliklere sahip illerin bir arada olması nedeniyle yerel ölçekte alınacak tedbirlerin de uygulanmasını güçleştirebilecek bir unsurdur.

Tablo 1: Bölgeleendirme Sistemi Sorununun değerlendirilmesi

DDK Önerisi	COSO Değerlendirmesi
Geçen 12 yıllık süre zarfında, nüfus, ekonomik yapı, ulaşım altyapısı gibi pek çok alanda yaşanan gelişmeler dikkate alınarak mevcut 26 Düzey 2 bölgesinin sınırlarının, bölge içerisinde yer alacak illerin fonksiyonel, coğrafi, ekonomik ve sosyal açıdan uyumu gözden geçirilmesi gerektiği	COSO iç kontrol sistemi Kontrol bileşenlerinden kontrol ortamı alanına girmektedir. Çünkü doğru bir şekilde bölgeleendirme yapılması kontrol ortamını güçlendiren unsurlar kapsamındadır. Ancak bölgesel kalkınma açısından zafiyetlere yol açacağı ispatlanabilirse bölgesel gelişme ulusal stratejisi (BGUS) ile ilgili olarak KB açısından iç kontrol zafiyeti oluşturabilir.
	COBIT-5 değerlendirilmesi COBIT-5 Birinci ilke olan “paydaş ihtiyaçlarının karşılanması” ve üçüncü gerçekleştirici olan “kurumsal yapılanmalar”a uygun olmadığından bir sorundur. Hangi bölgelere hitap edileceğinin belirlenmesi yönetim süreçleriyle de ilişkilidir. Hangi ilin hangi illerle bölge oluşturması gerektiği de gene bölgedeki paydaşların tercihlerine bırakılmalıdır. Yoksa zoraki birliktelik öngörülmesi yönetim arzusu meydana getirir. NUTS-II istatistiki sınıflandırmaya göre KA bölgeleendirmesi doğru olmayabilir. Bu konudaki karar KK tarafından verilmelidir. Başka bölgeyle birleşilmesi veya ayrılmasına müsaade verilebilmelidir. Bu da Kanun değişikliklerini gerektirir.
KB Eylem Planı	KA Eylem Planı
<ol style="list-style-type: none"> Düzey 2 Bölge sınırları gözden geçirilecektir. Buna temel oluşturmak üzere “Türkiye’de Yerleşme Merkezlerinin Kademelenmesi” çalışması güncellenecektir. Kanun ve yönetmeliklerdeki hükümler gözden geçirilerek gerek süre gerekse şartlar bakımından esneklik artırılabilecektir. Ajansların diğer kurum ve kuruluşlarla kuracağı ortaklıkları kolaylaştırıcı yasal zemin çalışmaları yapılacaktır. 	Yok.

Kaynak: DDK raporu ve Kalkınma Bakanlığı Eylem Planından yararlanılan araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 1’den anlaşılacağı üzere, Türkiye’de yeni bölgesel kalkınmacılığın Avrupa Birliği yeni bölgelendirme sistemi olan Düzey-2 (NUTS-II) sınıflandırmasına göre yapılmış olması bölgelendirmelerin suni yapılması, bölgelerdeki aktörlerin birbirilerini paydaş olarak görememeleri ve bölgesel kalkınma kurulları ile kalkınma ajansları (KA) yönetim kurullarının etkin çalışmadığı gibi sorunların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Özellikle birden fazla valinin yönetim kurulu (YK) üyesi olarak bulunduğu ve aralarında hemşericilik kültürü ve temsil kabiliyetine uygun olmayan YK yapılandırılmasının arka planındaki Düzey-2 bölgelendirme rejimi yerelde kabul görememektedir.

3.2.Kalkınma Kurullarının Etkisizliği ve Yetersizliği

DDK tarafından görüşüne başvurulmuş il valileri, 26 KA için ayrı ayrı kalkınma kurulları tarafından bölge düzeyinde seçimle iş başına gelmiş olan KK başkanları ve KA çalışanlarındaki hâkim ve ağırlıklı görüşün de kalkınma kurullarının etkin bir şekilde işlemediği yönünde olduğu anlaşılmıştır. Kalkınma kurullarına üye seçiminde bazı ajanslarda gönüllülüğü esas almaya yönelik son dönemdeki düzenleme ve uygulamalar olumlu karşılanmakla birlikte, kalkınma kurullarının yeterince işlememesinin arkasında yatan nedenlerin, özellikle de kalkınma kurullarının etkisiz ve yetkisiz yapılar olduğu yönündeki yaygın kanının sorgulanması gerekmektedir.

Tablo 2’den anlaşılacağı üzere, KA sisteminde yerel düzeyde danışma, yönetim ve iş birliği kültürü ayaklarının en önemli ögesi olan KK’nun bu denli önemsizleşmesi ciddi bir soruna işaret etmektedir.

Tablo 1 ve 2 de yapılan analizlerden de anlaşılacağı üzere, kalkınmacılık alanındaki tartışmalar ve yeni bölgesel kalkınmacılık yaklaşımlarındaki yeni gelişmelerin bir paradigma krizi sonu olup olmadığı ve bilimsel kriz durumunun oluşup oluşmadığı bu çalışmada araştırma problemi olarak alınmaktadır. Buna göre geleneksel kalkınmacılık ile postmodern kalkınma söylemi yaklaşımı ve gelişmekte olan ülkelerle gelişmiş ülkelerin politika ve uygulamalarındaki farklılıkların paradigma sorunu çerçevesinde ele alınması gerektiği düşünülmektedir.

Paradigma krizinin ne olduğunun iyi anlaşılması için paradigma teorisi ve Kuhn tarafından yapılan teorik analizlerden bahsedilmesi gerekir. Paradigma teorisi ve bilimsel krizler teorisi ile meşhur olan “*The Structure of Scientific Revolution*” isimli çalışma (Kuhn, 1962) ile tartışma alanına giren paradigma kavramı oldukça esnek bir çerçevede kullanılmıştır. Kuhn, bilim dünyası tarafından kabullenilen inançlar ve kanaatler bütününe veya sorunların inceleme metodolojisi hususunda üzerinde hemfikir olunan gelenek ve tanımlamalara “paradigma” adını vermiştir. Kuhn’a göre bilimsel sorgulamanın temeli olarak bir konu hakkında bilim adamlarınca ortaya konulan modelin içinde paradigma kavramı yatmaktadır. Kuhn’un çalışmasında bugün pozitif ve normatif alanlardaki teori ile model

arasındaki ilişki ve bilimsel krizlerden çıkış döngüsü de, paradigma kavramı üzerinden açık bir şekilde ortaya konulmaktadır.

Tablo 2: Kalkınma Kurullarının Etkisizliği ve Yetersizliği Sorununun Değerlendirmesi

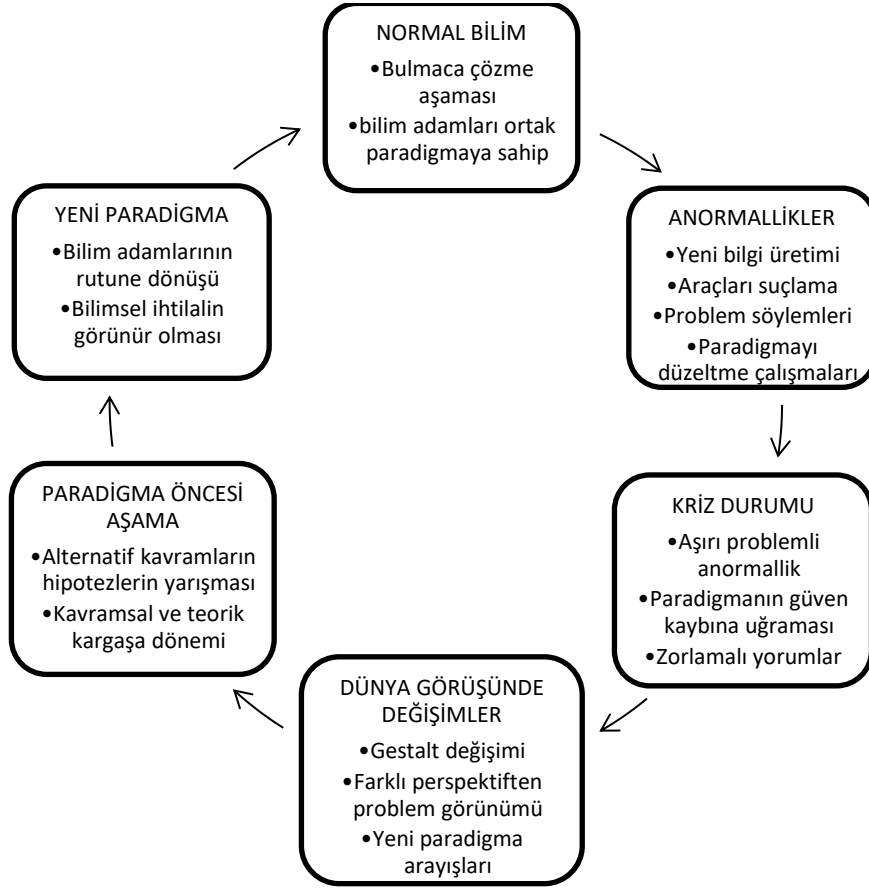
DDK Önerisi	COSO Değerlendirmesi
Kalkınma kurullarının; yapısı, işleyişi, yönetim kurulu ile ilişkileri, görev ve yetkileri ile kurulların ajansı yönlendirme fonksiyonunu yerine getirmesine yönelik somut araçların net bir şekilde ortaya konulması.	COSO iç kontrol sistemi Kontrol bileşenlerinden kontrol ortamı ve bilgi ve iletişim alanına girmektedir. KK' nın etkinliği ve bağımsızlığı için kurgusunun ve olanaklarının buna göre yapılması gerekir. Bu nedenle de hem kontrol ortamı açısından hem de etkin bir bilgi iletişim kanalı ve süreci açısından sorundur.
	COBIT-5 değerlendirme COBIT-5 Yönetişim süreçleriyle ilişkili bir sorundur. COBIT-5 üçüncü gerçekleştiricisi olan kurumsal yapılanmalar açısından da sorun teşkil eder. Yapılanmanın paydaş ihtiyaçlarını kurumsal hedeflere dönüştürecek şekilde yapılması gerekir. Ayrıca yedinci gerçekleştirici olan insan, yetenekler ve yeterlilikler kapsamında da sorun teşkil etmektedir. KK üyelerinin gerekli yetenek ve yeterliliğe sahip olması sağlanmalıdır. Mevzuatta sadece KK'nın yılda en az iki defa toplanması zorunlu kılınmışken neden ve nasıl toplanması ve toplantı öncesi hazırlıkları ile KK üyelerinin toplantıya katılmasını sağlayacak mali haklar gibi motivasyonların olmaması sorunun gerçek boyutlarını oluşturmaktadır.
KB Eylem Planı	KA Eylem Planı
5449 sayılı Kanunda yapılacak değişiklik ile kalkınma kurullarının yönetim kurullarındaki temsili arttırılacaktır. Kalkınma kurullarının ajans çalışma programlarının belirlenmesi ve faaliyetlerinin izlenmesi konularındaki görevleri genişletilecektir. Bu kapsamda yönetim kurulunun bazı kararları için kalkınma kurullarının uygun görüşüne ya da görüşüne başvurulması düzenlemesi Kanunla yapılacaktır.	Yok

Kaynak: DDK raporu ve Kalkınma Bakanlığı Eylem Planından yararlanılan araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Bölgesel kalkınmacılık açısından bakıldığında, verilen mali destek hibelerinin özel sektörün daha da güçlenmesi, piyasa aktörlerinin rekabetçilik ve yenilikçilik kabiliyetlerini güçlendirmeye yaraması nedeniyle bölgesel gelişme kapsamında yapılan uygulamaların piyasa merkezci olan neoliberal ve yeni kamu yönetimi anlayışını yansıttığı söylenebilir. Ancak aynı zamanda kamu kaynaklarının piyasaya aktarılarak toplam talep oluşturulması noktasında genişletici maliye politikası uygulamaları kapsamında da değerlendirilebildiği için keynezyen uygulamalarla da örtüşebilmektedir. Bu nedenle de yeni-neo-post dayanaklı uygulamaların çakışmasından dolayı yeni bölgeselcilik ve yeni bölgesel kalkınmacılığın paradigma krizini yaşadığı ve yeni bir dönüşümü gösterebildiği görülmektedir.

Şekil 1'den de anlaşılacağı üzere, model ve teori kavramlarının tanımları, paradigmanın tanımlanmasında ve yorumlanmasında mevcuttur. Kuhn'a göre; paradigma, bir bilimsel alanda üzerinde çalışılan problemlerin toplamı, kabullenilen teori ve modeller, uygulanan nicel, nitel ve deneysel yöntemler ile elde edilen sonuçların değerlendirilmesinde kullanılan sonuçlardan oluşmaktadır.

Şekil 1: Bilimsel Krizden Çıkış ve Yeni Paradigma Oluşumu Döngüsü

Kaynak: (Kuhn, 1962: 10-46)'dan esinlenen araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Bilindiği gibi ulusal kalkınmacılık 1929 büyük buhrandan sonra ortaya çıkan ve devlet harcamalarıyla toplam talep açığı sorununa çözüm sağlayan Keynezyen iktisat uygulamaları 2. Dünya savaşından sonra başlatılan yeniden inşa programları ve 1950'li yıllarda etkili olan Marshall yardımı gibi uluslararası programlarla birlikte refah devleti politikalarıyla giderek yapılandırılmıştır. Ancak 1960'lı yıllardan sonra başlayan yeni-neo-post öneki paradigmlar 1980'li yıllardan sonra temel akımı ele geçirmiş ve tüm eski ve klasik yaklaşımların tekrar revize edilerek bu öneklere bürünmesine yol açmıştır. Post-fordizm, post-modernizm, neo-liberalizm, yeni-sağ/neo-klasikler, post yapısalcılık ve yeni kurumcu iktisat şeklindeki yeni dönüşüm aşaması, aynı zamanda Keynezyen

iktisadın yerine neklasik ve neoliberal ekonominin giderek ana akımı teşkil ettiği ve halen de saltanatını sürdüren bir dönemi ifade etmektedir. Araştırmamızda yukarıda belirtilen somut problemlere çözüm arayışı olarak, kalkınmacılık kapsamında olan yeni teori ve yaklaşımlardan kısaca bahsedilerek kalkınma teorileriyle ilişkili bir şekilde bazı teorik ve kavramsal analizler de yapılacaktır. Bu kapsamda yeni bölgeselciliğe geçiş süreci ile henüz tam realize olmamış olan yeni merkezîyetçilik eğilimi ve Türkiye’deki uygulaması üzerinde analiz ve değerlendirmeler de yapılacaktır.

4. Yeni Kurumcu İktisat

Yeni kamu yönetimi yaklaşımı, karar alma mekanizmalarında ekonomik kriterlerin yanısıra kamunun yanında diğer aktörlerinde yer alması gerektiği düşüncesinden hareketle bugün egemen olan yeni bölgesel kalkınma yaklaşımına ve onun yönetişime uygun olarak tasarlanmış karar alma mekanizmalarının teorik çerçevesine katkıda bulunmuştur (Yılmaz, 2011: 35). Yeni kurumsal uygulamalarla piyasanın taleplerine cevap verilmesi ve ulusal hedefler doğrultusunda kurumların kullanılması fikrinsel olarak kurumcu iktisat kuramından kaynaklanmaktadır.

“Kurumların kalkınmadaki önemini vurgulayan ve etkinlik kriterini ön plana çıkaran bir anlayışın hâkim kılınmasına hizmet eden temel referanslardan birisi” olarak (Yavuz, 2007: 40) tanımlanabilen yeni kurumcu iktisat yaklaşımının da bu paradigma geriliminde dikkate alınmasında yarar görülmektedir. Özellikle neoliberal söylemin hâkim olduğu dönemde keynezyen ve refah ekonomisi uygulamalarıyla da paslaşabilen KA ile ilgili kalkınma politikasının biçimlendirdiği yeni kurumsallaşmaların dikkate alınması gerekmektedir. Çünkü KA, kamu kaynağının bir şekilde piyasa ajanlarına transfer edilmesini ve bir yönden harcamacı bir maliye politikasını gerektirmekte, bazen de yapılan harcamalar ve verilen destekler piyasadaki rekabeti olumsuz yönde etkileyebilmekte ve piyasa dinamiklerinin bozulmasına da neden olabilmektedir.

Yönetişim paradigmasının, Dünya Bankası (DB) tarafından öncüllendiği yeni dönemde DB’nin kuramsal referans noktasında kayma yaşandığı Bayramoğlu (2004) tarafından ifade edilmektedir. Buna göre; neoklasik iktisat öğretisinin “negatif devlet” yaklaşımı terk edilerek, kurumcu iktisadın “güçlü devlet” yaklaşımının benimsendiği söylenmektedir. Kurumcu iktisat yaklaşımına göre, devlet tarafından özel sektörün ve piyasanın gelişmesi için gerekli kapasitenin oluşturulması ile farklı düzeylerdeki siyasal ve toplumsal örgütler arasında eşgüdüm sağlanmalıdır. İşte KA misyon ve vizyonu da aslında bu gerekçeye dayanmaktadır.

Yeni kurumcu iktisat yaklaşımının yanı sıra, “yeni yapısalcı kurumculuk”tan da bahsedilebilmektedir. Yeni kurumculuk, artık çok yeni değil ancak sürekli gelişen bir yapıya sahip bir yaklaşım haline gelmiştir. Rasyonel beklentiler, sosyolojik ve tarihsel kurumsalcılar yakın zamanlarda artık daha “yeni” bir kavramsal, idealist

ve yapısalcı bir kurumsalcılığa katılmışlardır. Bu “*tarihsellik sonrası kurumsalcı*” yaklaşımlar, eskilerin düşünce ve fikirlerin etkililiği üzerindeki odaklanmasını bünyelerinde barındırmaktadırlar. Onların en önemli teorik gelişimi, kurumların yapılandırıcılığı üzerindeki verilen önemden kaynaklanmaktadır (Moon, 2013).

Yeni kurumcu iktisatın yanı sıra, piyasaların aynı zamanda politik kurumlar olduğunu ve dolayısıyla bireylerin tercihlerinde tamamen rasyonel olamayacağını varsayan “*Kurumcu Politik Ekonomi*” (Institutionalist Political Economy) ve Marksist politik ekonominin neo-liberal ve yeni kurucu iktisat argümanlarına karşı yeni yorumuyla hegemonya kuramıyla birlikte karıştırılarak oluşturulan Yeni Politik Ekonomiden (NPE) de bahsedilebilmektedir (Chang, 2002). Buna göre; yeni kurumcu ekonomi, neoliberal varsayımlardan olan insanların bencil ve çıkarıcı tercihlerinin her alanda aşkın olduğu reddedilerek bu tercihlerin farklılaşabileceği özellikle bireysel davranışların kurumsal yapılanmalar, teşvik mekanizmaları, ideolojilerle farklı alanlara ve farklı şekillere sokulabileceği iddia edilmektedir.

KA, bölgesel bir aktör olarak girişimci ve yatırımcılar, proje potansiyel yararlanıcıları, kamu kurumları, sivil toplum ve üniversiteler tarafından yapılan tercihler göre belirlenmesi gereken bölge kalkınma planları (BKP) ve yenilikçi stratejiler çerçevesinde yönlendirmek durumunda olmasından dolayı Yeni Kurumcu Politik Ekonominin bu anlamdaki analizleri dikkate değerdir. Buna göre; kurumlar, özellikle üç noktada tercihleri ve bireyleri etkileyebilmektedirler (Chang, 2002: 556). Bu üç alan KA açısından aşağıdaki şekilde değerlendirilebilir:

- *Kurumlar, bireylerin kendi çıkarları ile ilgili algularını etkiler:* KA tarafından hazırlanan bölge kalkınma planı (BKP) ve program rehberlerine konulan öncelikler ve hedefler uygulanacak projeler alanlarına yönlendirici bir etkide bulunmaktadır.
- *Kurumlar, ne tür konuların veya alanların politikanın hedef eylemleri arasında olduğuna dair bireylerin görüşlerini etkiler:* Kalkınma Bakanlığı (KB) tarafından hazırlanan beş yıllık kalkınma planı (BYKP) ve bölgesel gelişme ulusal stratejisi (BGUS), ulusal ölçekteki öncelikleri, mega projeleri, özel nitelikli programları ve hedefleri politika düzeyinde belirlediğinden genel temayül de bu yönleri kaymaktadır.
- *Kurumlar, bireylerin bazı politik eylem türlerinin meşruiyetini nasıl algıladıklarını etkiler:* Ulusal ve bölgesel düzeydeki politika, program ve proje belgeleri ve bu kapsamda verilen eğitimler yapılan uygulamaların meşruluğunu kamu yararı ve milli menfaatler çerçevesinde meşru kılmaya çalışır.

5. Neoklasik İktisadi Akım

1960’lı yıllardan sonra Keynezyen iktisadın ve büyüme modelinin başarılı olmadığını iddia eden Neoklasikler ise, Keynezyen iktisatçıların ekonominin arz yönünü ihmal ederek sadece talep üzerinde odaklanmalarını eleştirerek, özellikle

doğal piyasa düzeninin korunmaya çalışılması ve rekabetçiliğin ve faktör serbestiyetinin önündeki engellerin kaldırılarak tekelleşme ile mücadele noktasındaki kamu politikalarını uygun görürlerken zayıfların korunması gibi desteklerin piyasada haksız rekabete yol açtığı ve piyasanın dinamiklerini bozarak gelişmeyi olumsuz etkilediğini savunmaktadırlar. Onlara göre kalkınma, minimal hakem devlet ile piyasa dinamiklerinin işletilmesi yoluyla erişilebilir bir şeydir. (Todaro ve Smith, 2006)

Neoklasikler, az gelişmiş bölgelerin ucuz iş gücü sunmalarından dolayı zamanla üretimlerin buralara kayacağından ve dolayısıyla otomatik olarak dengenin tekrar sağlanabileceğini iddia etmişlerdir. Bu tartışmalar gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde akademik ve politik evrende tartışılmıştır. Gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkeler geleneksel ekonomi uygulamalarını yaparlarken gelişmiş batı ülkelerinin yeni ekonomi uygulamalarına sahip olduğu iddia edilmektedir.

Aslında neoklasiklerle başlayan yeni-sağ ve neo-liberal akımlar kalkınma ajansları gibi yapılarla piyasaya bir nevi maliye politikası şeklindeki mali destek programlarıyla zayıflara destek sağlanmasını uygun görmezler. Bunlar, başarısızlara ve güçsüzlere verilen desteklerin başarılı ve güçlülere haksızlık oluşturduğunu ve toplumsal dinamikleri olumsuz etkileyen haksız kazanç sağlama ve bedavacılık (free-riders) gibi eğilimlerin güçlenmesine neden olabileceğinden dolayı kabul görmezler. Ancak piyasa aksaklıklarını giderecek şekilde hukuki ve düzenleme alt yapısıyla ekosistemin güçlendirilmesi, bilgi alt yapısının ve iletişimin sağlanmasına olanak sağlayacak kurumsal yapı ve politikaları uygun karşılamaktadırlar.

İkinci dünya savaşından sonra gündeme gelen Marshall Planı ile özellikle doğrusal büyümenin endüstrileşme ile sağlanabileceği savunulurdu. Gelişmiş ülkelerin tarihi endüstrileşme ile başladığından bu süreç modern devleti doğurduğundan dolayı, sürdürülebilir büyüme ve kalkınma, özellikle gelişmemiş ülkeler için aynı zamanda bir modernleşme sürecinin parçası ve hatta kendisi olup “modernleşme teorisi” olarak da ileri sürülmüştür. Kalkınma teorisine göre gelişmemiş, gelişmekte olan ve gelişmiş sınıflandırmaları; düşük gelir, orta gelir ve yüksek gelir gruplarına göre yapıldığından dolayı ekonomik büyüme ile kalkınma veya diğer ifadeyle gelişme, ekonomik büyüme ile çok yakından ilişkili olarak kabul edilmiştir (Kuhn, 2005).

Şekil 2’den de anlaşılacağı üzere, ekonomik büyüme ile ilgili olarak en çok bilinen teori olan doğrusal büyüme teorisine göre toplumların beş temel aşaması olan “geleneksel toplum”, “kalkış öncesi”, “kalkışta”, “olgunlaşan” ve “yüksek kitlesel tüketim” dönemlerinin her toplum tarafından kat edilmesi gereken temel evreler olarak kabul edilmektedir. Doğrusal büyüme teorisi, en basit şeklini de meşhur Harrod-Domar Modelinin “*sermaye yatırımlarının arttırılmasının sürekli daha büyük bir büyümeye götüreceği*” iddiasında bulmaktadır. (Seligson ve Passet-Smith, 2003) Bu nedenle de “*capital accumulation*” denilen sermaye birikimi

olgusu neredeyse tüm ulusların kalkınma politikalarının hedefi haline gelebilmiştir.

Şekil 2: Lineer Ekonomik Büyüme Evreleri

Kaynak: (Seligson ve Passe-Smith, 2003:173-176)' den uyarlanmıştır.

Yukarıda ifade edildiği gibi, ekonomik kalkış aşamasına geçmiş ve olgunlaşan aşamalar yüksek kitlesel tüketim aşamasına geçiş için hayati öneme sahiptir. Yani refahın toplumun her katmanı arasında paylaşılabilmesi için öncelikle kurumsal ve çevresel alt yapı yanında beşeri ve maddi sermaye gelişimi ile toplumsal olarak olgunlaşmak gerekir. Bunun sağlamanın bu zamandaki argümanı da merkezden değil bölgeden ve yerelden gelişim sağlamaktır. Bu amaçla da kaynakların potansiyellere ve dinamiklere göre tahsis edilmesine olanak sağlayacak etkin ve katılımcı bir bölge planlama sistemi gereklidir.

Türkiye'de hemen her bölgede özellikle de metropollerde arazi rantında ve inşaat sektörünün şişirilmesinden bahsedilmekte ve çoğunlukla da eleştirilmektedir. Hâlbuki inşaat ve arsa reel sektörün dinamizmini temsil etmektedir. Arazi rantı da yapılan projelerin önemine ve inşaatlardan dolayı artan rasyonel beklentilere göre ekonomik değerlerin değişimi anlamına gelmektedir. Arazi, salt anlamda bir değer ifade etmezken üzerinde ve civarında yapılan proje ve inşaatlarla gelişen alt yapı ve pozitif ekonomik değerlerden dolayı değerlendirilebilmektedir. Bayındırlık, imar ve iskân işleri bir nevi alt yapı ve ekosistem inşasını göstermektedir. Bu alanda eksiklik olması talebin artmasıyla arazi ve inşaat ile birlikte değer üretildiğini göstermektedir. Kalkınmış toplumlar ve kütleli refah aşamasına geçmiş ülkeler de zamanında alt yapılarını tamamlamış olduklarından dolayı güçlü bir alt yapıya kavuşabilmişlerdir. Dolayısıyla geleneksel ekonomi ile yeni ekonominin alt yapı ve diğer çevresel ve hinterland elementlerine göre farklılıklarının da bilinmesi gerekir.

Tablo 1: Geleneksel ve Yeni Ekonomilerde Temel Konulardaki Ayırım

Konular	Geleneksel Ekonomi	Yeni Ekonomi
Temel Altyapı	Enerji kaynakları, su, yol, hava alanı vs.	Telekomünikasyon, çok türlü, karma platformlar (multi-modal platforms)
Yerel Altyapı	Endüstri parkları Kuluçka alanları Bilim parkları	Lojistik alanları İnternet alanları Sanal ağlar
İnsan Kaynakları	Eğitim ve öğrenim Vasıfsız ve engelli insanların topluma entegrasyonu Mesleki yeniden eğitim	Bilgi Hayat boyu öğrenim İşletme ihtiyaçlarını öngörme
İşletme Teşvik Sistemi	Subvansiyon, vergi indirimleri Kişiyeye ya da işletmeye özel destek (customised support), Danışma merkezleri	Finansal mühendislik Kollektif destek Kılavuzluk/Eğitim
Bölgesel Yatırımların Teşviki	İş yaratımı Mobil yatırım araştırması Rekabetçi üstünlükler	Girişimcilik Bölgesel öneriler Kümeler ve işletmeler arasında kooperasyon
Yerel Yönetimlerin Rollerini	İşletme desteği Yerel kaynakların dağılımı Kamu hizmetleri Değerlendirme Öncelikler Geri dönüşüm	Katılım, yönetim, bölgesel potansiyelin ortaya çıkarılmasına yönelik çalışmalar Teknoloji takibi, ekonomik bilgi Sürdürülebilir kalkınma Kamu sektörü ve özel sektör ortaklığı Benchmarking Kamu harcamalarının kar/zarar rasyoları Birleştirilmiş stratejiler Yenilik

Kaynak: Saublen'den aktaran (Tiftikçigil, 2010: 123)' den alınmıştır.

Tablo 4'te geleneksel ekonomi ile kitlesel tüketim aşamasına geçmiş olan toplumların karakteristiği haline gelmiş olan yeni ekonomi özellikleri, temel alt yapı, yerel alt yapı, insan kaynakları ve teşvik sistemleri konularına göre nasıl ayrıştıkları görülmektedir. Türkiye olarak daha çok geleneksel ekonomi niteliklerine sahip olmamıza rağmen yeni ekonomiye geçiş sürecini yaşadığımız söylenebilir.

6.Yeni Bölgeselleşme ve Bölgesel Plancılık

Ekonomik büyüme ve kalkınmanın çevresel ve bölgesel etkileri ve farklı boyutları, ülkelerin karşılıklı olarak bağımlılıkları, göç, yüksek mobilite ve teknolojik ulaşım ve iletişim araçlarının gelişmesi ile birlikte gündeme gelen küreselleşme olgusu, çok parametrelili olan ulusal ve bölgesel kalkınmanın en temel elementi haline gelerek kapalı dönem ekonomilerinde kolay olan merkezi ekonomik plancılığının giderek önemini yitirmesine yol açmıştır.

Eğer bölgeler ve yerel kurum ve kuruluşlar, ekonomik olarak rekabet edebilir bir durumda olmak durumunda iseler, ancak o zaman küresel bir ortamda

çalışabilirler. Küreselleşme, ekonomik ortamda öyle bir ihtilal çıkarmaktadır ki; bölgesel ve mekânsal tabanlı kalkınmanın yenilikçi stratejilerinin, ekonomik rekabetçilik ve onun getirdiği refahın sürdürülmesinde artan bir oranda hayati önemi haiz hale gelmektedir. Bu nedenden dolayı, yeni bölgecilik yaklaşımının bir gereği olarak, şehirler ve bölgesel kurumlar ile kümelenmiş firmaların bilgi ve teknolojiyi paylaşmaları gerekir. Bu amaçla, belirlenecek politikalar, yerel düzeyde açık ortaklıklar kurmayı desteklemeli, düzenlemeler de finansman imkânlarını sağlama ve vergisel konularda kolaylaştırıcı olmalıdır. STK, üniversite ve kurumlar bölgesel düzeyde düşünmeyi kolaylaştıran tarafsız aktörler olmalıdırlar. Ve bunların hepsi de küresel ortamda katma değer üreten ortaklıklar kurulması üzerinde odaklanmalıdır (Felbinger ve Robey, 2001: 77)

Krizlere eğilimli eşitsiz bir kalkınma sistemi olarak kapitalizmin doğası gereği meydana gelen ekonomik krizlerin, dominant kalkınma teorilerini türdeş derin teorik krizlere soktuğu, yeni bölgeselcilik akımının sorunlu olduğu ve bu nedenle de pek çok politik ve entelektüel nedenlerden dolayı moda olmayan daha önceki teorik yaklaşımlara müracaat ederek çözüm yolu aramak gerektiği savunulabilmektedir (Hadjimichalis ve Hudson, 2014: 215-216).

Dolayısıyla, yeni bölgeselleşme ve yeni plancılık akımları ile ilgili pek çok tartışma hem politik sahada ve hem de akademik alanda devam etmektedir. Küreselleşme sürecinde kültürel, sosyal ve ekonomik etkileşimle birlikte ulus devletlerin sınırlarının zayıflaması veya birbirilerine bağımlı hale gelmelerinden dolayı ve açık devletleri etkileyen hesap edilemeyen ve kontrolsüz değişkenlerin kontrol altına alınamamasından dolayı merkezi plancılık yerine bölgesel plancılık ve yeni bölgecilik akımları güçlenmiştir. Bu bölgecilik AB örneğinde olduğu gibi kıtasal ölçeğe sahip olduğu gibi aynı niteliklere veya benzer potansiyellere sahip olan alt bölgelerin ve yerel birimlerin de ön plana çıkmasına yol açmıştır. Bu da öz niteliklere ve konuma göre yapılacak yeni bölge sınıflandırılmasının, uygulanacak politikaların farklılığının ve araçların değişkenliğinin de tartışılmasını gerektirmiştir.

KA'nın aynı zamanda "*optimum plan bölgesi*"ni ifade ettiği belirtilmektedir. Buna göre; yerel ve küresel sistemdeki rekabet yapısının değişmesi, AB uyum süreciyle ilgili müktesebat, mali ve beşeri kaynakların ulusal ölçekte rasyonel bir şekilde dağılımı, çevresel faktörlere karşı ileri derecede duyarlılık, yerel düzeydeki örgütlenme taleplerinin artışı gibi nedenlerden dolayı KA oluşumunun bir ihtiyaçtan öte zorunluluk haline geldiği de ifade edilmektedir (Arslan, 2010).

Yeni bölgesel plancılığın en önemli yönü, sadece bölgeleri değil, aynı zamanda bölgelerin belirli ekonomik, coğrafik ve sosyo-kültürel karakteristiklere göre alt bölgelere ayrılmasını gerektirmekte ve küçültülmüş ölçeklerdeki makro ve mikro veriler bölgelerin potansiyelleri ortaya çıkarılacak ve dinamikleri harekete geçirilecek şekilde dikkate alınarak bir takım mali ve teknik destekler ve teşvikler ile işbirliği ve diğer etkinlikler aracılığıyla planlanmasını öngörmektedir.

Tablo 5’te kuruluş yasal çerçevesi, faaliyet türleri ve temel işlevleriyle dönemlerine göre farklı ajans yapıları görülebilmektedir. KA ile ilgili olarak detaylı analizler ileriki bölümlerde yapılacağından dolayı burada sadece kavramsal düzeyde anlaşılması için kısaca bilgi verilmesi yeterli görülmüştür.

Tablo 2: Çeşitli Özelliklere ve Kuruldukları Ünelere Göre KA

Kuruluş Aşamasının Yasal Çerçevesi	Faaliyetine Göre	Temel İşlevleri	Kuruluş Dönemleri ve Yeri
Devlet tarafından (Galler Kalkınma Ajansı, İskoçya Girişim, İrlanda’da Shannon Kalkınma)	Stratejik ajanslar	1. İçsel dinamiklere dayalı kalkınma amaçlı araştırma ve geliştirme faaliyetleri: -Yerel gözlem birimleri oluşturmak, -İstatistikler tutmak -Veri tabanı oluşturmak -Bölgesel kalkınma şablonları hazırlamak	1930 ABD
“Ad Hoc” yasa ile Yetki Devri düzenlemesi (Devolution) çerçevesinde yerel ve bölgesel idareler içinde	Küresel ölçekte faaliyet gösteren ajanslar	2. Girişimci hizmetleri: -İşletmeler arasında gayrimenkul yatırım ortaklıkları, devralmalar ve transfer işlemlerinde yardımcı olmak -Sorunlu işletmelere yardımcı olmak -Uzmanlıklar oluşturmak -İnovasyon ve teknoloji transferi yapmak -Eğitim kurumları ve işletmeler arasında iletişim kurmak -İhracat konusunda danışmanlık yapmak	1950 Brezilya, Avusturya, Belçika, Fransa, İrlanda, Japonya, İngiltere
Bölgeselleşme veya desantralizasyon süreci çerçevesinde yerel ve bölgesel idareler tarafından	Sektörel ölçekte faaliyet gösteren ajanslar	3. Yerel ve bölgesel idarelere yönelik hizmetler: -Yerel aktörlere danışmanlık yapmak -Altyapı hizmetleri -Bölge içi ve bölgeler arası pazarlama	1960-1970 Almanya, İngiltere, İtalya, Hollanda, Fransa, İspanya
Yerel paydaşların ortaklığı çerçevesinde kamu ve özel sektör ortaklığıyla	İçsel cazibe yaratan ajanslar	4. Eğitim Hizmetleri: -İhtiyaç duyulan işgücü niteliğini analiz etmek -Kuruluşlar için spesifik eğitim programları hazırlamak -Sürekli eğitim hizmeti	1980-1990 Yunanistan, İspanya, Finlandiya, Danimarka, İtalya Portekiz
Kamu yönetiminin yerinden yönetim birimleri çerçevesinde		5. Uluslararası Faaliyetler: -İnovasyon ve teknoloji transferi yapmak -Yabancı yatırımcılar çekmek -İşletmeleri uluslararası pazara açmak -Avrupa Birliği Programlarına ve uluslararası ağlara katılmak	1990 Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Litvanya, Polonya,Portekiz, Slovakya, İsveç, Ukrayna, Fransa
Yabancı sermayeyi bölgeye çekme kuruluşu olarak KA’lar		6. Stratejik Bölge Planlaması: -Potansiyel aktörleri harekete geçirmek -Bölgesel kalkınmanın farklı bileşenleri arasında denge oluşturmak	

Kaynak: Ankara KA 2012-2016 Stratejik Planından alınmıştır.

7.Yeni Merkezîyetçilik Akımı

2004 yılından sonra İngiltere’de de uygulanmakta olan yeni alt bölge plancılığının başarılı olup olmadığının henüz belirlenemediği, merkezi hükümetin çok memnun olmadığı ve süreçte yerel otoritelerin de giderek zayıfladıkları belirtilmektedir. Bunun farklı sektörel ve yerel dirençlere karşı başarıya ulaşması için başarılı bir merkezi hükümet kontrolü ile yatay ve dikey büyüme süreç yönetiminin yeterli olup olmadığının belirsizliğini koruduğu anlaşılmaktadır (Marshall, 2007).

Norveç tecrübesi üzerinde yapılan analizlerde, yeni bölgecilik özel bir mekânsal uygulama olarak ele alınmakta ve bölgecilik ile bölgeselleşme ayrıştırılmaktadır. Yeni bölgecilik, aşağıdan yukarıya yerel paydaşlar tarafından sürdürülen bir süreç olarak tanımlanırken, bölgeselleşme ise devlet organları tarafından yukarıdan inmece bir süreç olarak belirtilmektedir. Türkiye uygulamasında Düzey-2 sınıflandırmasına dayanan bir bölgeselleşme hareketine dayanan KA yapılanmasının ve bölgesel plancılığın henüz tam başarılı olmaması ve benimsenmemesinin altında yukarıdan inmece bir yaklaşım yatmaktadır.

Araştırmalar sonucunda; şehir-bölge düzeyinde kültürel politikaların hala yukarıdan inmece devlet bölgeselleştirmesinin ciddi etkisi altında iken şehir-bölge düzeyindeki iş dünyası ile ilgili politikaların ise büyük bir ölçüde aşağıdan yukarıya çıkan bölgecilik örneği göstermektedir. Bu her iki politikanın mekânsal mantıkları farklılık göstermektedir. İş politikaları, bölgeyi diğer bölgelerle rekabetçilikte güçlendirmek için gerekli olan kurgulanmış ağlar, ilişkiler ve etkileşimlerin bir havuzu olan bölge/mekân’ın yorumlanmasına göre belirlenmektedir. Kültürel politikalar ise bir derecede mekânsal olmayan fakat bölge/mekân’ın sınırlarla ve sınırlılıklarla önceden belirlenmeyen bir coğrafyadaki insanlar, gruplar ve kurumlar arasındaki ilişkiler tarafından oluşturulduğu gibi bir mantığa dayanmakta olduğu tespit edilmiştir (Hidle ve Leknes, 2014).

İngiltere tecrübesinden hareketle yapılan analizlerde, yeni yönetim düzenlemelerinin merkez-yerel ilişkilerine ait eski politikaları güçlendirmiş olduğu da ortaya konulmuştur. Yönetişim teorisyenlerinin aksine, yönetimle birlikte merkezi hükümetin ortadan kaldırılmadığı gibi, tam tersine merkezi hükümet yetkililerinin yönetişimi kullanan yeni bir yönetim tarzını tercih ettikleri söylenmektedir. Dolayısıyla bu noktada yönetim teorisinin sınırlılıklarının olduğu ve politik partiler, güç, çatışma ve içerme/dışlama ile ilgili geleneksel endişelerin yeniden gündeme getirilmesi gerektiği iddia edilmiştir (Laffin, 2013: 208). Türkiye’de yeni bölgesel plancılık, kuşkusuz KA ile birlikte temellendirilebilmiştir. Ancak, hala BYKP ve BGUS ile birlikte merkezi ve bölgesel karar mekanizmalarıyla ortaklaşa bir yapıda cereyan ettiği ve yukarıda Laffin (2013) tarafından dile getirilen tespitleri teyit edici nitelikte olduğu söylenebilir. Bu bağlamda KA yapılanması ile birlikte yoğun bir şekilde küreselleşme tartışmalarıyla birlikte gelen yerelleşme ve adem-i merkezîyet tartışmalarının devam ettiği söylenebilir.

KA ile birlikte AB müktesebatı çerçevesinde Düzey-II sınıflandırmasına (NUTS-II) göre yapılan yeni bölgecilik uygulamasının ulus devletin bölünmesi için alt yapı oluşturulduğu iddiaları olduğu gibi, yeni bir merkezîyetçilik akımının olduğu ve KA yapılanmasının da bu yeni merkezîyetçiliğin bir aracı olduğu da iddia edilebilmektedir. Özellikle, KA mevzuatının merkezi hükümet tarafından hazırlanıyor olması, merkezi hükümetin temsilcisi olan Valilerin YK başkanlığı yapması, GS atamalarının KB Bakanı tarafından yapılması, BKP, MDP ve çalışma planı (ÇP) gibi en temel uygulama belgelerinin hala KB onayıyla ancak yürürlüğe giriyor olması ve çalışan personelin mali ve sosyal haklarının memur emsallerine eşitlenmesi gibi uygulamalar, aslında KA dinamiklerinde yerel görünümümlü bir merkezîyetçi anlayışın mevcut olduğuna delil olarak değerlendirilebilirler.

Bölgesel kalkınmacılık paradigması merkez kapitalist ülkelerin koşullarına daha çok uymaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde yerel ve bölgesel aktörlerde henüz bölgeselcilik ile ilgili bilincin ve duyarlılığın gelişmemiş olduğu, merkezi aktörlerin daha güçlü ve yönlendirici olabildiği, bölgesel plancılık ve bölgesel yönetişime dayanan kalkınmacılığın uygulamada istenilen sonuçları vermediği söylenebilir. Merkez bürokrasi hala merkezîyetçilik üzerinden elde ettiği güçten vazgeçmek istemiyor ve bölgesel ve yerel aktörler de henüz birbirilerini paydaş görebilecek ve kendi kendilerine karar alarak mobilize olabilecek yetkinlik ve bilinç düzeyine erişmiş değillerdir.

Yeni plancılık yaklaşımının ne derece merkezîyetçi olduğu veya olamadığı bir tartışma konusu olabilirken, yeni bölgeciliğin kriterlerinin neler olması gerektiği hakkında da tartışmalar devam etmektedir. KB uzmanlarının tezlerinde de Düzey-II sınıflandırmasından farklı öneriler de geliştirilebilmiştir (Öztürk, 2009). Doğru bir bölgesel ayırımın yapılmaması bölgesel plancılığın ve bölgesel hareketin benimsenmemesine yol açtığı için reaksiyoner şekilde merkezîyetçi yaklaşımların müdahalesine ihtiyaç duyulmakta olduğu da söylenmektedir. Bu tartışmaların aslında objektif ve rasyonel kriterler üzerinde yoğunlaştığı da söylenebilir. Ancak bölgelendirmenin rasyonel ekonomik ve coğrafik göstergelerden ziyade, sosyal, ölçek ve ağ boyutunun dikkate alınmasının gerektiği üzerinde araştırmalar da mevcuttur.

Düzey-2 sistemindeki bölgelendirme suni bir bölgelendirme olup, birbirilerini rakip gören farklı illerdeki aktörlerin birbirilerini paydaş olarak görmelerini sağlayacak ortam mevcut değildir. Bölgesel aktörlerin ilgilerinin ve bilinç düzeylerinin değişmesi gerekir. Bu da çoğunlukla ekosistemin gelişmesiyle ilişkilerin yoğunlaşmasıyla ilişkilidir. Türkiye’de hala çoğu karar ve uygulamalar da merkezi hükümet tarafından alınmaktadır. Merkezi hükümet üzerinden lobicilik yaparak bölgesel ve yerel koşullarda çalışan aktörleri yönlendirebilmek olanaklı ve yoğun bir şekilde uygulanan bir yöntemdir.

Milletvekilleri de kendi bölgelerini değil tüm ülkeyi temsil etmekte, KA yönetim kurulu başkanları merkezi hükümet tarafından atanan Valilerden oluşmakta ve

icra organı başkanı olan genel sekreterler de Kalkınma Bakanı tarafından atanmaktadır. Ayrıca bölge kalkınma planı ile KA yıllık çalışma programı Kalkınma Bakanlığının onayıyla yürürlüğe girdiği için merkezdeki planlama uzmanlarının merkezi anlayışları bu temel belgelerde belirleyici olabilmektedir. Bir de bölgesel anlayışın ve bölgesel plancılık ile kalkınmacılığın bir takım kural ve kurumların kopyalanmasıyla kendiliğinden işlerlik kazanacak mekanizmalar olamayacağı dikkate alınmalıdır. Örneğin çeşitli sivil toplum, kamu kurum ve kuruluşlar ile yerel yönetimlerin temsilcilerinden oluşan bölgesel kalkınma kurullarının yılda iki defa toplanmasının zorunluluk haline getirilmesiyle tek başına bölgesel kalkınma bilinciyle hareket ederek KA yönetim kurullarına yön verebilecek seviyede etkin bir katılım meydana gelmesi olanaklı değildir. Yönetim kurulları bir defa bu şekilde bir danışmanlığa ihtiyaç hissetmedikleri gibi çoğu kalkınma kurulu üyesi her toplantıda farklı temsilci gönderdiğinden dolayı bazen neden geldiklerini ve ne yapmaları gerektiğinden de haberdar olmadan toplantılar bitirilebilmektedir.

Harrison'a göre bölge, başlangıçta ağlar üzerinde merkezlenmiş mekânsal bir strateji etrafında kurgulan bir olgu iken, daha sonra sadece bölge ve ağ arasında değil, aynı zamanda gelişen mekânsal stratejiler ve mevcut sosyo-mekânsal değişiklikler arasında da mücadele ve gerilim ortaya çıkmaktadır. Bu da merkez, bölge ve yerel arasında güç ve denge değişimlerinin yaşanabilmesine yol açabilmektedir. Düzenleme okulu tarafından, sosyo-mekânsal ilişkileri teorize eden yeni bir kavramsal çerçeve olarak sunulan sosyo-mekânsal ilişkilerin “yapısal olarak çok şekilli ve çok boyutlu” doğasına bağlamaktadır. Bu ilişkileri doğru okuyup tanımlamak için öneri olarak da; “bir bölgesel stratejiyi oluşturup uygulamaya koymakla ilgili olarak bizim onu umduğumuzdan çok farklı olan gerçek dünya ile iletişime geçmek zorunda olduğumuzu” belirtmektedir. (Harrison, 2013: 58-72). Bu nedenle de bölgesel plancılıkta sürekli belge üretmek, programlar, stratejiler ve eylem planlarından ziyade gerçek dünya ve ihtiyaç sahipleriyle olan iletişim ve etkileşim gerektiği açıkça görülmektedir.

Türkiye’de 2003 yılından beri kabinede olan ve halen Kalkınma Bakanı olarak görev yapan Cevdet Yılmaz’ın “*Kompleks Modernite İçin Planlama: Türkiye Örneği*” isimli doktora tezindeki analiz ve tespitleri bu bağlamda dikkate alınabilir. Bir paradigma değişimi olarak, Habermas’ın “*iletişimsel eylem*” kuramından ilham aldığı ifade edilen ve Harrison’un yukarıda belirtilen önerisine de uygun olduğu anlaşılan *paydaş iletişimine dayalı yeni bölgesel plancılığın* ve KA yapılanmasının temelleri anılan tezde açıkça görülmektedir.

Ulusal plancılığın geleneksel algısı, teknik ve araçsal rasyonellik üzerine kurgulanmış olup, kapitalizmin gelişme süreci içerisinde modern ulus devlet ile birlikte gelişmiştir. Piyasa ekonomilerindeki plancılık ile merkezi planlama ekonomilerindeki plancılık da farklıdır (Yılmaz, 2003: 22). Türkiye’deki plancılık, küreselleşme ve yerelleşme tartışmalarından ayrışık değildir. Özellikle neoliberal söylemden sonra merkezi plancılık krize girmiştir. Türkiye’deki plancılık

reformu, kamu yönetiminde ikili bir değişimi gerektirmektedir. Türkiye, öncelikle idari yapısını daha az merkezîyetçi bir dönüştürmesi girmesi gerekirken sivil toplum da hem merkezî ve hem de yerel düzeyde karar mekanizmalarına katılmalıdır. Uluslararası ve ulus üstü organların kendi alanlarıyla ilgili rollerini de ekleyerek yönetim kavramı çerçevesinde yeni bir idari kurgulama öngörüsü mevcuttur. Plancılığın tarihindeki mekanizmalar ve AB uygulamaları bu bağlamda temel düşüncelere rehberlik eder (Yılmaz, 2003: 16-27).

Yılmaz (2003) tarafından yapılan önerilerin mevcut bölgesel kalkınma pratiğinin düşünsel çerçevesini oluşturduğu söylenebilir. Yukarıdan inme bir karar verme yaklaşımı yerine sosyal talepler ve teknik bilgi arasında bir denge kurulmasına ihtiyaç olduğunun altını çizmektedir. Dolayısıyla devlet, farklı sosyal gruplar, yerel, ulusal ve uluslararası paydaşlar arasında bir değişim öncüsü ve katalist olarak hareket etmeye ihtiyaç duyduğunu ifade eden Yılmaz, bunu sağlayacak olan yeni plancılık zihniyetini geliştirmeye teşebbüs etmiştir (Yılmaz, 2003: 17). Türkiye’de, KA kuruluşunu bir fırsat olarak değerlendiren Young-Hyman tarafından yapılan bir incelemede; Türkiye’de KA’ların politika, yapılandırma ve uygulamalarının merkez ve doğu Avrupa’daki emsalleriyle karşılaştırıldığında, bölgesel ekonomik gelişmeyi teşvik etme noktasında kendisine has bir potansiyelinin bulunduğu ve hatta gerekirse bölge yerel yönetimlerinin de kurulabileceği ifade edilmiştir (Young-Hyman, 2008). Buna uygun gelişmelerin Türkiye’de değer yüklü ve gizem konusu olmaya devam edeceği ve hatta KA bölgesel plancılığının, il kalkınma ajanslarına veya kent kalkınma şirketlerine doğru etkileyici bir değişim yaşanabileceği da öngörülebilmektedir (Karasu, 2009: 40). 2012 yılında İngiltere’de bölgesel kalkınma ajanslarının (RDA) kapatılarak yerlerine yerel girişim ortaklıkları (Local Enterprise Partnerships) kurulduğu dikkate alındığında, Karasu tarafından yapılan öngörünün tutarlı olduğu söylenebilir.

7.Sonuç

Yapılan kavramsal ve teorik analizlerden de anlaşıldığı üzere klasik ve geleneksel yaklaşımlar küreselleşmenin, teknolojinin ve yenilikçiliğin güçlenmesiyle ortaya çıkan yeni paradigma ve bilgi alanlarına göre yeni yorumlamalara maruz kalarak bir birlerinden etkilenen aynı zamanda bir birine yakınsayan yeni kavram ve teorileri de doğurabilmiştir. Bu yeni teoriler ışığında merkez kapitalist ülkelerdeki politika ve kurumsal uygulamalar çevre ülkelere de yansıtılmıştır. Ancak uygulanan yerdeki tarihsel, toplumsal ve ekonomik alt yapı ve koşullarla tam uyuşmadığından dolayı uygulamalarda pek çok sorunların meydana gelebildiği görülmektedir. Sorunları çözmeye yönelik olarak hazırlanan önlemlerin de şekilsel ve merkezî bir anlayışla değil ihtiyaca cevap veren, alt yapıya, sosyal dokuya, insan alışkanlıklarına ve toplumsal koşullara uyan bir yaklaşımla hazırlanması ve uygulayıcıların algı ve düşüncelerini de yansıtabilmesi gerekir.

Araştırma sorularımıza aşağıdaki şekilde cevap verilebilmektedir:

Yeni paradigmlar bölgesel kalkınmacılığı etkilemiş midir? Kalkınmacılık da kuşkusuz, modernizm, fordizm, liberalizm ve komünizm gibi klasik yaklaşımların yeni yorumlarından etkilenmiştir. Bu anlamda ulusal kalkınmacılık ve ulusal merkezi plancılığın yerini bölgesel ve yerel kalkınmayı sağlayacak bölgesel planlama ve onun aktörlerini koordine edecek olan bölgesel kalkınma ajanslarının (KA) aldığı söylenebilir.

Yeni bölgeselleşme ve yeni kalkınmacılık yaklaşımının Türkiye'deki uygulaması var mıdır? Türkiye'deki uygulamaların da yeni hâkim paradigmlar ışığında diğer dünyadaki ve özellikle Avrupa Birliği uygulamalarından esinlenerek oluşturulmuş olduğu anlaşılmaktadır. 2011 yılında lağvedilen Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığının yerine kurulan Kalkınma Bakanlığı (KB) bölgesel kalkınmadan da ve KA koordinasyonundan sorumlu olan kurum haline gelmiştir. KA kuruluşu ise daha KB kurulmadan önce 2006-2010 dönemi içerisinde meydana gelmiştir. Yeni bölgeselleşme ve yeni kalkınmacılık henüz geçiş aşamasındadır.

Kuhn'un paradigma teorisi kapsamında bölgesel kalkınmacılık krizi var mıdır? Bölgesel kalkınmacılık paradigması merkez kapitalist ülkelerin koşullarına daha çok uymaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde yerel ve bölgesel aktörlerde henüz bölgeselcilik ile ilgili bilincin ve duyarlılığın gelişmemiş olduğu, merkezi aktörlerin daha güçlü ve yönlendirici olabildiği, bölgesel plancılık ve bölgesel yönetişime dayanan kalkınmacılığın uygulamada istenilen sonuçları vermediği söylenebilir. Merkez bürokrasi hala merkezîyetçilik üzerinden elde ettiği güçten vazgeçmek istemiyor ve bölgesel ve yerel aktörler de henüz birbirilerini paydaş görebilecek ve kendi kendilerine karar alarak mobilize olabilecek yetkinlik ve bilinç düzeyine erişmiş değillerdir.

DDK sorunlarını çözmeye yönelik KB eylem raporlarındaki tedbirler yeterli midir? Düzey-2 sistemindeki bölgelendirme suni bir bölgelendirme olup, birbirilerini rakip gören farklı illerdeki aktörlerin birbirilerini paydaş olarak görmelerini sağlayacak ortam mevcut değildir. Bölgesel aktörlerin ilgilerinin ve bilinç düzeylerinin değişmesi gerekir. Bu da çoğunlukla ekosistemin gelişmesiyle ilişkilerin yoğunlaşmasıyla ilişkilidir. Türkiye'de hala çoğu karar ve uygulamalar da merkezi hükümet tarafından alınmaktadır. Merkezi hükümet üzerinden lobicilik yaparak bölgesel ve yerel koşullarda çalışan aktörleri yönlendirebilmek olanaklı ve yoğun bir şekilde uygulanan bir yöntemdir. Milletvekilleri de kendi bölgelerini değil tüm ülkeyi temsil etmekte, KA yönetim kurulu başkanları merkezi hükümet tarafından atanan Valilerden oluşmakta ve icra organı başkanı olan genel sekreterler de Kalkınma Bakanı tarafından atanmaktadır. Ayrıca bölge kalkınma planı ile KA yıllık çalışma programı Kalkınma Bakanlığının onayıyla yürürlüğe girdiği için merkezdeki planlama uzmanlarının merkezi anlayışları bu temel belgelerde belirleyici olabilmektedir. Bir de bölgesel anlayışın ve bölgesel plancılık ile kalkınmacılığın bir takım kural ve kurumların kopyalanmasıyla kendiliğinden işlerlik kazanacak mekanizmalar olamayacağı dikkate alınmalıdır. Örneğin çeşitli sivil toplum, kamu kurum ve kuruluşlar ile yerel yönetimlerin

temsilcilerinden oluşan bölgesel kalkınma kurullarının yılda iki defa toplanmasının zorunluluk haline getirilmesiyle tek başına bölgesel kalkınma bilinciyle hareket ederek KA yönetim kurullarına yön verebilecek seviyede etkin bir katılım meydana gelmesi olanaklı değildir. *Yeni bölgeselcilik ile ilgili anlayış krizi ile KA sorunlarını çözmek için neler yapılabilir?* Merkezi akılla bölgesel anlayış gelişmeyeceğinin kabul edilmesi gerekir. Yeni bölgeselcilik yaklaşımı ve uygulamalar henüz Türkiye'nin şartlarına uymamakla birlikte neticede yasal ve kurumsal alt yapısı olan bir gerçeklik haline gelmiştir. 43 temel sorunu DDK tarafından tespit edilmiş bulunan bu mekanizmanın ıslah edilmesi kısa sürede gerçekleştirilebilecek ve sonuç alınabilecek gibi değildir. Ancak orta vadede sonuç alınabileceği söylenebilir. Bunun için de KB tarafından hazırlanan eylem planının kısa-orta-uzun şeklinde vadelere ayrılarak yapılarak uygulamaların detaylandırılması gerekir. Burada uygulanacak metodoloji ise öncelikle gerekli mevzuat alt yapısının bölgesel aktörleri öncülleyen ve onları teşvik eden bir niteliğe kavuşturulması yanı sıra, bölgesel kalkınma için gerekli olan ekosistem ve sosyolojik tabanlarının güçlendirilmesi, paydaşlar arasından iletişimin yoğunlaşmasını ve anlayışların yakınsamasını sağlayacak yumuşak önlemlere öncelik verilmelidir.

Kaynakça

Ankara Kalkınma Ajansı (2012), Ankara Kalkınma Ajansı Stratejik Planı", Ankara: Ankara Kalkınma Ajansı

Arslan, E. (2010), "Kalkınma Ajansları ve Kalkınma Ajanslarının Türkiye Ekonomisine Beklenen Katkıları", Konya Selçuk Üniversitesi İktisat ABD Basılmamış Doktora Tezi.

Aykın, H., Arslanbaş, M., Dere, A., ÖzçelİK, A., Boyalı, C., Ceceli, F., Özkilinç, M. A. (2014), "Kalkınma Ajansları İnceleme ve Araştırma Raporu" (Hizmete Özel). Ankara: Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu, <http://www.tccb.gov.tr/assets/dosya/20140130-2014-03.PDF>.

Bayramoğlu, S. (2004), "Yönetişim ve Demokrasi İlişkisinde Siyasal İktidar Sorunu: Türkiye'de Bağımsız Düzenleyici Kurumlar", Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Basılmamış Doktora Tezi.

Chang, H. J. (2002), "Breaking the Mould: An Institutionalist Political Economy Alternative to the Neo-liberal Theory of the Market and the State". *Cambridge Journal of Economics*, 539-559.

Efe, A. (2015), "Türkiye'de Kalkınma Ajansları için bir Yönetişim Modellemesi: COBIT-5". Ankara: TODAİE, Basılmamış Doktora Tezi.

Felbinger, C. L. ve Robey, J. E. (2001), "Globalizations Impact on State and Local Policy: The Rise of Regional Cluster Based Economic Development Strategies", *Policy Studies Review*, 18(3), 63-79.

Graaff, J. (2006), "The Seductions of Determinism in Development Theory: Foucault's Functionalism", *Third World Quarterly*, 27(8), 1387-1400.

Hadjimichalis, C., ve Hudson, R. (2014), "Contemporary Crisis across Europe and the Crisis of Regional Development Theories", *Regional Studies*, 48(1), 208-218.

Harrison, J. (2013), "Configuring the New 'Regional World': On being caught between Territory and Networks", *Regional Studies*, 47(1), 55-74.

Hidle, K., ve Leknes, E. (2014), "Policy Strategies for New Regionalism: Different Spatial Logics for Cultural and Business Policies in Norwegian City Regions", *European Planning Studies*, 22(1), 126-142.

Karasu, K. (2009), "Yerelleşme Söylemi ve Bölge Kalkınma Ajansları", *Memleket Siyaset Yönetim*, 4(11), 1-43.

KB-BGYUGM (2014), "Devlet Denetleme Kurulu Kalkınma Ajansları Araştırma ve İnceleme Raporu Kapsamında Alınacak Tedbirler". Ankara: Kalkınma Bakanlığı.

Kuhn, T. (1962), "The Structure of Scientific Revolution", Chicago, USA: University of Chicago.

Kuhn, A. (2005), "Inform Educate Action: Critical Review of Modernisation Theory", <http://ourdevelopment.blogspot.nl/2008/08/critical-review-of-modernisation-theory.html>

Laffin, M. (2013), "A new Politics of Governance or an Old Politics of Central Local Relations? Labor's Reform of Social Housing Tenancies in England", *Public Administration*, 91(1), 195-210.

Marshall, T. (2007), "After Structure Planning: The New Sub-regional Planning in England", *European Planning Studies*, 1(15), 108-137.

Moon, D. S. (2013), "Tissue on the Bones: Towards the Development of a Post-structuralist Institutionalism", *Politics*, 33(2), 112-123.

Öztürk, A. (2009), "Homojen ve Fonksiyonel Bölgelerin Tespiti ve Türkiye için İstatistikî Bölge Birimleri Önerisi", Devlet Planlama Teşkilatı Uzmanlık Tezleri Yayın No: 2802: esk.dpt.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIcerikGosterim.aspx?Enc=83D5A6FF03C7B4FCE4F4BE79F81E46F3

Seligson, M. ve John Passe-Smith, B. (2003), "The Five Stages of Growth. Development and Underdevelopment: The Political Economy of Global Inequality", Lynne Reinner Publishers.

Tiftikçigil, B. Y. (2010), “Avrupa Birliğine Uyum Sürecinde Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Politikalarında Yasanan Dönüşüm ve Kalkınma Ajansları Üzerine Bir Değerlendirme”, İstanbul: Marmara Üniversitesi İktisat ABD Basılmamış Doktora Tezi.

Todaro, M., ve Smith, S. (2006), *Economic Development*, Addison-Wesley, USA.

Yavuz, G. (2007), “Washington Uzlaşmasından Post-Washington Uzlaşmasına: Kalkınma Gündeminin Biçimlenişinde Yeni Kurumcu İktisat”, *Ekonomik Yaklaşım*, 18(64), 23-44.

Yılmaz, B. (2011), “Kalkınma Politikalarında Değişim: Bölgesel Kalkınma Ajansları”, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Kamu Yönetimi ABD Basılmamış Doktora Tezi.

Yılmaz, C. (2003), “Planning For Complex Modernity: The Turkish Case”. Ankara: Bilkent Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü Basılmamış Doktora Tezi.

Young-Hyman, T. (2008), “The Potential for Effective Regional Development Agencies in Turkey: A Comparative Analysis”, *Regional and Federal Studies*, 18(4), 375-402.

Türkiye’de Enerji Tüketimi Ekonomik Büyüme İlişkisinin Bölgesel Analizi*

Can USTA¹

ÖZ: Çalışmada Türkiye’de bölgesel enerji tüketiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi panel veri analizi yöntemleri kullanılarak test edilmiştir. Enerji tüketimi büyüme ilişkisinin bölgesel olarak incelenmesinde İBBS Düzey 2 Bölgeleri esas alınmıştır. Bölgesel enerji tüketiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, bu bölgelere ait 2004-2011 dönemi yıllık verileri kullanılarak test edilmiştir. Düzey 2 bölgeleri hem tüm bölgeler itibariyle hem de nispeten gelişmiş ve daha az gelişmiş bölgelere ayrılarak analize katılmıştır. Gayri safi katma değer, kamu yatırımları, istihdam ve elektrik tüketim verileri kullanılarak panel regresyon analizi yapılmıştır. Çalışmanın sonucuna göre bölgesel enerji tüketimi ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir.

Anahtar Sözcükler: Bölgesel Enerji Tüketimi, Ekonomik Büyüme, Panel Veri Analizi

JEL Kodları: Q43, R11, O18, O40

Regional Analysis of Relationship between Energy Consumption and Economic Growth in Turkey

ABSTRACT: In this study the impact of the regional energy consumption on the economic growth in Turkey has been examined by using panel data analysis methods at regional basis. Annual data of 2004-011 period has been used at NUTS 2 level, while it is investigated the impact of the regional energy consumption on the economic growth. Level 2 regions participated in the analysis as a whole beside relatively advanced and less advanced regions. Panel regression analysis has been made by using Gross value added, public investments, employment and electricity of consumption data. In this study is concluded that regional energy consumption affected positively economic growth.

Keywords: Regional Energy Consumption, Economic Growth, Panel Data Analysis

JEL Codes: Q43, R11, O18, O40

* Bu makale Can Usta'nın "Türkiye’de Enerji Tüketimi Ekonomik Büyüme İlişkisinin Bölgesel ve Sektörel Analizi" isimli doktora tez çalışmasından türetilmiştir.

¹ Öğr. Gör. Dr. Giresun Üniversitesi, Tirebolu Mehmet Bayrak MYO, can.usta@giresun.edu.tr

1.Giriş

Enerjinin toplum ve ekonomi üzerindeki etkisi belirli gelişmelerle öne çıkmaktadır. Bunlardan en önemlileri kronolojik olarak Sanayi Devrimi, II. Dünya Savaşı ve 1970’li yıllardaki petrol şoklarıdır. Sanayi devrimiyle buharlı makinelerin kullanılmaya başlanması enerji ihtiyacını artırmıştır. Kitlesele üretime geçilmesi nüfusun şehirlerde toplanmasına ve döngüsel olarak daha fazla enerji tüketimine neden olmuştur. II. Dünya Savaşı sonrası ülkelerin hızlı büyüme sürecine girmesi enerji talebinin artmasında bir başka nedendir. Enerji tüketiminin artması, takip eden yıllarda çevre sorunlarının ortaya çıkmasına ve yeni enerji kaynaklarının araştırılmasına sebebiyet vermiştir.

Çevre sorunlarının ortaya çıkması ve yeni enerji kaynaklarının araştırılması ihtiyacı, iktisadi düşünce sisteminde de gelişmelere yol açmıştır. Hakim iktisat okulları içinde neoklasik iktisat okuluna kadar üretim fonksiyonunda toprak ve doğal kaynak yer almışken enerji kavramına yer verilmemiştir. Neoklasik iktisat okulu ise enerji kavramını kullanmış ve konuyla ilgili iki alt disiplin geliştirmiştir. Bunlar, çevre ekonomisi ve doğal kaynaklar ekonomisidir. Doğal kaynakların çıkarılması ve çevre sorunları ile ilgilenmişlerdir. Bu iki alt disiplinin gelişmesinde şüphesiz İkinci Dünya Savaşı sonrası ekonomilerin hızlı büyüme sürecine girmesi ve buna bağlı olarak çevre sorunlarının ortaya çıkması etken olmuştur.

Enerji, hem kavram hem de üretim faktörü olarak ekolojik iktisat yaklaşımı ile ekonomide modern anlamda yerini almıştır. Ekolojik iktisat anlayışına kadar hanehalkı ile firma arasında başka bir deyişle emek ve sermaye arasında gerçekleşen ve neoklasik faaliyet akımı olarak ifade edilen döngü, ekolojik iktisat anlayışında küresel ekosistemin bir alt sistemi olarak görülmüştür. Ekolojik iktisat anlayışında, küresel ekosistemde tek enerji kaynağı güneş enerjisidir. Güneş enerjisi ekosistem içinde ya doğrudan ya da dolaylı olarak kullanılmakta ve düşük ısı olarak atılmaktadır. Buna göre ekolojik iktisat anlayışında, enerji üretimin tek birincil faktörüdür.

1970’li yıllarda yaşanan enerji darboğazlarının ekonomik büyüme üzerindeki olumsuz etkilerinin görülmesi ve ekonometrik yöntemlerin gelişmesi konunun amprik olarak araştırılmasına imkan tanımıştır. Amprik çalışmalarda dört hipotez sınanmıştır. Bunlar, büyüme hipotezi, tasarruf hipotezi, nötr hipotezi ve geri besleme hipotezidir. Bunlardan büyüme hipotezine göre enerji tüketimindeki bir artış reel GSYİH’da artışa neden olursa doğrulanmaktadır. Eğer reel GSYİH’daki bir artış enerji tüketiminde bir artışa neden olursa tasarruf hipotezinin geçerli olduğu söylenebilir. Nötr hipotezi olarak ifade edilen bir diğer hipotez ise enerji tüketimi ve reel GSYİH arasında nedensel ilişkinin tespit edilememesi durumunda geçerlidir. Son olarak enerji tüketimi ve büyüme arasındaki iki yönlü nedenselliğin mevcudiyeti geri besleme hipotezini destekler.

Dünyada yaşanan ekonomik gelişmelere paralel olarak Türkiye’de de enerji tüketimi ve büyüme ilişkisine olan ilgi hızla artmış ve bu konuda pek çok çalışma yapılmıştır. Bununla birlikte Türkiye’de bölgesel enerji tüketimi ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen çalışma literatürde tespit edilememiştir. Bölgesel bazda ekonometrik çalışma yapılmamış olmasında İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması’na (İBBS) 2002 yılında geçilmesi ve ekonometrik analiz için yeterli verinin olmaması bir etkidir. Ancak son yıllarda veri sayısının artmaya başlaması bazı analizlerin yapılmasını mümkün hale getirmiştir. İşte literatürdeki boşluğu doldurmak ve farklı bir bakış açısı getirmek bu çalışmada hedeflenmiştir.

2. Literatür Taraması

Enerji tüketimi ekonomik büyüme ilişkisini araştıran öncü çalışmalar sırasıyla Kraft ve Kraft (1978) ve Akarca ve Long (1980)’tur. Hemen hemen aynı dönem ve aynı yöntem ABD ekonomisi için yapılan bu çalışmaların ilkinde gelirden enerji tüketimine doğru tek yönlü bir ilişki tespit edilmişken, ikincisinde gelir ve enerji tüketimi arasında bir ilişki tespit edilememiştir. Sonuçların farklı çıkması tartışmaları beraberinde getirmiş ve bu konuda pek çok çalışma yapılmıştır.

Bölgesel enerji tüketimi ekonomik büyüme ilişkisi incelenirken, bölge kavramında da farklılıkların olduğu gözlemlenmiştir. Çalışmalarda bölge olarak coğrafi bir alan, eyalet, iktisadi gruplar kullanılmıştır.

Li ve diğerleri (2011) Çin’de 30 ilin yıllık enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1985-2007 dönemi için panel birim kök, panel eşbütünleşme ve dinamik En Küçük Kareler (EKK)’e dayalı panel ekonometrik yöntemleriyle incelemişlerdir. Çalışmada hem ekonominin bütünü analiz edilmiş hem de 30 il doğu ve batı olmak üzere iki alt bölgeye ayrılmıştır. Çalışmanın sonucuna göre uzun dönemde enerji tüketiminin ekonomik büyüme üzerinde önemli etkileri vardır. Ayrıca kişi başına reel GSYİH’da yüzde birlik bir artış enerji tüketimini yaklaşık yüzde 0.48-0.50 ve karbondioksit emisyonunu yüzde 0.41-0.43 arasında artırır. Doğu ve batı Çin’in her ikisinde uzun dönemli ilişki olduğunu ifade eden önceki çalışma sonuçları ile tutarlıdır.

Wang ve diğerleri (2011) Çin’in 28 ilinde karbondioksit emisyonu, enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1995-2007 dönemi verilerini kullanarak Panel ko-entegrasyon, Panel VECM teknikleriyle analiz etmiştir. Enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında iki yönlü ilişki vardır.

Chen ve diğerleri (2011) Çin ekonomisinde kırsal enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Granger Nedensellik ve Etki Tepki Fonksiyonları ekonometrik yöntemleriyle analiz etmiştir. 1980-2007 dönemi verilerinin kullanıldığı çalışmada kırsal enerji tüketimi olarak tarım, ormancılık, hayvancılık ve balıkçılık endüstrisinde enerji tüketimi verileri ele alınmıştır. Kırsal ekonomik büyüme göstergesi olarak da çiftçilik, ormancılık, hayvancılık ve balıkçılığın brüt çıktı değerleri alınmıştır. Çalışmanın sonucuna göre kırsal ekonomik büyüme, kırsal enerji tüketimini doğrudan etkiler. Bir diğer ifadeyle kırsal ekonomik

büyümedeki değişiklik kırsal enerji tüketimine Granger nedensel olmasına karşılık tersi doğru değildir.

Qi ve diğerleri (2011), Çin'in Shandong ilinde enerji kullanımı, çevresel kalite ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi, toplam enerji kullanımı, GSYİH ve atık miktarı değişkenlerini kullanarak analiz etmiştir. Çalışmanın sonucuna göre Shandong'da ekonomik büyüme büyük ölçüde doğal kaynaklara bağlıdır. Ayrıca kişi başına gelir ve çevresel kalite arasındaki ilişki ters U şeklindeki Çevresel Kuznets Eğrisi teorisiyle uyumlu bulunmuştur.

Zhixin ve Xin (2011) enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki nedensel ilişkiyi Çin'in Shandong ilinde 1980-2008 dönemi verilerini kullanarak incelemiştir. Granger nedensellik testinin yapıldığı çalışmada, enerji tüketimi ve ekonomik büyümenin uzun dönemde pozitif korelasyona sahip olduğu ayrıca ekonomik büyümenin büyük ölçüde enerji tüketimine bağımlı olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 1: Türkiye'de Enerji Tüketimi ve Büyüme Literatürü

Çalışma	Dönem	Yöntem	Sonuç
Terzi (1998)	1950-1991	Granger Nedensellik	E ↔ Y
Erdal vd. (2008)	1970-2006	Pair-Wise Granger N.	(Geri Besleme Hipotezi)
Çetin ve Şeker (2012)	1970-2012	Toda-Yamamoto Nedensel.	
Karhan vd. (2012)	1960-2011	Granger Nedensellik	
Altınay ve Karagöl (2004)	1950-2000	Granger Nedensellik	E ↔ Y (Nötr Hipotezi)
Jobert ve Karanfil (2007)	1960-2003	Granger Nedensellik	
Soytaş ve San (2007a)	1960-2000	Toda-Yamamoto Nedensel.	
Sarı ve Soytaş (2004)	1969-1999	Varyans Ayrıştırma	
Altınay ve Karagöl (2005)	1950-2000	VAR Analizi	E → Y (Büyüme Hipotezi)
Soytaş ve San (2007b)	1968-2002	Granger Nedensellik	
Mucuk ve Uysal (2009)	1960-2006	Granger Nedensellik	
Öksüzler ve İpek (2011)	1987:1-2010:9	Granger Nedensellik	
Yanar ve Kerimoğlu (2011)	1975-2009	VAR Analizi	
Ertuğrul (2011)	1998:1-2011:3	Kalman Filtresi	
Polat vd. (2011)	1950-2006	Granger Nedensellik	
Altıntaş (2013)	1970-2008	ARDL Sınır Testi, VECM ve TYDL Nedensellik	
Çağlı vd. (2013)	1989-2010	Granger Nedensellik	
Ulusoy (2006)	-	Granger Nedensellik	
Lise ve Montfort (2007)	1970-2003	Granger Nedensellik	Y → E (Tasaruf Hipotezi)
Kapusuzoğlu ve Karan (2010)	1975-2006	Granger Nedensellik	
Özata (2010)	1970-2008	Granger Nedensellik, VECM	
Uzunöz ve Akçay (2012)	1970-2010	Granger Nedensellik	
Uzun vd (2013)	1980-2010	VECM	

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Zhang ve Xu (2012) Çin’de enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi bölgesel ve sektörel olarak 1995-2008 dönemi verilerini kullanarak Granger nedensellik analizi yapmıştır. Granger nedenselliği test etmek için panel metodu kullanılmıştır. Analizi yapmak için ülke geneli, üç bölge ve dört sektör için şeklinde bölümlenmeye gidilmiştir. Çalışmanın sonucuna göre ülke genelinde de hem kısa hem de uzun dönemde enerji tüketimi ile büyüme arasında iki yönlü bir nedensellik bulunmuştur. Yazarlara göre Çin, doğu, batı ve merkez bölgeleri arasında önemli bölgesel farklılıkları olan oldukça büyük bir alana sahiptir. Doğu bölgesinde hem kısa hem de uzun dönemde iki yönlü ilişki mevcuttur. Hızlı ekonomik büyüme enerji tüketimini teşvik ederken büyük ölçüde de enerjiye bağımlı hale gelmiştir. Oysa merkez ve batı bölgelerinde nedensellik ilişkisi kısa dönemde GSYİH’den enerji tüketimine doğru tek yönlü iken uzun dönemde iki yönlü bir nedensellik ilişkisi mevcuttur.

Türkiye’de enerji tüketimi ekonomik büyüme ilişkisini farklı açılardan ele alan pek çok çalışma bulunmaktadır. Konuyu inceleyen çalışmalar test edilen dört hipotez kapsamında Tablo 1’de sunulmuştur. Çalışma sonuçları incelendiğinde genel bir kanıya varmak mümkün gözükmemektedir.

Ele alınan hipotezler kapsamında genelleştirilemeyen diğer çalışmalardan, Karagöl ve diğerleri (2007)’de 1974-2004 dönemi verileriyle Pesaran Sınır Testi ve Gecikmesi Dağıtılmış Ototregressif Sınır Testleri (ARDL) kullanılarak ekonomik büyüme ile elektrik tüketimi arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmanın sonucuna göre kısa dönemde elektrik tüketimi ile büyüme oranı arasında pozitif ilişki bulunmuş olmasına rağmen uzun dönemde değişkenler arasında negatif ilişki bulunmuştur.

Karanfil (2008) Türkiye ekonomisi için 1970-2005 dönemi için yapmış olduğu Granger nedensellik sonucuna göre, gelirden enerji tüketimine doğru bir nedensellik bulunmuştur. Aynı çalışmada resmi GSYİH değişkeni yerine, kayıt dışı ekonomiyi dikkate alan GSYİH kullanıldığında iki değişken arasında nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.

Aktaş ve Yılmaz (2008) 1970 -2004 dönemi elektrik tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkiyi hata düzeltme modeline (ECM) dayalı Granger nedensellik testiyle araştırmıştır. Çalışmanın sonucuna göre kısa dönemde elektrik tüketimi ve GSMH arasında iki yönlü nedensellik bulunmuş iken uzun dönemde ise GSMH’den elektrik tüketimine doğru tek yönlü bir nedensellik bulunmuştur.

Kar ve Kınık (2008), 1975-2005 dönemi Türkiye ekonomisi için VECM kullanarak yapmış olduğu çalışma sonucuna göre toplam ve sanayi elektrik tüketiminden ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik tespit edilmişken, kişi başına mesken elektrik tüketimi ile ekonomik büyüme arasında iki yönlü bir nedensellik ilişkisi gözlenmiştir.

Aydın (2010), 1980-2004 dönemi yıllık verileri ve Sıradan En Küçük Kareler yönteminin kullanılarak enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiş, birincil enerji içinde yer alan enerji çeşitleri ile GSYİH arasındaki ilişki için ayrı ayrı denklemler kurulmuştur. Buna göre doğalgaz ve odun değişkenleri hariç diğer enerji çeşitleri büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir.

Ağır ve Kar (2010), Türkiye’de 81 ile ait elektrik tüketimi ile ekonomik gelişmişlik düzeyi arasındaki ilişkiyi Yatay Kesit Analizi ekonometrik yöntemini kullanarak incelemiştir. Çalışmanın sonucuna göre elektrik tüketimi geliri pozitif olarak etkilemektedir.

Yine Şahbaz ve Yanar (2013) Türkiye’de toplam enerji tüketimi ve sektörel enerji tüketimi ile RGSYİH arasındaki nedensel ilişkiyi Toda Yamamoto testini kullanarak araştırmıştır. 1970-2010 dönemini verilerin kullanıldığı çalışmada RGSYİH ile sanayi ve konut enerji tüketimi arasında nedensel ilişki bulunamamıştır. Ayrıca RGSYİH’dan toplam enerji tüketimi yanı sıra çevrim santralleri, ulaştırma ve tarım sektörleri enerji tüketimine doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir.

Türkiye ekonomisi için bölgesel enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştıran çalışma bulunmamaktadır. Bölgesel veriler 2002 yılında uygulamaya başlanılan İBBS sonrası düzenli bir şekilde yayımlanmaya başlamıştır. Zaman serisi analizi için yeterli veri bulunmamakla birlikte mevcut veriler panel veri analizini yapmayı mümkün kılmaktadır.

3. Veri ve Ekonometrik Yöntem

Panel veri, bireyler, ülkeler, firmalar, hane halkları gibi birimlere ait yatay kesit gözlemlerin, belli bir dönemde bir araya getirilmesi olarak tanımlanmaktadır. Panel veri, N sayıda birim ve her bir birime karşılık gelen T sayıda gözlemden oluşmaktadır (Tatoğlu, 2012: 2).

Panel veri metodolojisinin klasik regresyon modeli olarak ifade edilen gösterimi şöyledir (Greene, 2000: 560):

$$y_{it} = \alpha_i + \beta'x_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

$i:1,\dots,N; \quad t=1,\dots,T$

Denklemden; α , sabit terim; β' , eğim katsayısı; i , ülkeler, firma ve hane halkları gibi birimleri yani panelin yatay-kesit birimini; t ise zamanı yani panelin zaman serisi kısmını ifade eder. y_{it} , i 'nci birimin t dönemindeki bağımlı değişkeninin değeri; ε_{it} , i 'nci ekonomik birimin t dönemindeki hata terimini (sıfır ortalamalı, sabit varyansa sahip ve tüm dönem ve birimler için normal dağılıma sahip) gösterir. x_{it} , i 'nci birimin t dönemindeki bağımsız değişkeninin değerini gösterir. x_{it} içinde K tane bağımsız değişken vardır. α_i ise zamana göre sabit ve her bir yatay kesit birimine göre değişebilen bireysel etkiyi ifade eder. Eğer α_i , bütün

birimler boyunca aynı olursa, o zaman sıradan en küçük kareler α ve β 'nin istrarlı ve tutarlı tahminini sağlar.

Yukarıda 1 nolu denklemde gösterilen panel veri modeli iki temel yapıda sınıflandırılır. Bunlar sabit ve tesadüfi etkiler yaklaşımlarıdır. Sabit etkiler regresyon modeli (SEM), zamana göre değişmeyen ancak birime göre değişen değişkenler atıldığı zaman, panel veride atılan değişkenlerin kontrolüne imkân tanıyan bir methoddur (Stock ve Watson, 2007: 356). Modelin yaygın formülasyonu, birimler boyunca farklılıkların, sabit terimdeki değişiklikler tarafından yakalanabildiğini varsayar (Greene, 2000: 560). Başka bir ifadeyle bu model, ülkeler ve firmalar gibi birimlerin aralarındaki farklılıkların sabit terim tarafından gösterildiği bir modeldir.

Her bir birim için sabit katsayıların farklı, buna karşılık eğim katsayılarının aynı olan K tane bağımsız değişkenli bir sabit etkiler modeli aşağıdaki gibi yazılabilir (Asteriou ve Hall: 2007: 345). Bu denklemde sabit terim daha önce ifade edildiği gibi zamana göre değil, birime göre değişmektedir.

$$Y_{it} = \alpha_i + \beta_1 X_{1it} + \beta_2 X_{2it} + \dots + \beta_K X_{Kit} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

$$i=1,\dots,N; \quad t=1,\dots,T$$

Sabit etkiler modelinin tahmini çeşitli yöntemlerle yapılabilmektedir. Bunlar, Gölge Değişkenli En Küçük Kareler, Grup İçi Tahmin, Gruplar Arası Tahmin, Havuzlanmış En Küçük Kareler, En Çok Olabilirlik, Genelleştirilmiş En Küçük Kareler ve Esnek Genelleştirilmiş En Küçük Karelerdir (Tatoğlu, 2012: 80).

Sabit etkiler modelinde öncelikli amaç eğim parametrelerini tahmin etmek olduğunda birim etkileri göstermek için modele gölge değişken ilave etmek gerekli değildir. Grup içi tahmin yönteminde her bir birim için zaman serisi gözlemlerinden birim ortalamaları çıkarılarak değişkenler dönüştürülmektedir. Daha sonra dönüştürülmüş değişkenlerle oluşturulan regresyona, havuzlanmış en küçük kareler yöntemi uygulanmaktadır. Sonraki aşamada birim gölge değişken katsayıları, kalıntıların grup ortalamaları kullanılarak tahmin edilebilmektedir. Böylece hem gölge değişken tuzağından hem de çoklu doğrusal bağlantı sorunundan kaçınılmaktadır (Tatoğlu, 2012: 86).

Grup içi tahminden elde edilen eğim katsayıları, standart hata ve t istatistikleri, gölge değişkenli en küçük kareler yöntemiyle elde edilenlerle aynıdır. Buna karşılık sabit terim ise her bir yöntemde farklıdır (Tatoğlu, 2012: 94).

Sabit etkiler modeli, birim etkilerin (μ_i) dolayısıyla birimler arası farklılıkların sabit olduğu ve sabit terimdeki farklılıklarla ifade edilebildiği durumlarda kullanılmaktadır. Fakat bazen örnekteki birimler tesadüfi olarak seçilmektedir. Bu durumda birimler arası farklılıklarda tesadüfi olmaktadır. Bu birim farklılıklarına tesadüfi farklılıklar denilmektedir (Tatoğlu, 2012: 103).

Tesadüfi etkiler modelinde (TEM) birim veya zamana bağlı olarak meydana gelen değişmelerin hata terimi gibi tesadüfi olduğu varsayılmaktadır. Bu nedenle de

birim ve zamana bağılı olarak meydana gelen değişmeler modele hata teriminin bir bileşeni olarak katılmaktadır (Çalışkan, 2009: 125; Bayraktutan ve Demirtaş, 2011: 8). Bu durumda tesadüfi etkiler modeli şu şekilde ifade edilir (Asteriou ve Hall, 2007: 348):

$$Y_{it} = \alpha_i + \beta_1 X_{1it} + \beta_2 X_{2it} + \dots + \beta_K X_{Kit} + (\varepsilon_{it} + \mu_{it}) \quad (3)$$

Burada ε_{it} hata terimini ve μ_i birim etkiyi göstermekte olup her ikisi de sıfır ortalamalı ve sabit varyanslı normal dağılıma sahiptir. Dolayısıyla denklem şu şekilde yeniden yazılabilir:

$$Y_{it} = \alpha_i + \beta_1 X_{1it} + \beta_2 X_{2it} + \dots + \beta_K X_{Kit} + V_{it} \quad (4)$$

Burada $V_{it} = \varepsilon_{it} + \mu_{it}$ şeklinde birim ve zamana bağılı olarak meydana gelen değişmeler hata teriminin bir bileşeni olarak yazıldığında, sabit etkiler modelinde görülen serbestlik derecesi kaybının önüne geçilmektedir (Çalışkan, 2009: 125; Bayraktutan ve Demirtaş, 2011: 8).

Tesadüfi etkiler modelinin tahmininde sabit etkiler modelinde olduğu gibi çeşitli yöntemler mevcuttur. Bununla birlikte Genelleştirilmiş En Küçük Kareler Yöntemi, en çok tercih edilen yöntemdir. Bu nedenle genelleştirilmiş en küçük kareler tahmincisi, tesadüfi etkiler tahmincisi olarak da bilinmektedir (Tatoğlu, 2012: 124).

Panel veri modelinin seçiminde sabit etkiler ve tesadüfi etkiler modellerden hangisinin tercih edilmesinin daha uygun olacağı konusunda teorik ve ampirik iki farklı yaklaşım mevcuttur. Bu yaklaşımlardan teorik olanına göre, belirli bir grubun tüm üyelerinin modele dahil edildiği durumlarda sabit etkiler modeli, gruptan bazılarını rastgele seçilerek analize dâhil edilmesi durumunda tesadüfi etkiler modeli kullanılmalıdır (Baltagi, 2008: 14).

Sabit etkiler tahmincisi ile tesadüfi etkiler tahmincisi arasında tercih yapmak için kullanılan ampirik testler, Hausman testi, Wald testi, F ve t testleridir (Tatoğlu, 2012: 179). Çalışmada Hausman testi kullanıldığı için burada sadece bu test hakkında bilgi verilecektir.

Hausman testinde temel hipotez, açıklayıcı değişken ve birim etki arasında korelasyon yoktur şeklindedir. Bu durumda, her iki tahminci de tutarlı olduğundan, sabit ve tesadüfi etkiler tahmincileri arasındaki farkın çok küçük olacağı beklenmektedir. Tesadüfi etkiler tahmincisi daha etkin olduğundan, kullanımı uygun olacaktır. Alternatif hipoteze göre, açıklayıcı değişkenler ile birim etki korelasyonludur. Bu durumda tesadüfi etkiler tahmincisi sapmalıdır ve farkın büyük olacağı beklenmektedir. Sabit etkiler modeli tutarlı olduğundan tercih edilmelidir. Hausman testi, tesadüfi etkiler tahmincisinin geçerli olduğu biçimindeki temel hipotezi, k serbestlik derecele χ^2 dağılımına uyan istatistik yardımıyla test etmektedir (Tatoğlu, 2012:180). Test sonucunda χ^2 katsayısı % 10'dan küçükse temel hipotez reddedilir ve sabit etkiler tahmincisinin geçerli

olduğuna karar verilir. Çalışmada modelin seçiminde hem teorik yaklaşımlardan hem de Hausman Test istatistiğinden yararlanılmıştır.

Türkiye'nin il bazında 2001 sonrası için GSYİH verileri TÜİK tarafından yayınlanmamaktadır. Ancak 2002 yılında uygulamaya giren İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) bazında 2004-2011 dönemi için Düzey 2 kapsamında cari Gayri Safi Katma Değer (GSKD) verileri hem Türk lirası hem de dolar cinsinden yayınlanmaktadır. Bölgesel cari verilerdeki fiyat etkilerini kaldırmak için TÜİK tarafından bölgesel bazda TÜFE yayınlanmaktadır. TÜFE değerleri kullanılmak suretiyle bölgesel GSKD rakamları reelleştirilmiştir. Daha sonra da logaritmaları alınmak suretiyle analize katılmıştır.

Kamu yatırımları eski adıyla DPT, yeni adıyla Kalkınma Bakanlığı tarafından il düzeyinde yayımlanmaktadır. Çalışmada her bir düzey 2 bölgesi için il verileri toplanarak bölgesel veriye ulaşılmıştır. TÜFE değerlerine oranlanmak suretiyle reelleştirilen verilerin logaritmaları alınarak çalışmada kullanılmıştır.

Emek değişkeni olarak da TÜİK tarafından İktisadi Faaliyet Koluna Göre İstihdam Edilenler başlığı altında düzey 2 kapsamında yayımlanan veriler olup, bin kişi sayıdır. Emek değişkeni de logaritması alınarak çalışmada kullanılmıştır.

Enerji tüketimi değişkeni de bölgesel düzeyde bulunmamaktadır. Sadece elektrik tüketim verileri il ve bölge düzeyinde TEDAŞ tarafından hazırlanmakta ve TÜİK tarafından da yayımlanmaktadır. Elektrik tüketim verileri TÜİK veri tabanında bölgesel düzeyde ve sektörel elektrik tüketimi olarak bulunmamaktadır. Çalışmada elektrik tüketim verileri enerji değişkeni yerine vekil (Proxy) değişken olarak kullanılmıştır. Bölgesel elektrik tüketim verileri toplam, sanayi, mesken, ticaret, tarım, resmi kurum ve sokak elektrik tüketimi şeklinde sınıflandırılarak da kullanılmıştır. Çalışmada tüm elektrik enerjisi değişkenlerinin logaritması alınmıştır. Sektörel elektrik tüketim verileri esas alınarak yedi regresyon denklemi şu şekilde oluşturularak tahmin edilmiştir:

$$LRGSKD_{it} = \alpha_i + \beta_1 LRKY_{it} + \beta_2 LİST_{it} + \beta_3 LTET_{it} + \varepsilon_{it} \quad (5)$$

$$LRGSKD_{it} = \alpha_i + \beta_1 LRKY_{it} + \beta_2 LİST_{it} + \beta_3 LSAN_{it} + \varepsilon_{it} \quad (6)$$

$$LRGSKD_{it} = \alpha_i + \beta_1 LRKY_{it} + \beta_2 LİST_{it} + \beta_3 LMES_{it} + \varepsilon_{it} \quad (7)$$

$$LRGSKD_{it} = \alpha_i + \beta_1 LRKY_{it} + \beta_2 LİST_{it} + \beta_3 LTİC_{it} + \varepsilon_{it} \quad (8)$$

$$LRGSKD_{it} = \alpha_i + \beta_1 LRKY_{it} + \beta_2 LİST_{it} + \beta_3 LTAR_{it} + \varepsilon_{it} \quad (9)$$

$$LRGSKD_{it} = \alpha_i + \beta_1 LRKY_{it} + \beta_2 LİST_{it} + \beta_3 LRES_{it} + \varepsilon_{it} \quad (10)$$

$$LRGSKD_{it} = \alpha_i + \beta_1 LRKY_{it} + \beta_2 LİST_{it} + \beta_3 LSOK_{it} + \varepsilon_{it} \quad (11)$$

$$i = 1, \dots, N ; \quad t = 1, \dots, T$$

LRGSKD_{it}, LRKY_{it} ve LİST_{it} sırasıyla i'nci düzey 2 bölgesinin t yılındaki reel gayri safi katma değerini, reel kamu yatırımlarını ve istihdamı göstermektedir. Enerji değişkeni olarak kullanılan LTET_{it}, LSAN_{it}, LMES_{it}, LTİC_{it}, LTAR_{it}, LRES_{it} ve LSOK_{it} i'nci düzey 2 bölgesinin t yılındaki sırasıyla toplam, sanayi, mesken, ticarethane, tarımsal sulama, resmi daire ve sokak aydınlatmada kullanılan elektrik tüketim verilerini gösterir. Denklemlerde değişken isimlerinin önündeki "L" harfi ilgili değişkenin doğal logaritmasının alındığını gösterir. α_i , sabit terim olup zamana göre sabit ve birimlere göre değiştiğini göstermek amacıyla sadece i alt indisli kullanılmıştır. β değerleri ise eğim katsayıları olup tüm birimler için değişmemektedir. O nedenle i ve t alt indisleri β katsayıları için kullanılmamıştır. ε_{it} ise hata terimi olup normal dağılıma sahiptir.

Bu modeller önce 26 bölge için daha sonra da aşağıda açıklandığı üzere 11 gelişmiş ve 15 daha az gelişmiş düzey 2 bölgesine ayrılarak 2004-2011 dönemi için çözülmüştür.

4. Ekonometrik Bulgular

Çalışmada Düzey 2 bölgeleri 11 gelişmiş ve 15 az gelişmiş ve bunların toplamı 26 bölge olarak ele alınmıştır. Gelişmişlik seviyelerine göre sıralama Kalkınma Bakanlığının 2013 yılında yapmış olduğu, İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması - 2011 (SEGE-2011) dikkate alınmıştır. Buna göre il verileri kullanılarak Düzey 2 bölgeleri için gelişmişlik endeks değerleri hesaplanmıştır. Bu endeks değerlerine göre 11 Düzey 2 bölgesi ortalamanın üzerinde bir değere sahiptir. Bu 11 bölgenin ortalamanın üzerinde bir değere sahip olması yine çalışmada belirtildiği üzere nispi olarak avantajlı bir durumu göstermektedir (SEGE-2011, 2013: 75). Az gelişmiş olarak ifade edilen 15 Düzey 2 bölgesinin endeks değeri ortalamanın altındadır. Çalışmada, ortalamanın altında kalan 15 düzey 2 bölgesi nispeten daha az gelişmiş olarak ifade edilmiştir.

Çalışmada ayrıca enerji değişkenine vekil değişken olarak kullanılan elektrik tüketimi değişkeni sektörel olarak sınıflandırılmış ve böylece 7 modele ulaşılmıştır. Model 1'de toplam elektrik tüketimi, model 2'de sanayi, model 3'de mesken, Model 4'de ticari, model 5'de tarım, model 6'da resmi daire ve model 7'de sokak elektrik tüketimi verileri enerji değişkeni yerine vekil olarak kullanılmıştır. Model sonuçlarının verildiği tablolarda her bir düzey 2 bölgesi sınıflandırması için sabit etkiler modeli (SEM) yanında, tesadüfi etkiler modeli (TEM) sonuçları da gösterilmiştir.

Tablo 2'de sunulan model 1 tahmin sonuçlarına göre 26 düzey 2 bölgesinde toplam elektrik tüketimi ile yaratılan katma değer arasında pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı ilişki mevcuttur. Hausman testi sonuçları SEM'ni önermektedir. Buna göre LTET'de meydana gelecek % 1'lik bir artış SEM'e göre % 0.38 oranında LRGSKD'yi artırır. Ayrıca 11 gelişmiş düzey 2 bölgesinde enerji tüketiminde meydana gelecek % 1'lik bir artış yaklaşık % 0.39 oranında

LRGSKD artışına yol açar. Nispeten daha az gelişmiş 15 düzey 2 bölgesi için bulunan sonuçlara göre, enerji tüketiminde meydana gelecek % 1'lik bir artış LRGSKD' i % 0.35 oranında artırır. Tüm modellerde denklemlerin açıklayıcılık gücü yüksek ve katsayılar bir bütün olarak anlamlıdır.

Toplam elektrik tüketiminin RGSKD üzerindeki etkisinin incelendiği model 1'de dikkat çekici bir diğer değişken emek değişkeni olan LİST'tir. Hausman testi sonucuna göre SEM'nin tercih edildiği göz önüne alındığında, tüm düzey 2 bölgeleri için % 5 seviyesinde, nispeten gelişmiş düzey 2 bölgeleri için % 1 seviyesinde anlamlı olan değişken, nispeten az gelişmiş düzey 2 bölgeleri için negatif fakat istatistiksel olarak anlamlı bulunamamıştır.

Çalışmada kullanılan Stata paket programında tesadüfi etkiler modelinde F testi yerine Wald testi hesaplanmaktadır (Torres-Reyna, 2007: 27; Tatoğlu, 2012: 49). Tabloda değişkenlerin grup anlamlılığın testini gösteren satırda sabit etkiler modeli için F testi, tesadüfi etkiler modeli için de Wald testi sonuçları ve anlamlılık seviyeleri gösterilmiştir.

Tablo 2: Model 1 Tahmin Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişken LRGSKD					
	Tüm Düzey 2 Bölgeleri		Nispeten Gelişmiş Düzey 2 Bölgesi		Nispeten Az Gelişmiş Düzey 2 Bölgesi	
	SEM	TEM	SEM	TEM	SEM	TEM
Sabit	9.36322* (0.31734)	7.67213* (0.345415)	8.621358* (0.468971)	7.509589* (0.562805)	9.934138* (0.381146)	8.860261* (0.394783)
LRKY	0.058832* (0.011659)	0.057492* (0.014645)	0.021640 (0.019350)	0.069211* (0.022882)	0.091748* (0.014206)	0.079941* (0.016456)
LİST	0.089443** (0.042566)	0.278547* (0.048629)	0.272288* (0.072067)	0.537611* (0.075668)	-0.049375 (0.052215)	0.107051*** (0.054995)
LTET	0.377024* (0.026547)	0.408487* (0.031030)	0.394324* (0.048162)	0.310781* (0.055590)	0.352966* (0.030465)	0.370014* (0.032901)
Gözlem Sayısı	208	208	88	88	120	120
R ² (within)	0.74	0.72	0.83	0.81	0.75	0.73
Hausman Testi		507.92 [0.0000]		2663.18 [0.0000]		9018.65 [0.0000]
F testi-Wald Testi	169.42 [0.0000]	677.04 [0.0000]	118.81 [0.0000]	386.53 [0.0000]	102.83 [0.0000]	340.15 [0.0000]
Seçilen Yöntem	Sabit Etkiler		Sabit Etkiler		Sabit Etkiler	

Not: Tabloda, * ilgili katsayının %1'de, ** %5'de ve *** %10'da istatistiksel olarak anlamlı olduğunu, parantez içindeki değerler ise standart hataları, köşeli parantez içindeki değerler Hausman, Wald ve F testi olasılık değerlerini göstermektedir.

Tablo 3'te Model 2'ye ait sonuçlar verilmiştir. Model 2'de ele alınan düzey 2 bölgelerinin tümü için LSAN ile LRGSKD arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Hausman test istatistiğine göre sabit etkiler modeli tercih edildiğinden, 26 düzey 2 bölgelerinde LSAN'da meydana gelecek % 1'lik bir

artışın LRGSKD'yi % 0.2 artıracığı tahmin edilmiştir. Öte yandan nispeten daha az gelişmiş düzey 2 bölgeleri ile karşılaştırıldığında, 11 gelişmiş bölge için hesaplanan katsayının daha düşük çıktığı gözlemlenmiştir. Nitekim gelişmiş bölgelerde, SEM'e göre sanayi elektrik tüketiminde meydana gelecek % 1'lik bir artışın, % 0.16'lık katma değer yaratacağı tahmin edilmiştir. Nispeten daha az gelişmiş bölgeler için sanayi elektrik tüketimindeki artışın katma değeri % 0.21 oranında artıracığı sonucuna varılmıştır. Sanayi elektrik enerji tüketimi ile katma değer arasındaki bu ilişki daha önce yapılmış olan çalışmalarla tutarlıdır. Sanayi elektrik tüketiminin RGSKD üzerindeki etkisinin incelendiği model 2 sonuçları incelendiğinde bir diğer dikkat çekici sonuç, emek değişkeni olan LİST nispeten az gelişmiş düzey 2 bölgelerinde istatistiksel olarak anlamlı bulunamamış olmasıdır.

Tablo 3: Model 2 Tahmin Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişken LRGSKD					
	Tüm Düzey 2 Bölgeleri		Nispeten Gelişmiş Düzey 2 Bölgesi		Nispeten Az Gelişmiş Düzey 2 Bölgesi	
	SEM	TEM	SEM	TEM	SEM	TEM
Sabit	11.11946* (0.318103)	9.596988* (0.323745)	9.896518* (0.525077)	8.799787* (0.542183)	11.71576* (0.352777)	10.73795* (0.344265)
LRKY	0.070509* (0.014070)	0.072633* (0.016692)	0.058598** (0.022987)	0.095198* (0.024336)	0.101503* (0.016402)	0.092821* (0.018394)
LİST	0.23828* (0.047574)	0.455725* (0.050080)	0.571953* (0.067738)	0.75794* (0.062533)	0.019729 (0.059171)	0.202035* (0.059169)
LSAN	0.201548* (0.022357)	0.207340* (0.023211)	0.162914* (0.038781)	0.119457* (0.038164)	0.210503* (0.024648)	0.207192* (0.023423)
Gözlem Sayısı	208	208	88	88	120	120
R ² (within)	0.62	0.60	0.74	0.73	0.67	0.64
Hausman Testi		589.10 [0.0000]		29.21 [0.0000]		3296.77 [0.0000]
F testi-Wald Testi	96.95 [0.0000]	453.92 [0.0000]	68.57 [0.0000]	292.65 [0.0000]	67.33 [0.0000]	253.66 [0.0000]
Seçilen Yöntem	Sabit Etkiler		Sabit Etkiler		Sabit Etkiler	

Not: Tabloda, * ilgili katsayının %1'de, ** %5'de ve *** %10'da istatistiksel olarak anlamlı olduğunu, parantez içindeki değerler ise standart hataları, köşeli parantez içindeki değerler Hausman, Wald ve F testi olasılık değerlerini göstermektedir.

Mesken elektrik tüketiminin kullanıldığı ve model 3 olarak adlandırılan modelin sonuçları Tablo 4'te sunulmuştur. Buna göre, tüm düzey 2 bölgelerinde enerji değişkeni ile ekonomik büyüme arasında % 1 seviyesinde pozitif anlamlı ilişki tespit edilmiştir. SEM'e göre LMES değişkeninde meydana gelecek % 1'lik bir değişim LRGSKD'yi aynı yönde olmak üzere tüm bölgelerin geneli için % 0.34 oranında, gelişmiş bölgeler için % 0.38 oranında ve nispeten daha az gelişmiş bölgeler için ise % 0.31 oranında değiştirir. Daha genel bir ifadeyle mesken elektrik tüketiminde meydana gelecek % 1'lik bir artış katma değeri % 0.31 - %

0.38 oranında artırır. Tablo 4 incelendiğinde nispeten az gelişmiş düzey 2 bölgelerinde emek değişkeninin katma değer üzerinde bir etkisinin olduğu söylenemez. Çünkü istatistiksel olarak LİST değişkeni anlamlı değildir.

Tablo 4: Model 3 Tahmin Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişken LRGSKD					
	Tüm Düzey 2 Bölgeleri		Nispeten Gelişmiş Düzey 2 Bölgesi		Nispeten Az Gelişmiş Düzey 2 Bölgesi	
	SEM	TEM	SEM	TEM	SEM	TEM
Sabit	10.19676* (0.282900)	8.754901* (0.318590)	10.03195* (0.388339)	9.33817* (0.418259)	10.48619* (0.403628)	9.49478* (0.412639)
LRKY	0.060788* (0.011659)	0.057295* (0.014595)	0.041415** (0.017821)	0.061590* (0.019649)	0.080091* (0.016255)	0.066564* (0.017977)
LİST	0.111477* (0.041886)	0.269910* (0.048828)	0.141844*** (0.081380)	0.275083* (0.087055)	0.058543 (0.054724)	0.173551* (0.056244)
LMES	0.343270* (0.024308)	0.376314* (0.030256)	0.384132* (0.044526)	0.350352* (0.049638)	0.307189* (0.032397)	0.340554* (0.035796)
Gözlem Sayısı	208	208	88	88	120	120
R ² (within)	0.74	0.73	0.84	0.83	0.69	0.68
Hausman Testi		210.60 [0.0000]		86.55 [0.0000]		168.80 [0.0000]
F testi-Wald Testi	168.05 [0.0000]	590.73 [0.0000]	126.33 [0.0000]	382.45 [0.0000]	77.16 [0.0000]	264.09 [0.0000]
Seçilen Yöntem	Sabit Etkiler		Sabit Etkiler		Sabit Etkiler	

Not: Tabloda, * ilgili katsayının %1’de, ** %5’de ve *** %10’da istatistiksel olarak anlamlı olduğunu, parantez içindeki değerler ise standart hataları, köşeli parantez içindeki değerler Hausman, Wald ve F testi olasılık değerlerini göstermektedir.

Ticari elektrik tüketimi ile katma değer arasındaki ilişkinin incelendiği model 4 tahmin sonuçları Tablo 5’den de görülebildiği gibi, ilk üç modelin tahmin sonuçlarıyla oldukça benzeşmektedir. Çalışmanın temel konusu enerji değişkenine bakıldığında buraya kadar ele alınan tüm modellerde olduğu gibi burada da LTİC değişkeni % 1 seviyesinde pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Ayrıca katsayının değeri hemen hemen LTİC değişkenini içeren tüm modellerde aynıdır. Buna göre LTİC değişkeninde meydana gelecek % 1’lik bir artış, LRGSKD’yi % 0,2 oranında artırır. Diğer modellerde olduğu gibi denklemlerin açıklayıcılık gücü yüksek ve enerji değişkenleri bir bütün olarak anlamlıdır. Emek değişkeni ise önceki modellerde olduğu gibi nispeten az gelişmiş düzey 2 bölgeleri için istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Tablo 5: Model 4 Tahmin Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişken LRGSKD					
	Tüm Düzey 2 Bölgeleri		Nispeten Gelişmiş Düzey 2 Bölgesi		Nispeten Az Gelişmiş Düzey 2 Bölgesi	
	SEM	TEM	SEM	TEM	SEM	TEM
Sabit	12.19158* (0.237955)	10.87465* (0.272062)	11.64313* (0.414914)	10.81548* (0.428344)	12.40721* (0.298624)	11.52608* (0.322887)
LRKY	0.041826* (0.012063)	0.040232* (0.015390)	0.036849*** (0.019158)	0.058226* (0.020781)	0.062314* (0.016203)	0.051005* (0.018925)
LİST	0.123223* (0.041365)	0.308653* (0.048398)	0.274596* (0.075279)	0.405536* (0.078426)	0.038426 (0.052983)	0.186388* (0.056631)
LTİC	0.223367* (0.015765)	0.233491* (0.01997)	0.219834* (0.028478)	0.194537* (0.031100)	0.205044* (0.019927)	0.213466* (0.023358)
Gözlem Sayısı	208	208	88	88	120	120
R ² (within)	0.74	0.72	0.82	0.81	0.72	0.70
Hausman Testi		150.99 [0.0000]		160.86 [0.0000]		108.00 [0.0000]
F testi-Wald Testi	168.85 [0.0000]	543.76 [0.0000]	111.23 [0.0000]	341.98 [0.0000]	86.41 [0.0000]	249.80 [0.0000]
Seçilen Yöntem	Sabit Etkiler		Sabit Etkiler		Sabit Etkiler	

Not: Tabloda, * ilgili katsayının %1'de, ** %5'de ve *** %10'da istatistiksel olarak anlamlı olduğunu, parantez içindeki değerler ise standart hataları, köşeli parantez içindeki değerler Hausman, Wald ve F testi olasılık değerlerini göstermektedir.

Tablo 6: Model 5 Tahmin Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişken LRGSKD					
	Tüm Düzey 2 Bölgeleri		Nispeten Gelişmiş Düzey 2 Bölgesi		Nispeten Az Gelişmiş Düzey 2 Bölgesi	
	SEM	TEM	SEM	TEM	SEM	TEM
Sabit	12.05113* (0.341709)	10.61248* (0.357619)	10.50115* (0.521162)	9.826179* (0.537505)	12.69249* (0.412716)	11.23645* (0.391424)
LRKY	0.108390* (0.015723)	0.108012* (0.018506)	0.097479* (0.022522)	0.114048* (0.024318)	0.137375* (0.020060)	0.120571* (0.022617)
LİST	0.360906* (0.052267)	0.612016* (0.052210)	0.656289* (0.065664)	0.827319* (0.059562)	0.154301** (0.071140)	0.410018 (0.065625)
LTAR	0.061102* (0.015805)	0.043636* (0.015372)	0.068933* (0.025398)	0.005417 (0.022745)	0.057021* (0.018773)	0.064541* (0.014660)
Gözlem Sayısı	208	208	88	88	120	120
R ² (within)	0.49	0.47	0.70	0.68	0.47	0.44
Hausman Testi		190.88 [0.0000]		28.27 [0.0000]		96.66 [0.0000]
F testi-Wald Testi	57.04 [0.0000]	272.34 [0.0000]	58.11 [0.0000]	234.90 [0.0000]	30.43 [0.0000]	154.31 [0.0000]
Seçilen Yöntem	Sabit Etkiler		Sabit Etkiler		Sabit Etkiler	

Not: Tabloda, * ilgili katsayının %1'de, ** %5'de ve *** %10'da istatistiksel olarak anlamlı olduğunu, parantez içindeki değerler ise standart hataları, köşeli parantez içindeki değerler Hausman, Wald ve F testi olasılık değerlerini göstermektedir.

Model 5 olarak ifade edilen ve tarım sektöründe elektrik tüketiminin katma değer üzerindeki etkisinin incelendiği bu modelde de LTAR ile LRGSKD arasında % 1 anlamlılık seviyesinde pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Bununla birlikte pozitif yönlü bu ilişkinin payı oldukça düşüktür. Nitekim tarım elektrik tüketiminde meydana gelecek olan % 1'lik bir artış ekonomik büyüme üzerinde % 0.06 oranında pozitif yönlü bir etkide bulunacaktır. Bununla birlikte elektrik tüketimi içinde tarım sektörünün payının çok düşük olduğu göz önüne alındığında değişkenler arasındaki ilişkinin neden bu derece düşük olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tablo 7: Model 6 Tahmin Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişken LRGSKD					
	Tüm Düzey 2 Bölgeleri		Nispeten Gelişmiş Düzey 2 Bölgesi		Nispeten Az Gelişmiş Düzey 2 Bölgesi	
	SEM	TEM	SEM	TEM	SEM	TEM
Sabit	11.95646* (0.335205)	10.54449* (0.353141)	10.85166* (0.525888)	9.891651* (0.492291)	12.41151* (0.433294)	11.64198* (0.444603)
LRKY	0.091235* (0.015591)	0.091992* (0.018272)	0.086504* (0.023593)	0.107636* (0.024268)	0.117145* (0.020445)	0.109333* (0.022175)
LİST	0.334397* (0.051898)	0.558101* (0.053449)	0.647656* (0.075966)	0.775040* (0.071571)	0.170581** (0.069145)	0.323681* (0.067974)
LRES	0.094294* (0.019291)	0.090023* (0.022407)	0.050076*** (0.026723)	0.034880 (0.027663)	0.087081* (0.025982)	0.080042* (0.028124)
Gözlem Sayısı	208	208	88	88	120	120
R ² (within)	0.51	0.50	0.69	0.69	0.48	0.47
Hausman Testi		1581.99 [0.0000]		21.41 [0.0001]		118.38 [0.0000]
F testi-Wald Testi	62.42 [0.0000]	283.98 [0.0000]	54.19 [0.0000]	239.17 [0.0000]	31.59 [0.0000]	109.48 [0.0000]
Seçilen Yöntem	Sabit Etkiler		Sabit Etkiler		Sabit Etkiler	

Not: Tabloda, * ilgili katsayının %1'de, ** %5'de ve *** %10'da istatistiksel olarak anlamlı olduğunu, parantez içindeki değerler ise standart hataları, köşeli parantez içindeki değerler Hausman, Wald ve F testi olasılık değerlerini göstermektedir.

Resmi kurumlarda elektrik tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelendiği bu Model 6'da 26 düzey 2 bölgesinin geneli ve nispeten daha az gelişmiş 15 bölge için % 1 seviyesinde, gelişmiş 11 bölge için ise % 10 seviyesinde pozitif doğru yönlü ilişki bulunmuştur. Tablo 7'de verilen bu bulgulara göre resmi kurumlarda elektrik tüketimi artışı katma değer artışına neden olmaktadır. Bu bölgelerde LRES'deki % 1'lik bir artış SEM'e göre % 0.05 - % 9 oranında LRGSKD'yi artırır. Bununla birlikte resmi kurumların toplam elektrik tüketimi içindeki payı sokak aydınlatması için talep edilen elektrik tüketiminden sonra ikinci sırada en az elektrik tüketen sektördür. Bundan dolayı değerlendirme yaparken bunu göz önünde bulundurmak faydalıdır.

Tablo 8: Model 7 Tahmin Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişken LRGSKD					
	Tüm Düzey 2 Bölgeleri		Nispeten Gelişmiş Düzey 2 Bölgesi		Nispeten Az Gelişmiş Düzey 2 Bölgesi	
	SEM	TEM	SEM	TEM	SEM	TEM
Sabit	12.65543* (0.435425)	10.89557* (0.443838)	10.42548* (0.567731)	9.524739* (0.530737)	14.00315* (0.547157)	12.77461* (0.551578)
LRKY	0.100282* (0.016746)	0.105681* (0.019218)	0.095699* (0.023191)	0.112934* (0.023775)	0.117506* (0.021019)	0.113627* (0.023004)
LİST	0.421229* (0.051610)	0.640992* (0.051600)	0.715608* (0.061948)	0.809251* (0.058695)	0.190577* (0.069653)	0.358822* (0.068517)
LSOK	-0.019776 (0.017455)	0.002545 (0.019853)	0.039145 (0.023911)	0.041852*** (0.025116)	-0.059528* (0.021720)	-0.0395*** (0.023544)
Gözlem Sayısı	208	208	88	88	120	120
R ² (within)	0.45	0.44	0.68	0.68	0.46	0.44
Hausman Testi		613.74 [0.0000]		17.28 [0.0006]		114.20 [0.0000]
F testi-Wald Testi	48.82 [0.0000]	249.99 [0.0000]	53.34 [0.0000]	245.60 [0.0000]	29.43 [0.0000]	100.63 [0.0000]
Seçilen Yöntem	Sabit Etkiler		Sabit Etkiler		Sabit Etkiler	

Not: Tabloda, * ilgili katsayının %1'de, ** %5'de ve *** %10'da istatistiksel olarak anlamlı olduğunu, parantez içindeki değerler ise standart hataları, köşeli parantez içindeki değerler Hausman, Wald ve F testi olasılık değerlerini göstermektedir.

Elektrik enerjisi tüketimi içinde en az paya sahip olan sokak elektrik tüketimidir. 2012 Yılı itibariyle toplam içindeki payı sadece % 2'dir. Sokak elektrik tüketiminin enerji değişkeni olarak ele alındığı model 7'de LSOK ile LRGSKD arasında anlamlı ilişki bulunamamıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 8'de sunulmuştur. % 1 seviyesinde anlamlı ilişki sadece SEM'nin kullanıldığı nispeten az gelişmiş 15 düzey 2 bölgesi için bulunmuştur ve o da negatiftir.

Sokak elektrik tüketiminin toplam elektrik tüketimi içindeki payının çok küçük olması ve katma değer üzerinde doğrudan bir etkisinin bulunmayışı göz önüne alındığında aslında sonuç beklentileri doğru çıkarmaktadır. Nitekim düzey 2 bölgelerinin geneli ve gelişmiş düzey 2 bölgelerine ait sokak elektrik tüketimi katsayısı istatistiksel olarak anlamlı değildir.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Makro ekonomik olarak enerjinin faaliyet akımı içinde ifade edilmesi ekolojik iktisat yaklaşımıyla olmuştur. Ekolojik iktisat yaklaşımında enerji, ya üretimin tek birincil faktörü ya da emek ve sermaye yanında kullanılan üçüncü bir üretim faktörü olarak düşünülmüştür. 1970'li yıllarda başlayan enerji tüketimi ekonomik büyüme ilişkisini araştıran ampirik çalışmalar da bu doğrultuda gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada ekolojik iktisat anlayışının enerjinin üretimin

ayrılmaz bir parçası olduğu düşüncesi bölgesel seviyede test edilmiştir. Enerji, emek ve sermayenin yanında üçüncü bir üretim faktörü olarak analize katılmıştır.

Enerji tüketimi ekonomik büyüme ilişkisini Türkiye açısından inceleyen pek çok çalışma mevcuttur. Bununla birlikte bölgesel enerji tüketiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini inceleyen çalışma tespit edilememiştir. İşte literatürdeki bu eksikliği gidermek amacıyla düzey-2 bölgeleri enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki nedensel ilişkileri ortaya koymak için panel veri analizi yapılmıştır.

Elde edilen sonuçlara göre 26 bölgeyi kapsayan tüm düzey 2 bölgelerinde toplam elektrik tüketimiyle katma değer arasında pozitif doğru yönlü ilişki bulunmuştur. Buna göre toplam elektrik tüketiminde meydana gelecek % 1'lik bir artış katma değeri yaklaşık olarak % 0.38 oranında artırır. Gelişmişlik seviyeleri açısından bakıldığında, nispeten gelişmiş olarak kabul edilen düzey 2 bölgelerinde elektrik tüketimindeki artışın bölgesel katma değer üzerindeki etkisi, nispeten az gelişmiş düzey 2 bölgelerindekinden daha büyüktür. Enerji değişkeni olarak mesken, ticaret, tarım, sanayi ve resmi kurumlar elektrik tüketimi değişkeni alındığında da katma değer üzerinde pozitif doğru yönlü ilişki tespit edilmiştir. Fakat sanayi sektörü elektrik tüketimi ile resmi kurumlar elektrik tüketiminin bölgesel katma değer üzerindeki etkisi az gelişmiş düzey 2 bölgelerinde gelişmiş bölgelere kıyasla daha fazladır. Ayrıca sokak elektrik tüketiminin katma değer üzerindeki etkisi açısından, düzey 2 bölgelerinin geneli ve gelişmiş düzey 2 bölgeleri için istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Nispeten az gelişmiş düzey 2 bölgeleri sokak elektrik tüketimi ile bölgesel katma değer arasında negatif fakat çok düşük bir ilişki gözlemlenmiştir.

Enerji Bakanlığı verilerine göre 2013 yılında Türkiye'de nihai enerji tüketimi içinde elektrik enerjisi tüketimi petrol ve doğal gazdan sonra üçüncü sırada yer almaktadır. Ayrıca elektrik enerjisi üretiminde sırasıyla doğal gaz, kömür ve hidrolik enerji ilk üç sıradadır. Rüzgar gibi diğer yenilenebilir enerji kaynaklarının payı ise % 5'i geçmemektedir. Enerji talebinin % 70'den fazlası ithal edilmektedir (Usta, 2015:84, 85, 92). Bu veriler göz önüne alındığında sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanması için yerli ve yenilenebilir enerji kaynakları kullanımı artırılmalıdır. Hidrolik enerji üretimi konusunda sağlanan ilerlemeler rüzgar ve güneş gibi diğer yenilenebilir enerji kaynaklarında da sağlanmaya çalışılmalıdır. Öte yandan ekonomik gerçekler, enerji fiyatlarındaki dalgalanmalar ve çevre konusundaki duyarlılık nükleer enerji üretimini kaçınılmaz kılmaktadır. Türkiye yenilenemeyen enerji kaynaklarından sadece linyit rezerv ve üretimi açısından zengindir. Bu fosil yakıtın çevre üzerindeki olumsuz etkilerini en aza indiren temiz kömür teknolojileri kullanmak suretiyle ekonomik hayata kazandırılması önemlidir.

Kaynakça

Ağır, Hüseyin ve Kar, Muhsin (2010), “Türkiye’de Elektrik Tüketimi ve Ekonomik Gelişmişlik Düzeyi İlişkisi: Yatay Kesit Analizi”, *Sosyo Ekonomi*, Özel Sayı, 149-176.

Akarca, A.T. ve Long, T.V., (1980), “On The Relationship between Energy and GNP: A Re-examination”, *Journal of Energy and Development*, 5, 326-331.

Aktaş, Cengiz ve Yılmaz, Veysel (2008), “Causal Relationship between Electricity Consumption and Economic Growth in Turkey”, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (8), 45-54.

Altınay, Galip ve Karagöl, Erdal (2004), “Structural Break, Unit Root, and The Causality between Energy Consumption and GDP in Turkey”, *Energy Economics*, 26 (6), 985- 994.

Altınay, Galip ve Karagöl, Erdal (2005), “Electricity Consumption and Economic Growth: Evidence from Turkey”, *Energy Economics*, 27 (6), 849-856.

Altıntaş, Halil (2013), “Türkiye’de Birincil Enerji Tüketimi, Karbondioksit Emisyonu ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(1), 263-294.

Asteriou, Dimitrios ve Hall, Stephan (2007), *Applied Econometrics: A Modern Approach Using Eviews and Microfit*, Revised Ed., New York: Palgrave Macmillian.

Aydın, Fatma Fehime (2010), “Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 35, 317-340.

Baltagi, Badi H. (2008), *Econometric Analysis of Panel Data*, 4th Ed., West Sussex: John Wiley and Sons Ltd.

Bayraktutan, Yusuf ve Demirtaş, Işıl (2011), “Gelişmekte Olan Ülkelerde Cari Açığın Belirleyicileri: Panel Veri Analizi”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (2), 1-28.

Chen, Qiu ve diğerleri (2011), “An Empirical Study on the Relations between Rural Energy Consumption and Economic Growth”, *Asian Social Science*, 7 (10), 86-94.

Çağıl, Gülcan ve diğerleri (2013), “Enerji ve Makroekonomik Değişkenler Arasındaki İlişki: Türkiye Açısından Bir Uygulama”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 4 161-174.

Çalışkan, Zafer (2009), “OECD Ülkelerinde Sağlık Harcamaları: Panel Veri Analizi”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 34, 117-137.

Çetin, Murat ve Şeker, Fahri (2012), “Enerji Tüketiminin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği”, *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31 (1), 85-106.

Erdal, Gülistan ve diğerleri (2008), “The Causality between Energy Consumption and Economic Growth in Turkey”, *Energy Policy*, 36 (10), 3838–3842.

Ertuğrul, H.Murat (2011), “Türkiye’de Elektrik Tüketimi Büyüme İlişkisi: Dinamik Analiz”, *Enerji, Piyasa ve Düzenleme*, 2, 49-73.

Greene, William H. (2000), *Econometric Analysis*, New Jersey: Prentice-Hall Inc.

Jobert, Thomas ve Karanfil, Fatih (2007), “Sectoral Energy Consumption by Source and Economic Growth in Turkey”, *Energy Policy*, 35 (11), 5447–5456.

Kalkınma Bakanlığı (2013), *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (SEGE-2011)*, Ankara.

Kapusuzoğlu, Ayhan ve Karan, Mehmet Baha (2010), “Gelişmekte Olan Ülkelerde Elektrik Tüketimi ile Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) Arasındaki Eşbütünlük ve Nedensellik İlişkisinin Analizi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Çalışma”, *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 57-68.

Kar, Muhsin ve Kımık, Esra (2008), “Türkiye’de Elektrik Tüketimi Çeşitleri ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Bir Analizi”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, 10 (2), 333-353.

Karagöl, Erdal ve diğerleri (2007), “Türkiye’de Ekonomik Büyüme İle Elektrik Tüketimi İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 8 (1), 72-80.

Karanfil, Fatih (2008), “Energy Consumption and Economic Growth Revisited: Does The Size of Unrecorded Economy Matter?”, *Energy Policy*, 36 (8), 3029–3035.

Karhan, Gökhan ve diğerleri (2012), “Enerji ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği”, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 2 (1), 80-87.

Kraft, J., Kraft, A. (1978), “On The Relationship between Energy and GNP”, *Journal of Energy and Development*, 3, 401-403.

Li, Fei ve diğerleri (2011), “Energy Consumption-Economic Growth Relationship and Carbon Dioxide Emissions in China”, *Energy Policy*, 39 (2), 568–574.

Lise, Wietze ve Montfort, Kees Van (2007), “Energy consumption and GDP in Turkey: Is there a co-integration relationship?”, *Energy Economics*, 29 (6), 1166-1178.

Mucuk, Mehmet ve Uysal, Doğan (2009), “Türkiye Ekonomisinde Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme”, *Maliye Dergisi*, 157, 105-115.

Öksüzler, Oktay ve İpek, Evren (2011), “Dünya Petrol Fiyatlarındaki Değişiminin Büyüme ve Enflasyon Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği”, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (14), 15-34.

Özata, Erkan (2010), “Türkiye’de Enerji Tüketimi Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkilerin Ekonometrik İncelemesi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (26),

Polat, Özgür ve diğerleri (2011), “Türkiye’de Elektrik Tüketimi, İstihdam ve Ekonomik Büyüme İlişkisi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 16 (1), 349-362.

Qi, Peng ve diğerleri (2011), “Energy Utilization, Environmental Quality and Sustainable Economic Development: Evidence from Shandong Province in China”, *Energy Procedia*, 5 (3), 314–321.

Sarı, Ramazan ve Soytas, Ugur (2004), “Disaggregate Energy Consumption, Employment and income in Turkey”, *Energy Economics*, 26 (3), 335– 344.

Soytas, Ugur ve Sari, Ramazan (2007a), “Energy Consumption, Economic Growth, and Carbon Emissions: Challenges Faced by An EU Candidate Member”, *Ecological Economics*, 68 (6), 1667 – 1675.

Soytas, Ugur ve Sari, Ramazan (2007b), “The Relationship between Energy and Production: Evidence from Turkish Manufacturing Industry”, *Energy Economics*, 29 (6), 1151–1165.

Stock, James H. Ve Watson, Mark W. (2007), *Introduction to Econometrics*, Boston: Pearson Education Inc.

Şahbaz, Ahmet ve Yanar, Rüstem (2013), “Türkiye’de Toplam ve Sektörel Enerji Tüketimi ile Ekonomik Büyüme İlişkisinin Ekonometrik Analizi”, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 50 (575), 31-44.

Tarı, Recep (2010), *Ekonometri, Genişletilmiş 6. Baskı*, Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

Tatoğlu, Ferda Yerdelen (2012), *Panel Veri Ekonometrisi*, İstanbul: Beta Yayınları.

Terzi, Harun (1998), “Türkiye’de Elektrik Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi”, *İşletme ve Finans Dergisi*, 13 (3), 62-72.

Ulusoy, Veysel (2006), “Ekonomik Büyüme ve Enerji Tüketimi: Bir Ekonometrik Uygulama”, <http://www.trnmp.org/pdf/enerjikitabi/21.pdf> (Erişim: 06.05.2015).

Usta, Can (2015), “Türkiye’de Enerji Tüketimi Ekonomik Büyüme İlişkisinin Bölgesel ve Sektörel Analizi”, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Uzun, Ahmet ve diğerleri (2013), “Toplam Elektrik Üretimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1980-2010)”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17 (3), 327-344.

Uzunöz, Meral ve Akçay, Yaşar (2012), “Türkiye’deki Büyüme ve Enerji Tüketimi Arasındaki Nedensellik İlişkisi: 1970-2010”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 (2), 1-16.

Wang, S.S. ve diğerleri (2011), “CO₂ Emissions, Energy Consumption and Economic Growth in China: A Panel Data Analysis”, *Energy Policy*, 39 (9), 4870–4875.

Yanar, Rüstem ve Kerimoğlu, Güldem (2011), “Türkiye’de Enerji Tüketimi, Ekonomik Büyüme ve Cari Açık İlişkisi”, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3 (2), 191-201.

Zhang, Chuanguo ve Xu, Jiao (2012), “Retesting The Causality between Energy Consumption and GDP in China: Evidence from Sectoral and Regional Analyses Using Dynamic Panel Data”, *Energy Economics*, 34 (6), 1782-1789.

Zhixin, Zhang ve Xin, Ren (2011), “Causal Relationships between Energy Consumption and Economic Growth”, *Energy Procedia*, 5(3), 2065-2071.